

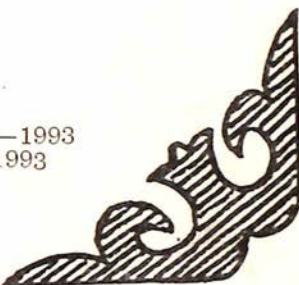
Олбыстық есу
басқармасы
Областное управление
образования
Солтүстік Қазақстан облыстың
мұғалімдер білімін жетілдіру институты
Северо-Казахстанский областной институт
усовершенствования учителей

**Мағжан-азамат,
ақын, педагог
Мағжан-гражданин,
поэт, педагог**

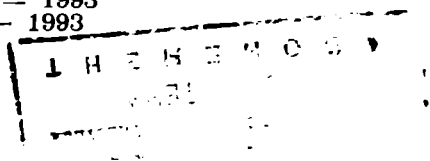
Петропавл қаласы—1993
г. Петропавловск—1993

ОБЛЫСТЫҚ ОҚУ БАСҚАРМАСЫ
ОБЛАСТНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ
СӨЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСТЫҚ МҰҒАЛІМДЕР
БІЛІМІН ЖЕТІЛДІРУ ИНСТИТУТЫ
СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКИЙ ОБЛАСТНОЙ
ИНСТИТУТ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧИТЕЛЕЙ

**Мағжан-азамат,
ақын, педагог
Мағжан-гражданин,
поэт, педагог**

Петропавл қаласы — 1993
г. Петропавловск — 1993

Солтүстік Қазақстан облыстық мұғалімдер білімін жетілдіру институты редакциялық-баспалық кешесінің шешімі бойынша басылып шыққан.

Издается по решению редакционно-издательского Совета Северо-Казахстанского областного института усовершенствования учителей

Құрастырушылар: Есмұқанова К. Қ. —ОМБЖИ-ның қазақ тілі мен әдебиеті кабинетінің менгерушісі.
Сәдуақасова Б. Ж. —ОМБЖИ-ның орыс тілі мен әдебиеті кабинетінің менгерушісі.

Рецензиялағандар: Сепкібаев С. Т.—ОМБЖИ директорының орынбасары.
Гармаш З. П. —ОМБЖИ-ның кабинет менгерушісі.

Бұл жинақта 1993 жылдың 25-26 наурызында Петропавл қаласында өткен «Мағжан—азамат, ақын, педагог» атты педагогикалық оқудың материалдары берілген. Мағжан Жұмабаевтың өмірі, қызметі, шығармашылығы туралы теориялық материалдар мұғалімдер үшін ұсынылған.

В данном сборнике изложено: материал областных педагогических чтений «Мағжан—гражданин, поэт, педагог», состоявшихся 25-26 марта 1993 года в г. Петропавловске, которые дают возможность глубже познакомиться с творчеством, педагогической и общественной деятельностью М. Жұмабаева.

Солтүстік Қазақстан облыстық мұғалімдер білімін жетілдіру институты
Северо-Казахстанский областной институт усовершенствования учителей.

1893—1993

МАҒЖАНДЫ СҮЙЕМІН

Қазақ жазушыларынан, әрине, Абайды сүйемін. Менің білім күшімнен ішкен асым, алған нәрімің барлығы да—Абайдан. Таза әдебиет сарышына бой ұрғанда, маған «Абай» деген сөз—«Қазақ» деген сөзбен теңбе-тең түсетіндей кез келісі бар секілді. Абайды сүйюм үнемі ақылдан туған, сыннан туған сүйіс емес, кейде туған орта, кір жуып, кіндік теккен жерді сүйюмен пара-пар болатыны бар.

Бұдан соң Мағжанды сүйемін. Европалығын, жарқыраған әшекейін сүйемін. Қазақ ақындарының қара қордалы ауысында туып, Европадағы мәдениет пен сұлулық сарайына барып, жайлауы жарасқан арқа қызын көріп—сезгендей болатын. Мағжан—мәдениеті зор ақын. Сыртқы кестенің келісімі мен күйшілдігіне қарағанда, бұл бір заманның тегінен асқандай, сезімі жетілмеген қазақ қауымынан ертерек шыққандай, бірақ түбінде әдебиет тараушылары газетпен тосақталып, күндегі өмірінің тереңін терген ақын болмайды. Заманынан басып озып, ілгерілеп кеткен ақын болады. Әдебиет әдебиет үшін деген тапба айқып болмап, нәрлі әдебиет болуға жол жоқ. Сондықтан бүгінгі күннің бар жазушысының ішінен келешекке бой ұрып, артқы күнге анық қалуға жарайтын сөз—Мағжанның сөзі. Оған басқамыздың бәріміздікі күмәнді, өте сенімсіз деп білемін.

М. ӘУЕЗОВ.

Ғабдуллинна М. Ғ.—Петропавл педагогикалық институтының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты.

М. ЖҰМАБАЕВТЫҢ «ПЕДАГОГИКА» КІТАБЫНДАҒЫ ТІЛ МӘСЕЛЕРІ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫ

Ана тілімізді үйрену, оның қолданыс аясын барынша кеңейтудің жолдарын ойластыру—бүгінгі күннің маңызды мәселелерінің бірі.

Бұл орайда қазақ тілі сабағының атқарар қызметі айрықша. Бала ана тіліне саналы түрде алғаш рет қазақ тілі сабағында қарайды. Тілдің заңдылықтары бар екенін, тілдің мәртебелі болуы үшін осы тілде сөйлесітін әр адамның заңдылықтарды сақтап, ана тілінің ерекшелігін сезе білу керектігін түсінеді.

Ал, енді осы мәселеге байланысты қазіргі қолданылып жүрген қазақ тілі оқулықтарында қандай деректер берілгенін қарастырайық, 1991 жылы «Рауан» баспасында шыққан оқулықтың бірінші параграфы «Қазақ тілі — Қазақ ССР-інің мемлекеттік тілі деп аталады. Бұл бөлімде жалпы тіл туралы Лениннің, қазақ тілі туралы белгілі ақын, жазушылардың сөздері берілген. Осы тақырып бойынша сабақ өткізгенде мұғалім балаларды «Тіл туралы Заңмен», оның қабылдану себептерімен таныстырады. Бұл жерде тілдің адам өмірінде алатын орны, мәні туралы айтпауға болмайды. Лениннің «Тіл — адамдардың қарым-қатынасының аса маңызды құралы» деген сөздерінің орнына немесе оған қосымша ретінде Мағжанның «Тіл — адам жанының тілмәші. Адам тіл арқасында ғана жан сырын сыртқа шығарып, басқалардың жан сырын ұға алады» деген сөздерін қойсақ, оқушыларға бір жағынан түсініктірек болса, екіншіден, олар ар жерлес ақынымыздың тағы да бір қырымен танысар еді.

Тілдің қызметін түсінуде бұл сөздердің зор маңызы бар. Тіл — адам баласы қоғамында қатынас құралы, сөйлесіп, пікір алысудың құралы ретінде қызмет атқаратын қоғамдық құбылыс. Тіл ең алғаш адам баласы ұжымында қатынас жасаудың, сөйлесудің құралы ретінде пайда болды.

Тіл мен қоғамның өзара тығыз байланысы—екі жақты байланыс. Біріншіден, тілсіз ешбір қоғам өмір сүре алмай-

ты. Тіл жоқ жерде адамдардың қоғамда бірлесіп еңбек ету, қоғамдық өндірісті ұйымдастыруы, оны дамытуы мүмкін емес. Демек тіл адам баласы қоғамының өмір сүруінің және дамуының қажетті шарты.

Екіншіден, тіл қоғам бар жерде ғана өмір сүреді. Қоғам тілдің өмір сүруінің шарты.

Үшіншіден, тіл — ұлттың аса ұлы игілігі, әрі оның өзіне тән ажырағысыз белгісі. Ұлттың өзінің болашағы тілдің дамуына, оның қоғамдық қызметінің келесіне тығыз байланысты.

Тіл тек қатынас құралы ғана емес, сонымен бірге ойлаудың, ойдың жарыққа шығуының да құралы. Ой және оның мазмұны тіл арқылы көрініп, сол арқылы ұғынылады. Демек, ойлау мен тіл бір-бірімен өзара тығыз байланысты.

Ғылымдағы да сөйлеушінің ойын тіл арқылы түсінеді. Яғни, тіл — пікір алысу құралы, ойлаудың қаруы. Тіл біздің ойымызды қалыптастырып қоймайды, сонымен бірге адамзаттың сан ғасырлар бойы жинақтаған мол тәжірибесін сақтауға және оларды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуге мүмкіндік береді.

Мағжанның келесі бір сөзін әрбір қазақ үйінің, әрбір қазақ мектебінің мандайшасына жазып қойса, артық болмас еді. Ол мына сөздері: «Ұлтқа тілінен қымбат нәрсе болмасқа тиісті». Осы айтылған сөздің мағынасын оқушыларға міндетті түрде түсіндіру керек. Алдымен ұлттың негізгі белгісінің бірі—тіл екенін балалардың есіне саламыз. Ақынның жоғарыда көрсетілген сөздерімен таныстырып, ойымызды әрі қарай жалғастырамыз. Ұлт пен тілдің арасындағы тығыз байланысты түсінуге Мағжанның келесі сөзі көмектеседі: «Бір ұлттың тілінде сол ұлттың жері, тарихы, тұрмысы, мінезі айнадай ашық көрініп тұрады». Шынында да тіл халықтың тарихы, шежіресі, халықтың барлық өмірінің жаңғырығы мен ізі, одан сол тілді жасаушы халықтың арманы мен үміті, қайғысы мен қуанышы, барлық рухани өмірінің үні естіліп тұрады. М. Жұмабаев тілдің осы бір қасиеттері жайында былай деп жазады: «Қазақ тілінде қазақтың сары сайран даласы, біресе желсіз түндей тымық, біресе, құйындай екпінді тарихы, сары далада үдере көшкен тұрмысы, асықпайтын, саспайтын, сабырлы мінезі — бәрі көрініп тұр».

Осыған орай, орта және жоғарғы мектептің мақсаты —қазақ тілін қазақ халқының тілі ретінде оқыту, тілдің қоғам-

да атқаратын барлық қызметін көрсете білу. Бұл жерде маңызды талаптың бірі мынадай: тіл жүйесі арқылы халықтың табиғатын, басқа халықтармен қарым-қатынасын түсінуге үйрету. Тілді тек жалаң грамматикалық схема ретінде емес, ғасырлар бойы жиналған халықтық философияның, психологияның, педагогиканың, тарихтың жинағы ретінде құрастыру қажет.

Қазақ халқының тілін үйрену—сол халықтың қоршаған ортаны игеруін түсіну деген сөз. Халықтың тілін үйрену—сол халықты тану, оның әрбір тобының—жұмысшының, ақындардың, интеллигенцияның, қарапайым шаруаның қалай сөйлейтінін білу.

Мағжанның тіл туралы ойларын негізге ала отырып, біз қазақ тілін терең түсініп, өте жақсы игерудің бірнеше жолдарын ұсынамыз:

Енді осыған тоқталайық:

1. Сөз төркінін қоғам тарихына байланысты зерттеу.

Сөздің шығу тарихы оның халық өмірімен тығыз байланысты екенін көрсетеді. Мысалы, мынадай сөздерді алайық: шындық, қайырымдылық, махаббат, әсемдік, заң т. б.

Бұл сөздердің шығу төркінін біз ауыз әдебиетінен, діни, философиялық шығармалардан, көркем әдебиеттен іздейміз. Бұл ізденіс халықтың жақсылық, жақандықты, имандылықты, қайырымдылықты қалай түсініп, ұағыздағанын, осы қасиеттерді бала бойына қалай сіңіргенін көрсетеді.

2. Жер-су аттарын, есімдердің сырын ашу, олардың шығу тарихын зерттеу. Осы атаулардың тарихын білу өз елің, жерің қадірлеуге, сүйе білуге ықпалын тигізетіні даусыз.

3. Тілдің мәдени және тарихи жақтарын оқыту. Мысалы, мектепте мынадай тақырыптарды алуға болады: «Қазақ халқының рухани өміріне байланысты сөздер мен сөз тіркестері». Бұнда сенім, махаббат, отан, күнә, обал, кешіру, даналық т. б. сөздері оқытылады. Сонымен қатар, кейбір тақырыптарды оқығанда, әртүрлі тау атауларды бір жүйеге келтіру де қолға алынады. Оған мысал отбасы, жанұя деген сөздер.

4. Оқушы, немесе студент өз ана тілінің ерекшелігін, оның қайталанбас, басқаларға ұқсамайтын құдыретін түсіне білу керек. Біз неге осылай сөйлейміз, басқаларға қарағанда ана

тіліміздің ерекшелігі неде деген сұрқты оқушы өзіне әрқайсынан қойып отыру қажет. Неліктен қазақ халқы «Малым-жанымның садақасы, жаным—арымның салақасы» дейді, осындай тағылым басқа халықта бар ма деген ой өз халқының ой-өрісін, өмірге деген көзқарасын түсінуге көмектеседі.

5. Көркем сөз шеберлерінің тілін зерттеу, оның ерекшелігін байқау да ана тілінің айырықшылығын білуге ықпал етеді. Әрине, бұл іске де жаңа көзқарас қажет белгілі әдеби еңісшілардың жазғанын емес, сол шығарманың тексін оқып, ақын, жазушының дүше танымымен танысу, олармен пікірлесу, олардан үйрену—міне оқушыларға қойылатын талаптар осындай.

6. Тілдегі әр түрлі диалектілерді, кәсіби сөздерді зерттеу де өзінің гуманистік міндетін атқарады. Өйткені тілдің бұл формалары нағыз, шынайы ұлттық тілді үйренуге ықпал етеді, өз тіліне деген құрметті, махаббатыңды арттырады.

Шәкірттерді өз ана тілін кәдір тұтып, құрметтей білуге тәрбиелеу—жалпы тәрбиенің басты бір элементі.

Қазақ тілін мектепте он жыл оқығанда, ана тілінің дәл осындай бай, көркем, тілге жеңіл, оралымды екендігіне оқушылардың көзі жету керек.

Ал, ақынның мына бір жолдары осыдан 60 жыл емес, кеше ғана жазылғандай әсер етеді.

Жарқын көрмей жатсаң да ұзақ, кең тілім,

Таза, терек, өткір, күшті, кең тілім.

Таралған түрік балаларын бауырыңа

Ақ қолыңмен тарта аларсың, сен тілім

Бұл өлең жолдарын барлық қазақ тілі сабақтарына эпиграф ретінде ұсынуға болады.

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ—АҚЫН, АЗАМАТ, ПЕДАГОГ

Қазақ әдебиетінің ХХ ғасыр басындағы жарық жұлдыздарының бірі—Мағжан Бекенұлы Жұмабаев. Өмірі мен өлеңі бір кезде аңызға айналған ақынның аты соңғы жарты ғасыр бойы айтылмайтын, аталмайтын болып кеткен еді. Сондықтан кейінгі буын—біздер бұл ақынды білмей, оның өлеңдерін оқымай, тіпті көрмей өстік. Бірақ, ол заманның жүзін көрген, егде азаматтар, немесе солардан үйренген көңілі ояу жанлар Мағжанды білген, оның өлеңдерін жатқа айта жүрген.

Мысалы, жазушы Жайық Бектұров былай деп жазады: «Біз жас шағымызда, 20-шы жылдарда Мағжан өлеңдерін жаттап өстік, алғашқы совет мектептерінде оның термелерін тапқак етіп айттық. Алғаш бала кезімізде молда алдынан «әліп-би» «Әптіек», «Иманшарт» оқып хат таныған біздерге Маған өлеңдері мен әндері соқыр адамның айналасындағы жарық дүшпені алғаш көзін ашып көргеніндей әсер етіп еді. Содан да Мағжан ерте күннен көңілімізге қонған ақын еді». (Бес арыс. Естеліктер, эссе және зерттеу мақалалар. Алматы. «Жалын» 1992 жыл. 306 бет).

Ал біздің буын ақынның кітаптарын соңғы 3-4 жылға дейін көре де алмады, өйткені Мағжан кітаптары аузы ашылмайтын құлыптаулы сандықта сарғайып, тозып, жыртылып, жоғалып жатты. Өйткені оның атын атауға да, кітаптарын оқуға да тиым салынған еді.

Ақын бір кездегі ақты қара, қараны ақ деп түсіндірген зорлық-зомбылық дәуірдің құрбаны болған еді.

Сонда бұл Мағжан Жұмабаев кім? Қайдан шыққан, қандай еңбегімен аты аңызға айналған?

Не үшін қаруланған?

Не себепті оның атын атауға, шығармаларын оқуға тиым салынған?

Оның «Мен кім?» деген өлеңінде мынадай жолдар бар:

«Арыстанмын, айбатыма кім шыдар?

Жолбарыспын, маған қарсы кім тұрар?

Көкте—бұлт, жерде —желмін гулеген,

Жер еркесі—желдің жөнін кім сұрар?...»

Жалынмын мен, келме жақын, жанарсың,
Тұлпармын мен, шаңыма ермей қаларсың.
Күл болсын көк, жемірілсін жер, уайым жоқ,
Көз қырымен күліп қана қарармын..

Мен өлмеймін, менікі де өлмейді,
Надан адам өлім жоғын білмейді.
Өзім—патша, өзім—қазы, өзім—би,
Қандай ессіз не қылдың деп тергейді?»

Осы романтикалық асаққ шумақтардан ақынның өз күше, өз талантына, өз тағдырына көміл есінгенін байқаймыз. Бұл жолдардан асып-тасуды, астамдықты емес, асылдықты, тектілікті, мықтылықты көреміз. Ақын сөзі аңы шындыққа айнасы болып отырған. Өзі оны түсінген де, білген де. Асыл сөздерінің ардақты несі бар екенін, ол несі—ақыл-парасаты, мейірімді, үлкен жүректі туған халқы екенін де білген Өйткені Мағжан ақын бар өмірін, өнерін, білгенін сол туған халқына, еліне арнаған, арнаған да сарнаған.

«Жан сөзі» деген әйгілі өлеңінде (1920 ж)
«Қазақ елі, бір ауыз сөзім саған:
Болғайсың, сыншы болсаң әділ сыншы,
Кінәні жүрекке қой, қойма маған,—
деуінің де төркіні сонда жатыр.

Мағжан өз тегін де, өз жерін де малақтаумен өткен, өміріндегі азаматтық орнын адақтауға ұмтылған, өлең сөздің асыл маржанын төгілткен, сұлу жырымен оқырманын егілткен, өне бойы қапаста, қайғы мен қасіретте өмір кешіп, ақырында мүлт кеткен, өзі айтқандай, соры арылмаған халықтың зарлы перзенті. «Мен өлмеймін, менікі де өлмейді» дегенде, қауіп-қатер жоқ демегені белгілі, бірақ сондадағы ақылша мойын талша қиылатынын білген пе? Жалпы алып дарағанда, «Мен өлмеймін» деген сөздерде терең шындық жатыр. 60 жылдан аса уақыт бойғы деслотизм ақын үнін шығармай, тұмшалап келсе де, енді естіліп, ақыры жалғастық сөзканы шындық. Философиялық мағынада алсақ, ақын өлгені мен дана сөзі өлмек емес.

Осы орайда ақын тағдырына біраз тоқталайық. Ғасыр басынан-ақ ел-жұртына мәшһүр болған Мағжан Жұмабаев 1988 жылдың желтоқсанында ғана ақырғы рет ақталды. Ақырғы рет деуіміз — ол ресми түрде 1960 жылы-ақ ақталған еді. Бірақ сол кезде оның есімін атауға, шығармаларын жариялауға рұқсат болмады. Себебі, бұлай жасауды тоқы-

рау заманының басшылары мақұл көрмеді, жабулы қазап жабулы күйінде қала берді. Енді ақын қазасынан соң жарым ғасыр өткенде ғана, аты аңызға айналған есім халқына қайта оралды. Мұны жалпы қауым қуана, тебірене қарсы алды. Өйткені, бұл мәдени өміріміздегі үлкен оқиға еді. Бір кездері нахақтан күйген есім ақталып қайта оралса, оған қалай қуанбаймыз?! Кешелері дүлей қара күш ақыл парасатты ауыздықтап, шідерлегенін, ата-баба жолын ұмыттырып, теңсіздікке сүйрегенін білеміз. Бүгіндері өткендегі орасан қателерді жөндеп, рухани байлықты, талап сөздерін халықтың өз иелігіне қайтаруға мүмкіндік туып отырғаны, өрнсе, қуанарлық жай. Өйткені, М. Жұмабаевтың Жүсіпбек Аймауытовтың, Ахмет Байтұрсыновтың, Шәкәрім Құдайбердіевтің, Міржақып Дулатовтың бай мұрасының ұлттық мәдениетімізге қайта оралуына ризашылық білдірмей, бейтарап қалу мүмкін емес.

Енді ақынның өмір жолына қысқаша шолу жасап көрейік. Мағжан Жұмабаев 1893 жылы 25 маусымда Ақмола губерниясының Ақмола уезіндегі Полудсиновский болысында (Қазіргі Солтүстік Қазақстан облысы, Булаев ауданы, М. Жұмабаев атындағы совхоз) Сасықкөл деген көлдің жағасында әулетті семьяда туған. Мағжан төрт жасында ауыл мұғалімінен хат танып, сауат ашады. Мағжанның оқуға зеректігін көрген әкесі оны 1905 жылы Қызылжар қаласындағы медресеге оқуға береді. Бұл медресені Стамбул университетінде оқып дәріс алған, араб, парсы, түрік тілдерін еркін меңгерген жергілікті интеллигент Мұқаметжан Бегішев ашқан екен. Ол өзі шығыс халықтарының тарихы жөнінде де сабақ берген. Мағжан бұл медресені 1910 жылы 17 жасында жақсы үлгіріммен бітіреді. Ол арабша, парсыша, түрікше тіл біліп, сол тілдердегі әдебиетпен таныса бастайды. Оның ақындық талантының ояна бастағаны да осы жылдар болса керек.

Сол 1910 жылдың күзінде өзінің ауылдасы Әрі мектепте досы, талапкер жазушы Бекмұхамбет Серкебаевпен (СССР халық әртісі, белгілі әнші Ермек Серкебаевтың әкесі) бірге Уфа қаласындағы атакты «Медресе — Ғалтияға» оқуға барып түскен. Бұл сол кездегі мұсылмандық бағыттағы жоғары оқу орны болатын. Мағжан сол медреседе сабақ беретін ұстаз, белгілі татар жазушысы Ғалымжан Ибрагимовпен, медресенің жетекшісі Сәлімгерей Жанғуринмен, жерлесі, болашақ көрнекті жазушы Бейімбет Майлинмен болашақ башқұрт жазушысы Сайфи Құдашпен танысады.

Мағжан бұл медреседе көп оқымайды. Мағжанның білім деңгейін байқаған және оның ақышдық талаптың ташыған Ғалымжан Ибрагимов: «Мұнда сен оқытындай оқу жоқ, сен білімнің жолын басқа жерден ізде», — деп ақыл береді. Кейінірек осы Ғалымжан Ибрагимов өзінің көпшілікке таныс «Қазақ қызы» атты романында Мағжанның мына бір шумағын эпитафия кып алады:

«Кең дала, көресің ғой ана жатқан,
Жібектей жасыл шөңтер бетін жапқан.
Асқар тау, балдан тәтті сулары бар,
Әне сол апам еді мені тапқан».

Бұдан соң Мағжанға ұстаз болған — оның аға замандасы сол кездің өзінде «Оян қазақ!» атты жинағы шыққан қазақтың белгілі ақыны, әрі публицисі, қоғам қайраткері Міржақып Дулатов. Ол бір қыс бойы Мағжанға орыс тілін үйретеді, орыс және шет ел ақындарының өлеңдерін аудартырып, орыс тілінің нәрімен сусындатады. Бұл Міржақыптың «Оян қазақ!» кітабы үшін қуғынға түсіп, 1910 жылдан Қызылжарға келіп паналаған кезі болатын. Өзінің ағасы Асқарға жазған бір хатында Міржақып былай дейді:

«... Осы қалаға келгелі орысша оқытып жүрген шәкіртім, Мағжан Жұмабаев сынды ақыным бар. Оның менен жасы кіші, жазған өлеңдері тамаша, ақышдығы күшті, өте дарынды жігіт. Екеуміздің өмірге деген көзқарасымызда айырмашылық жоқ десе де болады, сырласып, достасып кеттік».

Осы кезде Мағжанға Орынборда Ахмет Байтұрсынұв шығарып тұрған «Қазақ» газетінің де ықпалы зор болған. Ол осы де осы газет жұмысына белсене ат салысқан.

1909 жылы Уфа мен Петербург баспаханаларынан Қазақ қаласын дүр сілкіндірген 3 кітап шықты. Олар: Абайдың өлеңдерінің алғашқы жинағы, Ахмет Байтұрсынұвтың «Қырық мысалы», Міржақып Дулатовтың «Оян, қазағы» еді. Мағжан, әрине, бұлардың бәрін де оқыған.

1912 жылы Қазан қаласында Мағжанның «Шошан» атты тұңғыш өлеңдер жинағы басылып шығады. Оны шығаруға Ғалымжан Ибрагимов көп көмек көрсеткен. Бұл өлеңдер жинағы өзінің соңғы сөзімен, қазақ поэзиясындағы жаңа өрісімен көзге түседі. Мағжанның бұл кітабы қазақ поэзиясында 1909 жылы шыққан Абай жинағының жалғасын деп есер етті. Мағжан сол өзінің тұңғыш жинағында ұлы ақыш арнаған «Алты хакім Абайға» атты өлеңін бастыр-

ған. Бұл өлеңде жас ақынның бәрмен бұрын ойна көбірек көңіл бөлгені көрінеді:

**Ай, жыл өтер, дүние көшіп тартар,
Өлтіріп талай жанды, жүгінь артар.
Көз ашып, жұртың ояу болған сайын
Хакім ата, тыныш бол, қадірің артар—дейді.**

1913 жылы Мағжан, Ахмет, Міржақып сиплы жаңа достарының ықпалымен Европа біліміне жақындаспақ ниетпен Омбыға келіп оқытушылар семинариясына оқуға түседі. Семинария қабырғасында ол Сәкен Сейфуллинмен танысады.

Осы 1913 жыл Мағжанды жаңа сапалық биікке көтереді. Ол халқының осындай мүсәпір себебіп табады, көп нәрсеге көзі ашылады. Қазақтың жан-жағынан қысып, еркін бермей, тұншықтырып отырған патша үкіметі екенін түсінеді. Ол кезде қазақ баласы ең шығандап шыққанда болыс болуы мүмкін, орысша оқығаннан шығар биігі оязға тілмаш болуы ғана. Өз алдына ел болмай, халықтың бордай тозып, бытшыты шығатынын сезе бастайды. Сонда да болса ол болашақтан үміт күтеді. Сонымен бірге халқының өткен күндеріне де көз тігеді. Сонау қантөгіс жорықтарға толы хандар мен бектер дәуірі оған нағыз еркіндік заманындай көрінеді. Ол кезде қазақтар өзімен-өзі болып, бұлғақтап өмір кешкендей болады. Ақын қиялы өткен күндерді шарлайды; жаралы жүрегіне тағат іздейді. Кешегі күннің кейбір суреттерін жанына жалау етіп, сонан жарасына ем тапқандай болады. 1913 жылы жазған «Орал тауы» атты өлеңінде ақын былай дейді:

**Бір күнде сенің нең түрік еді,
Орын ғып көшіп-қонып жүріп еді.
Қорықпайтын таудан, тастан батыр түрік
Қойныңа жайыменен кіріп еді...
Ер түрік ең далаңа көрік еді,
Отырса, көшсе, қонса—ерік еді,
Тұрғанда бақыт құсы бастарында,
Іргесі жел-күн тимей берік еді.**

Осылайша ол түрік елінің сонау біртұтас болып тұрған кезін еске түсіреді. Бірақ артқа қанша бұрылғанмен өткен қайтып келмейтінін білген ақын енді өз заманын ойлап, елдің қамып жейді. Сондықтан ол бұдан былайғы жерде өлеңдерінде көбінесе өз заманының сан қилы кескін-келбетін

с реттеуге бет бұрады. Ол азаттық жолын өткеннен де, кеткеннен де, Батыстан да, Шығыстан да іздемейді, өз халқының ұмтылатын, арпалысатын, аяусыз күреске түсетін шаршасы деп біледі.

**Мезгілше, мейлі келсін, тісі батсын,
Сұр жылан, өзі оятар, қатты шақсын.
Жаңадан жолбарыстай ұмтылармыз,
Көрелік төңіректі, тек таң атсын!**

«Есімде... тек таң атсын!» деген өлеңіндегі осы бір сөздер Мағжанның нағыз әлеумет ақыны бола бастағанының белгісі еді. Патша өкіметін сұр жыланға теңей отырып, сол жылан қазақты қаттырақ шаға түссе, қазақ та қарсы қимылдар еді, бостандыққа ұмтылар еді дегенді айтқысы келген.

Бірнеше ғасыр бойы елін-ерін тонап, еркінен, елдігінен айырған патша өкіметін бостандық сүйгіші ақын қалай жақсы көрсін! Құрықты алыстан салып, әуелі елдігінен, сонан соң дінінен, ақыр аяғы тілінен айырмақ болып отырған өкіметті ақын жүрегі қабылдай алар ма? Сондықтан да ол аяқ-қолы шырмалған туған елін бейғам отырмауға шақырады.

**Қарманбай, қарап жатып бақ күтуге,
Ізденбей, аласұрып, тақ күтуге.**

Тағдырда бір тақтайға жазулы деп,

Әр іекс, кім үйретті, шак күтуге?—деп өзіне де жұртқа да сұрақ қояды «Дін үйреткенге» деген өлеңінде. Ол болмыстың осындай қасіретті құбылысын, айтып қана қоймай-ақ, күреске шақырады:

Жоқ енді, жату болмас бос еңбексіз,

Жалбарып: «Жасаған!»—деп жас төкпеспіз.

Өзінде, сөзің де кет бізден аулақ,

Жаны өлген, жүрегі өлген, мұндар кексіз—деп.

Дін үйреткен молдалардың патша үкіметінің езгісіне шыдау ерек деген үмітін сынап отырып, одан әрі

Біз жаңа көрдік тапның желі ескенін,

Салқынмен сескендірмек боп өскенін.

Сылдырлап су, сыбдырлап жапырақтар:

«Есінді жи енді, алаш, түр!»—дескенін!—деп халқын оятуға, есін жиып, күреске шығуға үндейді.

1913-1916 жылдар Мағжанның ақын және азамат ретінде білген қалампазасқан кезеңі, атаның баласынан адамзаттың баласы болуға біржола ойысқан кезі. Ол осы жылдарда Омбы мұғалімдік семинариясында оқып жүріп, орыс және батыс еуропа ақын-жазушыларын құныға оқиды, өзіне жаңа

да тосын ой, идеяларды көңіліне токи береді. Оның алдында жаңа бір әлем ашылады. Гете мен Толстой, Гейне мен Горький, Верлен мен Мережковский, Бальмонт пен Брюсов, Блок пен Сологуб сынды сан қилы, сан қырлы таланттар елді Мағжанмен бірге, соның жүрегінде өмір сүре бастайды. Немістің Шпенглері мен орыстың Соловьеві секілді философтарды да Мағжан түсінуге тырысады, солардың әлдебір ойлары, тұңғық тылсым толғаныстары бұның жапына әсер етеді.

1916 жылғы маусым айындағы патша жарлығы бұрын әскерге алынуды білмеген казактарға аспан айналып жерге түскендей, дүние төңкерілгендей әсер етті. Жұрт пағыз қысқаққа түскенін енді ғана білгендей болды. Бар ауыртпалық байғұс келдейге түсті. Мындаған жас эшелонға тиеліп, көз төріп, құлақ естімеген алыс қиырларға атанды, соғыстың қанды ауызына жөнелді. Осы оқиғалардың әсерінен Мағжан «Орама!» атты өлеңін жазды:

Солдатша сымдай киініп,

Шекпені оның сұр ма екеп?

Күрегіне сүйеніп,

Суықта жаурап тұр ма екеп?

Жатқан шығар ор қазып,

Жауға ма әлде өзіне?

Бұрыла алмай бой жазып,

Қайғы шығып жүзіне,—деп соғысқа сүйген жарын аттандырып, артынан күтіп қалған жас келіншек болып сөйлейді.

1917 жылғы ақпан революциясы қазақ оқығандары үшін аса қуанышты оқиға болды. Мәңгі мызғымастай көрінген патша өкіметінің құлауы қазақтарды тағы бір дүр сілкіндірді. Мағжан да басқа ақындар сияқты бұл оқиғаны қуанышпен қарсы алды. Пағыз тап атты деп есептеген Мағжан 1917 жылдың көктем —жаз айларында құрылған «Алаш» партиясы басшыларының Қазақстан Россия федерациясы құрамында автономия алуы тиіс, құрылтай жиналысынан жер мәселесінің қайта, әділетті шешілуін сұрануымыз керек деген ұранына елікті. «Алаштың» құрылтай съезінде Мағжан оқу комиссиясына мүше болып сайланды.

Ақпан өзгерісінен кейін Мағжан өлеңінің көбін елге арнап жазатын болды... Әлеумет мұңын қолға алғаннан бері, Мағжанның алатын қаһармандары: Абылай, Кенесары, Сыздық, Ақсақ Темір, Қорқыт, Қойлыбай, Баян сықылды хандар

батырлар, ақындар болса да, ақынның ізгі мақсаты көрінбейтін еді, енді ол елдің уәкілі, елдің аузымен сөйлейді. Енді азамат міндетін көрсетеді... Азаматқа ұран салады. Халыққа қызметке шақырады.—дейді Жүсіпбек Аймауытов 1923 жылы Ташкент студенттеріне Мағжанның ақындығы туралы оқыған лекциясында

Азамат, анау казак қаным десең,
Ұжмақтың суын апар жаным десең,
Болмаса ібіліс бол да у алып бар,
Токтатам, тұншықтырам зарым десең

Азамат болсаң қазағына пайда тигіз, өйтпесең «ібіліссін» деп, ауыр міндет артады. Азаматқа сын тағады. Казак азаматы саясат жүзінде пікірі шынықпаған бата екенін көрсетіп, белгілі пікір, жол тұтына алмай, бас камын ойлап, боянып жүрген кейбір азаматтарды сөгеді:

«Біреуіне» сен тәңірім деп табынад,
«Біреуіне» мен құлып деп бағынад,
«Біреуіне» садақа бер деп жыланад,
«Біреуіне» құйрық болып тағылад.

Ылғи сорлы сағым қуып сабылад
Ылғи түссіз бір сұр нәрсе жамылад.
Қазағы —қой, артынан оның ағылад
Азаматқа қонақтық қой табылад.

Қазак қой сықылды, кім бастаса соған ере береді, казакта сілім, сана, әлеуметшілік, жұртшылық сезім жоқ. Сол казакқа «ұлық» болғанына мастанбай, шын жүрегімен тура бастап, адал қызмет ет дегені.

1917 жылы 24 жасында Мағжан Омбының мұғалімдер семинариясын алтын медальмен бітіреді...

Мағжан 1917 жылы «Алаш» басшыларының өзіне тапсырған істерінен ешнәрсе өндіре алмады. Аз ғана казак оқығандарының басы бірікпеді. Бірі мен бірі билікке таласты. Ақыры «Үш жүз» партиясы 1917 жылдың 19 қазаны күні Мағжанды абақтыға жапты. Осы түрмеде отырып, Мағжан өйсілі Зейнепке, ұлы Гражданға, шешесі Гүлсімге арналған жаңа басқа да бірнеше өлеңдер жазған. «Үш жүздің» түрмесінде Мағжан 1918 жылдың май айына дейін отырған. Ұлы Қазақ революциясы күндері ол—жазушы Шерияздан Елеукешовтың тілімен айтқанда—сахнада не болып не қойып жатқанын түсінбеген көрермен халін кешеді. Түрмеден ол Чехословак лапы кезінде босайды.

Абактыдан шығысымен ол ауылып сағалайды. Сол 1918 жылдың аяқ шенінде қылышынан қап тамған қолчак үкіметі дүрілдеді. Адмирал «Алаш Орда» үкіметін әу дегенде мойындамады. Қазақ автономиясы деген сөзді естігісі де келмеді. Елдің бостандық деген үмігі құл-талқан болды. Қазақ басына түскен жаңа қасіретті Мағжан жаңы күйзеле отырып мойындады. Міне осы кезден бастап М. Жұмабаев бұрынғы біраз теріс көзқарасынан айныды. Оның бір үлкен дәлелі Мағжанның өзі Ташкентте шыққан өлеңдер жинағында арнайы сілтеме жасап, 1918 жылы «Сібірде реакция дәуірінде жазылды» деген «Бостандық» атты өлеңі. Бұл кезде Мағжан Қызылжарда екі жылдық педагогтік курста жетекшілік етеді.

Қолчак қуылып, үкімет тізгінін большевиктер партиясы алғаннан соң «Алаш» үкіметі таратылады. 1919 жылғы 4-ші сәуірде Бүкілодақтық атқару комитеті (ВЦИК) «Алаш орда» партиясының басшыларына кешірім жариялайды. «Алаш» партиясының басшыларының бірі Ахмет Байтұрсынов РКП (Б) қатарына кіріп, Орынборда сайланған алғашқы қазақ үкіметінің мүшесі, оқу-ағарту халық комиссары болады. Әлихан Бөкейханов Москваға қызметке шақырылады. Мағжан Жұмабаев Ақмола губерниялық «Бостандық туы» газетіне редактор болып тағайындалады.

Мағжан жаңа өмірге белсене араласады. Өлең-жырмен шектеліп қалмай, өмірдің әр саласын қамтитын мақалалар жазады. «Бостандық туы» газетінде оның «Бірінші май» мейрамы, «Сайлау», «Жазылашақ» оқу құралдары һәм мектебіміз» т. б. мақалалары жарық көреді.

Сонымен қатар сол кезде Қызылжарда қазақ-татар жастарына арналған «Қазақ-татар клубы» жұмыс істейді. Оны ұйымдастырушылардың бірі Мағжан болады. Мағжан осы клубта жиналған жастарға өзінің өлеңдерін оқиды. Клуб жұмысына жазушы Мәжит Дәулетбаев, Осман Қашағанов, Таушық Бердіқожин, Жәмшіт Нұрмұхамбетов және қыздардан Хадиша Жаналдиқова, Зылиха Серкебаева (Ермек Серкебаевтың шешесі), Әмина Қуанышова, Жамал Бақшилова (Сырғабековтың әйелі), Гүлшара Жалтырова, Әмина Нұрымова, Жамал Тастемірова, Мағжанның болашақ жұбайы Зылиқа т. б. белсене қатысады.

1921 жылы Мағжан Көкшетауға келіп Бурабай төңірегін аралайды. Осы жолы ол Ақан серінің өмір тарихына ма-

өрлеңдер жинап, «Оқ жетпестің княсында» деген поэмамен жазылды.

1922 жылы Мағжанның «Шолпанна» (1912ж) кейінгі екінші өлеңдер жинағы Қазан қаласында басылып шығады. Сол жылы Орынборда «Педагогика» деген еңбегі жарық көреді.

Сол 1922 жылы Мағжан белгілі қазақ совет қайраткері Нәзір Төрехұловтың шақыруымен Ташкентке қоныс аударады. Ташкентте ол өзінің жаңа қосылған жұбайы Зылихамен бірге келеді.

Ташкентте ол оқу-ағарту наркомы Сұлтанбек Қожановтың көмегімен қазақ оқу-ағарту институтына оқытушы болып орналасады әрі қазақ-қырғыз ғылыми білім комиссиясына мүше болып сайланады. Сонымен қатар ол Түркістан Компартиясы Орталық Комитетінің органы «Ақ жол» газетінде істейді және Ташкентте сол кезде шығып тұрған «Шолпан», «Сана» журналдарының жұмысына да белсене араласады.

Бұл фактілер М. Жұмабаевқа сол кездегі совет үкіметі орындарының үлкен сенім көрсеткеніндей аңғартады. Осының бәріне ақынның көңілі көтеріліп, шабыты тасыды. Ташкентте Мағжан бірінші рет жүзбе-жүз Мұхтар Әуезовпен танысады.

1920-1927 жылдары Мағжан Жұмабаев творчествосы ең шырыңау биігіне көтеріледі. Атақты «Батыр Баян» поэмасы осы Ташкент қаласында дүниеге келді. Осында Түркістан мен Сыр циклдры жазылды. Ақан сері, Базар жырау Әубәкір Диваев туралы мақалалары жарыққа шықты. Осы кезде оның Кольцовтан, Горькийден, Лермонтовтан, Гетеден, Фетеден, Мамин—Сибиряктан т. б. жасаған аудармалары, әртүрлі педагогикалық еңбектері жарық көрді. 1923 жылы Ташкентте оның үшінші өлеңдер жинағы басылып шықты.

Мағжан жаңа өмір көшіне 1924 жылы «Ақ жол» газетінде басылып шыққан «Қызыл жалау» өлеңін тудай желбіретіп қосылды.

—«Жалынды жалау кімдікі?»

—«Тұрағы тарғыл тас қия

Арбандаған Ағния—

Жалынды жалау сонікі—

Ендеше, қазақ, сенікі!»...

—Қанды жас жалау кімдікі?»

—«Кімнің ұлы күл болса,

Тұлымдысы тұл болса,

Қанды жас жалау соныкі,—

Ендеше, казак, сенікі!»

—«Азаттық жалау кімдікі?»

—«Көрс алмаса кім теңдік,

Тепкі көрсе кім кемдік,

Азаттық жалау соныкі.—

Ендеше, казак, сенікі!»

Мағжан жаңа өмір өркендеріне шын жүректен қуанды. «Жердің жұмырлығы», «Алатау», «Оқудағы қарындас» т. б. өлеңдерінде ол ауылдағы жақсылық, жапалықтарды жырлады.

Осы жылдардың шуағында Мағжан балалар үшін әдемі өлеңдерлі өндіре жазды. Революция тақырыбына. «Өтірік ертек», «Шын ертек» («Жүсіп хан») поэмаларын туғызды. Мағжан етекпен тартқан ескілікті шепеді. Жананы тек жапалығы үшін төпеп мактай берген жоқ, оған да сын көзбен қарады. Ол сонау 20-шы жылдары экологиялық мәселені көтерді. Қаланың демалысы, от-түтін жайын сынады. Кең сахараның жұпар иісін сақтап қалуға шақырды. Экологиялық мәселені биік моральдық, адамгершілік категория өресіне көтерген жазушы ол кезде кемде-кем екенін ескерсек, Мағжанның ақындық жүрегінің алғырлығына бас пессін.

20-шы жылдары Мағжан сол кездегі өмірді жырлап қойған жоқ. Ол сонымен бірге, өткен күн өрнектерін естен кетпес ертек егін тамылжытып, тарихтың тар жол, тайғак кешулерінде тайсалмай алаштың ала туын көтерген хан Абылай, батыр Баян, күрделі Кенесарыларды аялап, асқақтата жырлады. Ол бұған неге барды? Мұның басты себебі— ақын 20-шы жылдары бастан кешкен аласапыран заман сипатында жатқаны күмәнсіз. Сол себепті де ол «Батыр баян» дастанында:

«Жүрегім, мен зарлымын жаралыға,

Сұм өмір абақты ғай саналыға.

Қызыл тіл қолым емес, кісендеулі,

Сондықтан жаным күйіп жапады да.

Қызыл тіл, қолым емес кісендеулі,

Қу өмір қызығы жоқ қажытқан соң,

Толғанып қарауым сол баяғыға», — деп жазып еді.

Алаш. Магжан отаршылдық езгі мен надандықтың темір-
сүрме аясында, азаматтық соғыстың алапатында қырылып, құ-
рып бара жатқан алашы үшін арыстан Абылай мен батыр
Бөгенбай үлгі етеді. Халқы тап болған тығырықтап шығар
көп ерлік күресте, тәуелсіздікте, туысқан халықтардың бі-
рілікте деп біледі. Ол құлданушы Ресейге, қапқұйлы пат-
шалық қарсы шыққан Кеңесарыны, оның баласы Сыздықты
сөздікпен да ағыл-тегіл жалын жыр құдыретімен ел үшін
сиретей ерге айналдырып жібереді. Бірақ ол бәрібір әділ-
дікті, адалдықтың ақ жібін аттамайды, халықтар достығы
арасынан танбайды. Яғни ол: «Оқ жетпестің княсын-
...». Мынау орыс—обыр ол емін жатқан»,—десе, оның
сөзі кейінкері—жаулаушы, мылтықты зорлықшының бейбіт
ерге халқына түк қатысы жоқтығын дәлелден жатудың қа-
сеті шамалы.

Тұғы да ол: «Біле алмай надандықпен ердің ойын,

Торлы қырғыз мерт қылды арыстанды», — десе, мұнда
адамның ойында бауырлас халықты мұқату жоқ, зұлмат
жауға, батыстан қаптап келе жатқан қара бұлт—қауіпке
бірігін қарсы тұруды ойламаған көс халықтың көрсоқырлы-
ғына күйініп отыр. Өйткені «көп ерлер жаумен бірге елің
ашқан» қазақтың өз арасында да қаптап жүр-
ғой.

Болып жатқан шытырман, қайшылықты өмір шындығы-
ны көңілі толмаған акын қазақ ескілігінен рухына медет
оларлық мысал іздейді. Сонда оның ойына XVIII ғасырда
қоңғар жаулаушыларына қарсы елді бастап, ерлік көрсет-
кен батырлар Бөгенбай, Қабанбай, Жәнібек, би Қазыбек,
Ап Абылай есімдері түседі. Акын олардың заманында ел
үйтқысы бола білгенін қазақ халқының тәуелсіздігі үшін
жап аямай күрескенін мадақ етеді. Тарихтың айбынды, нұр-
ны беттерін парактайды:

«Еділ, Жайық, Сырдария,
Белгілі жұртқа ескі су.
Тәтті, дәмді, тартымды.
Ұзын Ертіс, Жетісу.
Осы бес су арасы,
Сарыарқа деген жер еді.
Туып өскен баласын
Айбынды Алаш дер еді...»

Акынның ұғымында «алаш» деген сөз қазақ елінің екінші
аты. «Алты алаш», «алаштың баласы», «атамыз алаш» то-

різді тіркестер сөздік қорымызда сақталып келуі бұл атаудың халыққа ежелден қанықты екенін көрсетеді.

Мағжан қазақ халқының бақытқа жетер жолы тек ұлттық тәуелсіздікке, өз тағдырын өзі шешетін жағдайға жету деп біледі. Оның ергедегі ерлер істеріне қайта оралып келе беретін себебі осыдан.

Күңіреніп ойлағанда Алаш жайын
Жанымды олай берді ұлы уайым
Кеудеме күннің нұры толғандай боп
Жырлаймын алты алаштың Абылайын...
Арсыға асқадаймын тауап қылсам,
Көбедей Абылайдың Бұрабайын.
Күңіренген жырымменен мен ризамын
Алаштың жоқтай білсем Баян—айын.
Жырлаймын, күңіренемін өткенді ойлап,

Кеудеме ұлы уайым толған сайын,—деп толғанады Мағжан «Батыр Баянда».

1923 жылы Мағжан Ташкенттегі қазақ ғылыми білім комиссиясының жолдауымен Москвада жаңа ашылған әдеби-көркемөнер институтына оқуға түседі. Әрі Ағарту халық комиссары Луначарскийдің шақыруымен астанадағы Күншығыс еңбекшілерінің университетінде сабақ береді. Сонымен қатар Нәзір Төрешұлов басқарып отырған күншығыс баспасында редактор болып қызмет істейді. Москвада болған 3,5 жылда Мағжан орыс және Батыс Европа әдебиетін теріс зерттеп оқиды. Әдебиет-көркемөнер институтының басқарушысы В. Я. Брюсовпен бірнеше мәрте кездесіп әңгімелеседі. Брюсов та Мағжан өлеңдерімен танысады, ол Мағжанды «Қазақтың Пушкині» деп, әрине, тегін айтпаған. Мағжан сонымен қатар ағылшын тіліндегі, неміс тіліндегі мықты акындардың жазу машығымен, ойлау, ығрақ табу жүйесімен егжей-тегжейлі танысады. Луначарскиймен бірнеше рет кездесіп пікірлеседі. Ерте уақытта өткен Бердяев, Соловьев секілді князшыл философтардың көзқарасымен танысып, өзінің ойлау шеңберін, шеберлік жолындағы ізденістерін әрі соны, әрі күрделі жолға салып алады.

Күншығыс еңбекшілері университетінің ғасында ашылған «Жерлестік» атты студенттер ұйымының 1924 жылғы қарашаның 24-і күні аяқ астынан жиналысы болады. Оған Москвада оқып жүрген 60-шақты жастар қатынасады. Не боп қалды десе—М. Жұмабаевтың 1923 жылы Ташкентте шыққан өлеңдер жинағын талқылау керек екен.

Жиналыстың ақын позициясын әділ талдау үшін шақырылғанын, көріне пәле іздеуге жиналғаны бірден сезілді. Жиналысқа жинақтың авторы — сол кезде Москвада тұрған Мағжан ақын қатыстырылмауы. Баяндамашы Нәзір Бөкейұлов Мағжанды салған жерден қаралай жөнелді. Жиналыс: «Мағжан өлеңдерінің көбінде өткенді көксейді, ескілік естейді, ұлтшылдықты жырлайды, өзімшілдік, менмендікті көрсетеді» — деген сындар айтып, Мағжанның өлеңдері бұрынғы «Билет» газет, журнал бетіне тексерусіз басылмасын» деп қаулы қабылдайды: Сол кездегі «Еңбекші қазақ» газетінде жаңағы Мағжан кітабы туралы «Жерлестік» жиналысының сөзінен бастап жыл бойы (1925 ж) Мағжанға қарсы материалдар жарияланады. Сөйгіп, күлдікемеш тұтырым көрінеу заңдастырылады. Осы кезден бастап ақынның III басшылары Мағжанға қарсы ұйымдасқан түрде қабыл бастайды. Құлаш-құлаш мақалалар жазылып, оған «Түркіштің, түрікшілсің, байшылсың, өзімшілсің деген айыптар тағыла береді. «Қазағым» деп жазса — ұлтшыл, «Елім-сұртым» деп жазса — түрікшіл, «Жалынмын мен, келме жаным, жапарсың» — десе — өзімшіл, менмен деген айдарлар тағылады.

Міне осындай жағдайда 1927 жылы жазда Мағжан Москваға оқуын бітіреді. Ол Қазақстан астанасына келгісі келіп сол кездегі Республика партия ұйымының басшысы Ф. И. Голошечкинге хат жазады. Ол хатты тексеріс органдарына жібереді. Ондағылар бұл алаш партиясының белсенді мүшесі, ұлтшыл, байшыл деп сыбырлайды. Мағжанға ешандай жауап бармайды. Мағжан өз туған жеріне Қызылжарға келіп орын іздейді. Мұнда ол совет-партия мектебі мен қазақ педагогикалық техникумында алма кезек дәріс беріп жүреді.

Сол 1927 жылы 17 тамызда «Еңбекші қазақ» газетінде Мағжанның «Токсанның тобы» атты шағын поэмасы басылған шығарымы. Бұған дейін Мағжан өлеңдерінде қазақты таппа бөлу болмайды. Ол өлеңдерінде барлық қазақ ұлтына қаны ашып, барлық қазақты отаршылдыққа қарсы күреске шақыратын. Москвада 3,5 жыл болып келген Мағжан совет үкіметінің ыңғайына көшіп халықтың көпшілігін құрайтын кедейлер жағын қолдайтынын білдіреді. Бұл поэмасында Мағжан оларды 90 деп, азынаулақ байларды онға теңейді.

Жырладым елді жалпытап,
Жасырмап жүзді жақталым,
Токсанға енді тоқталым,
Толғанып, ойлап, талқылап...
Токсаннан сонау он аулақ,
Сонау оннан мен аулақ,

Мен токсанмен біргемін»—деген сөздері бірқатар шындықты көрсетеді. Саяси бетін түзеп алған Мағжан творчествосының жаңа бетін ашты. Бірақ тағдыр бұл беталысымен қалам тартуға жазбады. Ел басын сталинизмнің қара бұлтты төрлей бастады. Онып көленкесі алдымен халқымыздың Мағжан сынды маңдай алды боздақтарына түсті.

Басқа поле қайдан дерің бар ма? Ол Москвада оқып жүргенде «Алқа» деген әдеби үйірме ұйымдастырған болатын. Бұл 1925-ші жыл еді. Содан төрт жыл өткен соң осы ұйым «контрреволюция ұясы» болып шыға келді. Сол жаламен Мағжан 1929 жылы шілденің басында Қызылжар қаласында тұтқындалып, одан Алматыға, Алматыдан Москва қаласындағы ағакты «Бутырка» түрмесіне қамалады. Онда біраз тергеліп, ақыры он жылға концлагерьге кесіліп Карелия ормандарына айдалады. Мағжан ұлтшыл, байшыл, жат, еңбекші халыққа жау деген атақтар жиналады. Мұндай пәлелердің жабылуы Мағжанға ошай соққан жоқ. Бұл оған енді басар жер, барар тауың қалған жоқ дегенмен бірдей еді.

Басқасын былай қойғанда «Токсанның тобы» мен «Толғау» сияқты соңғы шығармалары да мансұқталды. Бұларды «бояма» атады. Боямалары қазақ байының өліп бара жатқанын сыпаттайды делінді.

Сол кездегі Қазақстан өлкелік партия ұйымының бірінші басшысы Голошекін Мағжанды орыстың сменовеховшыл жазушыларының қатарына қосып аластауға тырысты. 1927 жылғы қараша айында болған өлкелік партия ұйымының Бүкілқазақстандық VI Конференциясында Голошекін былай деген:

«Ескі интеллигенцияның арасында сменовеховшыларды еске түсіретін қозғалыс бар. Сіздер Жұмабаевтың «Токсан» жөніндегі әйгілі өлеңін білетін шығарсыздар, ол өзі токсан жағында болғандықтан токсан туралы жазады. Ал көпшілік бұл сан шынайы екен деп алданып қалады. Олар жүз деп еді, жеңіліп қалды, енді токсан деп күңіренуде. Бізге жақсы істерімен келсе арқасынан қағамыз, алайда токсанды басқалардың қолдауы қажет екенін аңғарту үшін біз арқа-

ын сипат қана қоймай, бір мезгіл сокқыға да жығып аламын» («Советская степь», 1927 ж. 21-қараңға).

Бұл сөздерден ұғатының — сол кездегі заңсыздықтың шегі сокқығы. Голошескин секілді жарты патшалар жергілікті көзде «халықтар көсемінен» кем түспеген. Ол «сокқыға шығам» деп әрекет етсең таяғын ала жүгіретін әдетін еш жасармайды. Мұндайлар басқа халықтың аяулысын қайтсын.

Голошескин айғайы ақыры Мағжан Жұмабаев, Ахмет Байтұрсынұв, Жүсіпбек Аймауытов, Міржақып Дулатов сияқты талантты зиялы азаматтарына кара іңдет болып жабысты. Олар шегінен ұстала бастады.

Совет тақырыбына беттеуге жолы кесілген Мағжан өзінің сол уақыттағы тұйыққа тірелген жайып 1929 жылы абақтыда тергеушіге берген жауабында былай сипаттайды:

...К моему несчастью, я жестоко был отвергнут тогдашними погододелателями в казахской литературе, в последствии оказавшимися настоящими подлецами... Меня буквально парализовала поднятая этой кучкой в печати компания...»

Әйтседе Мағжан зауал шағым туды деп жүнжіген жоқ. Іңденді, -күресті. Түбінде әділет женетініне сенді. Солай болады да. Алыстағы Карелия лагерінен Мағжан әйелі Зылиев арқылы Максим Горькийге хат жолдайды. Сөйгіш ұлы гуманист жазушының және оның әйелі Е. Пешкованың көмегімен Мағжан 1936 жылы қамаудан мерзімінен бұрын босанып шығады.

Абақтыдан босанып елге келген соң Мағжан Қызылжар қапасындағы Пушкин атындағы № 5 орыс орталау мектебінде орыс тілі мен әдебиетінен сабақ береді. Мағжанның сабағы жөнінде сол мектепте аз уақыт Мағжанның дәріс алған сол кездегі Мағжанның оқушысы, соңынан көп жылдар өзі де мұғалім болған қазіргі кезде зейнеткер Татьяна Павловна Петесова былай дейді:

«...Когда Магжан Бекенович в первый раз вошел в наш класс на урок, мы невольно засомневались, сможет ли он вести на соответствующем уровне уроки русского языка и литературы? Но уже после первого занятия все сомнения рассеялись, а после нескольких уроков мы просто полюбили нового учителя...» («Ленинское знамя» 29 июня 1990 г. Т. Петесов «Учитель! Именем твоим»).

Бұнымен бірге Мағжан педтехникумда да сабақ береді. Ақын шын көңілден «Социалистік еңбек еліне» қызмет ет-

пекке барын салады. Осы ниетімен не күн туса да айнымаймын деп «Қаламына», «Жамбылға» деген өлеңдер жазады. Бірақ НКВД маза бермеген соң, Мағжан Алматыдағы Қазақстан жазушылар одағын басқарып отырған Сәбит Мұқановқа жағдайын айтып хат жазған. Ұлы акынның акыры тілегі болғандай бұл хат мынадай:

«Құрметті жолдасым Сәбит!

Сіз менің Петропавловскідегі орыс мектебінде орыс тілі мен әдебиеті пәнінен сабақ беріп жүргенімнен хабардар боларсыз. Январьдың басында мені қызметімнен босату туралы мәселе қозғалғанымен де, біраз уақытқа басылып қалған еді. Бірақ январьдың соңында бұл жай тағы әлгіме болды да, мені жұмыстан шығарып жіберді. Не себепті босатылғанымды сұрасам, қалалық оқу ісінің меңгерушісі, жалпы саяси себептерге байланысты дегенді айтты. Міне 20 шақты күн болды жұмыссыз отырмын... Ол жақтан мен өте киын халде оралдым. Әсіресе, жұмыссыздығым жанымға жанман батады.

Мен Қазақстанға жаңа жолға түскенімді өзімнің қалам күшіммен көрсетсем деген жалғыз тілекпен оралдым. Қалай болғанда да орталыққа жетуім керек деп шештім. Егер жолға қаражат тапсам, орталыққа баруды ойлап отырмын. Әрине, өз халімнің мүшкілдігін айта отырып, Сізді де бірдемеге міндеттегім келмейді. Сізге осылай жазуға қазіргі халім мәжбүр етіп отыр. Кешіріңіз. Бұл хатты қыдырып келген туыстарым жақтан, Степняктан жазып отырмын.

Құрметпен Мағжан. 20 февраль. 1937 жыл».

Қасіретті хат екенін, уақыт ызғарын сездіретін хат екенін өздеріңіз де байқап отырсыздар. Бұл хатқа Сәбит Мағжанға Алматыға келіңіз деп жауап қайтарған.

Сөйтіп, 1937 жылдың март айында Алматыға келген Мағжанды Сәбит Мұқанов өзі жападан жалғыз қарсы алады. Ол жөнінде, «Қазақ әйелдері» журналындағы естелігінде Мағжанның зайыбы Зылиха жазды. Сол күні Мағжан мен Зылиха Сәкен Сейфуллиннің үйінде қонақ болады. Сәкен сол жылы 24 сентябрь күні тұтқындалды, ал «Сәбит өзінің қателерін мойнына әлі толық алып болған жоқ» деп тапқаннан кейін 3 қазанда Қазақстан жазушылар одағы төрағасынан босатылып, көп кешікпей партиядан шығарылды. Сонда Сәкен мен Сәбитке ашық қойылған айып—Мағжан Жұмабаевты қанаттарының астына алып, байшыл—ұлт-

«...ермен ауыз жаласуларын қоймай келеді»—деген жаза берілетін болатын.

Ал Мағжан Алматыға келгенмен ешқандай жұмысқа орнына алмай көп қиыншылық көреді. Бұрынғы таныс жолдастарының көбі одан ат-тонын ала қашады. Өйткені бұл жері 1937 жыл еді. Ақыры сол 1937 жылдың 28-ші декабрінен Мағжан ежовшылардың қанды шенгеліне түсті. Бұл жерде іраршалайтын кісі табылмады. НКВД-ның 1938 жылғы 11 февральдегі № 377 іс хаттамасында жалғыз ауыз сөз жазылған: «Мағжан Жұмабаев қылмысты істер кодексінің 18-статьясының 7, 8, 10, 11-баптары бойынша қылмысты ісін табылып ату жазасына кесілсін».

Мағжанды Жапон шпионы деп айыптаған. Бірақ Сталиннің темір наркомының жеңдеттері ақырғы «Жапон жансыз» екенін «мойындатқан».

Мағжанды соңғы рет 1938 жылғы 20 февральде тергеген, тергеу хаттамасына қол қойғызып алған. Ал, ату туралы үкім 11 февральде, яғни сотқа дейін, ақ қарасын айырады деген тергеу ісінен аттай 9 күн бұрын шығарылып, әзірленіп қойылған. Яғни, тергеу аяқталмай тұрып үкім шыққан. Екіншіден, Мағжан Жұмабаевтың ісі я сотта, я болмаса үштік мәжілісінде қаралмапты. Іс құжатының соңына әлдей қағаз тіркелген—бұл атылу туралы акт:

«Мағжан Жұмабаев Бекенұлы, № 377 хаттаманың қауымы бойынша үкім жүзеге асты. 1938 жылғы 19 мартта атылды»,—делінген. Кіші лейтенант Гайковичтің қолы.

Сөйтіп Мағжан Жұмабаевтың өмірі 45 жасқа жетпей қиылған. Ал оның шығармашылық (творчестволық) өмірі өлмек емес. Мағжан творчествосы қазір өз халқына қайта оралды.

МАҒЖАННЫҢ АҚЫНДЫҚ ШЕБЕРЛІГІ

Мағжанның ақындығын сөз еткенде, алдымен Жүсіпбек Аймауытовтың 1923 жылы айтқан мына пікірлерін есте ұстаған жөн:

«Мағжан—сыршылдығымен, суретшілдігімен, сөзге еркіндігімен, тапқыштығымен күшті, маржандай тізілген, торғындай үлбіреген нәзік үнді күйімен, шерлі, мұнды зарымен күшті. Мағжан—алдымен сыршыл ақын. Мағжан сөзіндей «тілге жұмсақ, жүрекке жылы тиетін» үлбіреген нәзік әуез қазақтың бұрынғы ақындарында болған емес. Ол жү-

ректің қобызын шерте біледі, оның жүрегінен жас пен қаны аралас шыққан тәтті сөздері өзгенің жүрегіне тәтті у себеді. Мағжан не жазса да сырлы, көркем, сәнді жазады. Оқушының жүрегіне әсер ете алмайтын құрғақ өленді, жабайы жырды Мағжаннан таба алмайсыз. Ол табиғатты суреттей ме, әйелді жаза ма, тарихи адамдарды ала ма, ертегі айта ма, ұран сала ма — бәрінде де ақынның ойлағаны, сезгені, жүрегінің қайғыруы, жанының күйзелуі, көңілінің кірбені көрініп тұрады. Қай өленін оқысаң да, не ақынмен, не өз жүрегімен, не ел жүрегімен сырласқандай боласың. Ақынның өзі көрінбейтін өлендерін оқысаңыз да, еріксіз бір сезім тұғызады. Әлде өкіңдіреді, әлде мұнайтады, әлде аятқызады, әлде есіркегеді, әлде жігер береді.

Шег батса кім іздемес туған елін?

Тұшпар да көздемей ме туған жерін.

Арқаның ардагері қалың алаш!

Тұран да біле білсең, сенің жерің, —

деген тәрізді сөздер еріксіз бір сезімді гудырады. Ауыз толатын айбылды асқақ сөз Мағжаннан шығады. Оның сөздері жүректі қызықтап, жыбырлатып қана қоймайды, түбімен суырып мейірінді қандырады. Еркін балуан қан майдан да жарық еткізіп шалып соққанда, «Па, сабаз-ай!» деп отырған жұрттың айызы қанбай ма? Кейде Мағжан желдетіп, бір сөзінен бір сөзін асырып, түйдек-түйдегімен тастап кеткенде, сен де «Па, сабаз-ай!» дегің келеді.

Суретті, кестелі, көркем сөз Мағжаннан табылады. Мағжанды ақындық жағынан сөзсіз суретші деп айтуға болады. Суретшілік жағынан Мағжанды Пушкинге теңеуге ауыз барады. Міне ашуланған батырдың суреті:

Түкті кабақ жауып түскен көзіне

Ұшқын шашып, от ойнап тұр көзінде.

Қырлы мұрын, қырмызы ерін, қап-қара

Тікенектей түк шығып тұр жүзіне.

Міне Көкшетаудың суреті:

Көкшені күндіз, түнде мұнар басқап,

Қап-қара бұлттарменен құшақтасқан.

Алдында бұйра жалды Бөлек тау тұр

Көкшеге қосылмаққа қойнын ашқан.

Мөл-мөлдір дөп-дөңгелек көл ортада,

Жел ойнап, ақ бетіне меруерт шашқан.

Мұндай айқын сурет қазақ ақындарында болып көрген жоқ... Мұндай суреттер толып жатыр... Басқа жұрт өз өнер-

мастарымен мақтанса, казак әдебиеті де бір кезде суретшілік жөнінен Мағжанымен мақтануында сөз жоқ». Жүсіп-бектің бұл сөзі асқан көрегендікпен айтылғанын қазіргі кезден білген отыр. Біз қазір Мағжанмен бүкіл дүние жүзіне мақтана аламыз!

Оған әрі Ж. Аймауытов:

Казак әдебиетіне Мағжанның кіргізген жапалығы аз емес, орыстың символизмін (бейнешілдігін) казакқа аударып, өлеңді күйге (музыкаға) айналдырды, дыбыстан сурет ұрғызды, сөзге жан бітірді, жаңа өлшеулер шығарды. Романтизмді күшейтті, тілді ұстартты.

«Мағжан нәзік сезімнің, тәтті қиялдың ақыны, ол кедейші ақыны емес, ұлт ақыны».

Мағжан сөзінде кездесетін әдемі әуез, сыршыл ырақ, кейде жүректі тебірентіп, толқытатын, кейде мұңға батыратын, ашық арманға құлаш ұрғызатын, кейде мына әлемнен басқа әлемді ұғындыратын, тылсым дүниенің қаттылығы мен тәттілігіне тәтті ететін сыбызғы поэзия Мағжаннан бұрынғы ақындарда некен-саяқ. М. Горький: «Әдеби тіл—халықтың тілі, бірақ оның шеберлер арқылы сұрыпталған түрі»,—деп сөйлейді. Мағжан өзінің бай ана тіліндегі сөздік қорды сұрыптап поэзияның керегіне жаратқан шеберлердің бірі болды. Ғапырлар бойы дамып жетілген әдеби тілді ол жетік меңгерді.

Оның 1912 жылы жазған «Жазғытұры» атты өлеңінен үзінділер алып оқып көрейік:

Су ақты, жетті апрель қырдап ойға,
Секіріп арық-тұрақ кетті тойға..
Жас бала: «Жазғытұры туды»—десіп,
Қуанып жан-жануар алшап басып,
Қалмалы қайғы-уайым ешбір ойда.
Нұрлы кун алтын нұрын шашты аймай
Шықсын деп қысқы ызғар өткен бойға.
Су ақса, тау жанғырар сылдыр қағып,
Дәл сұлу бұраңдаған шолпы тағып.
Түрлі үймен жаңа келген жылдың құсы
Тұрғандай қобыз ойнап, әнге салып..
Май келді, жер құлпырды, гүлдер жайнап,
Жібектей көкөрайлар жатқан жайнап.
Сұлудай бұраңдайды бұтақтар да
Ән салса әр түрлі құс тұрған сайрап,—деп шалқытады.
Осындай жолдарды оқығанда қалай «Па, сабаз-ай!»—де-

мейсің?! Немесе «Жазғы тап» деген өлеңінен үзінді окнык:

Жып-жылы түп маужырап,
Көтерілген жерден бу.
Саф күмістей жарқырап,
Тыныш жатыр тұнык су.

Көкке тиген биік тау
Құшақтасқан тұманмен.—
Қосылысып есен-сау
Бал алысқан құмармен...

«Махаббат не?» атты шағын өлеңінен бір шумағын алып көрейік:

Махаббат — бір тәтті у,
Ішер жүрек, болар мас.
Дүниедегі у мен шу
Мас жүректі оятпас.

Атақты «Шолпы» өлеңінен үзінді алайык:

Сылдыр, сылдыр, сылдыр,
Қанымды қайнатты құрғыр,
Шық-шық жүрекке тиеді,
Күлпәрә талқан боп сыңғыр.

Сылдыр, сылдыр, сылдыр,
Өзекті өртеді құрғыр.
Әдейі іргеден жүреді,
Сұлу қыз санадан солғыр.

Шолпының сыңғыры, ойнатқан күйі сан акын жырлаған бұлбұл әуезінен несі кем?

Мағжан махаббат лирикасын сезім тасқынына құрған.

Сүй, жан сәулем, тағы да сүй, тағы да,

Жылы, тәтті у тарады қаныма.

Бұл ләззаттың бір минутың бермеймін

Патша тағы, бүкіл дүние малына.

«Акынның бұл секілді өлеңдері ел жадында нағыз күдіретті өлең ешқашан ұмытпайтынын дәлелдеп, халық мұрасына айналып кеткен болатын. Осылайша акын өлеңдерінің жұртшылық арасына ауызша тарап келгені әлем әдебиеті тәжірибесінде сирек кездесетін құбылыс»,—дейді белгілі әдебиетші—ғалым Рахманқұл Бердібаев.

Мағжан өлеңдеріндегі сөзбен өрілген сырлы суреттер оқушының көңіл көкжиегін от боп, сәуле боп серпіліп, жарқыратып аша түседі. Акын өзінің таным-талғамы бедерлі сөз,

сәрмек оймен, тіл өнерінің мейлінше айқын бояуларымен
өзіннің, сезім пернелерін дөп басады, шын мәнісіндегі өлең
суретін еріксіз мойындатады.

Кешкі ескен жібек жылы жел сұлу,
Аюш пісті түрлі-түсті гүл сұлу,
Әлемі аспан—төбедегі көк шатыр,
Асқар тауы, дариясымен жер сұлу.

Сылк-сылк күліп сылдыр қакқан су сұлу,
Көлге қонып қацкылдаған қу сұлу
Бейне айнадай жарқыраған айдыңнан
Қуш шығарда көтерілген бу сұлу.

Осы өлеңде ақынның айналасына ессіз ғашық, саф алтын-
ақпаз таза да пәк жап сұлулығы мен көркем ойда кестеленген
табиғат сұлулығы іштей тоғысып жатқан жоқ па?! Сондық-
тан да болса керек, ақын жүрегіне шабыт нұрын құйып, нә-
тижесінде сырлы дүниеге іңкәр еткен жар сұлулығына:

Толып жатыр түрлі сұлу дүниеде,

Бәрінен де маған, сәуле, сен сұлу—деген соңғы жолдардың
айнайылығына тәнті боласыз.

Хор сипатты қарындас,

Оттан сұлу, ыстық жас.

Жалт-жұлт жалынымен, ойнаған оттай әсер ететін көрікті
бейжәткен көзге елестеп, көңіл төрінен орын тебетін жолдар
емес пе?

Ақын қазақ жерін, табиғатын, өзенін, көлін суреттеуге
өте шебер. «Еділде» атты өлеңінің бірінші шумағына зер са
лайықшы:

Бүктетіліп жатқан бел
Сүтке тойған марқадай
Бұйра қою қарағай—
Белге біткен шалқалай.
Су жеп қойған жұмыр тас—
Түйір-түйір малтадай
Арнада өзен қылықты—
Қылмандаған қалқадай.
Тайызға біткен құба тал—
Мойындағы алқадай.
Жер еркесі жер мынау,
Шер қатар ма тарқамай.

Мұндағы ақынның қолданған эпитеттері мен салыстыру-
лары сондай, егер «осы өлеңді қай халықтың, қай ұлттың

ақыны жазған?»—деген сауал қойсақ, көзі қарақты, көңілі сергек оқырманның кез келгені—қазақ ақышының сөзі—деуі хақ.

Теңеулердің небір ұшқырларын Мағжанның «Батыр Баян» дастанынан ұшыратамыз:

Наизасын нажағайдай ойнататын

Жас барыс Бәсентінін Сарымалай.

Екі жол бойында ердің портреті! Нажағай—бетін қайтаруға келмейтін қаһар. Сарымалайдың наизасы да нажағаймен бірдей екен. Ендеше кесек мінезді кеуделі батыр Сарымалай жау үшін албасты алапат күш! Оқырман зердесінде өшпестей бейне қалады. Әрі мақтаныш сезімін тудырады. Екінші бір батыр да осал емес:

Майданда от шашқандай оқ шашатын

Сырттаны Бәсентінін ер Сырымбет.

Ірі кайрат ажары деген осы гой! Қарсыласқандарын қарша бораған немесе топан-тасқындай қаптаған жебенің астында қалдыратын батыр қайтіп осал болсын? Ұтымды теңеулер, тапқыр орамдар.

Мағжан жеке өлеңдер шығарумен ғана шектелмей, бір тақырыпқа бірнеше өлеңдер шығарып, өлеңдер топтамасын, яғни цикл өлеңдер жазған, және бір цикл емес, бірнеше цикл.

«Алатауда» атты цикльдың (1924 ж) бірінші қымбаттылығы—қазақ поэзиясындағы халықтар достығына арналған алғашқы цикл екендігі. Цикльдың екінші құндылығы—қырғыз табиғатына тән, қырғыз болмысына тән, бауырлас халықтың жан-жүрегіне тән басып, сипаттарды дөп басып, табуы, тап басып тануы:

Ай шырайлы аяшың
Күн болып, күйіп солмасын.
Бозаға толып шанашың,
Күң болып, күйіп аяшың,
Семетей мен Манасың
Қысыр бір қисса болмасын.
Ай шөрекетей аяшың
Күн болып, күйіп солмасын.

Өлеңнің лексикалық құрылымының өзі-ақ қырғыз болмысын көңіліне ұялатқандай. Аяш, шанаш, Семетей мен Манас, Айшөрек—бәрі де қандастарымыздың халықтық өшпес бел-

сөздері Туыстық, тілектестік қандай риясыз, шын жүрек-
пен айтылған.

«Текі Түркістан» циклы (1924 ж) діндар шаһардың ежел
дүрешікті өмірін әр қырынан өрнектейді. Осы циклде
«Әнел» деген өленде:

Нәренжі үсте—бітеу қап,
Бетінде перде—шімбеті.
Шімбетінің астында
Гүл шырайлы шын беті.
Жеңіше алмай, жамылып,
Ыршып тұрған тер беті.
Шаңырақ сырға құлақта,

Мәде-мәлт еткен меруерті... деген жолдар бар.

Осындағы басқа теңеулерді айтпай-ақ «Шаңырақ сырға
құлақта»—дегенді ғана алайықшы. Құлаққа тағылар дүние
ақын ең үлкенін бұдан артық суреттеуге бола ма?! Бұл
суреттеудің асқан түрі емес пе?!

М. Әуезов 1929 жылы сыршыл ақынды Біріккен саяси
Бас басқарма (ОГПУ) тергеушілер: ұстап абақтыға жа-
мын басып іеті етіп жатқанда былай жазыпты:

Мағжан мәдениеті зор ақын. Сыртқы кестенің келісімі-
мен күншілдігіне карағанда, бұл бір заманның тегінен ас-
қандай, сезімі жетілмеген Қазақ қауымынан ертерек шық-
қандай, бірақ түбінде әдебиет таратушылары газетпен ко-
сақталып күндегі өмірінің тереңін терген ақын болмайды.
Заманнан басы озып, ілгерілеп кеткен ақын болады... Сон-
дықтан бүгінгі күннің бар жазушысының ішінен келешек-
ке бой ұрып, артқы күнге анық қалуға жарайтын сөз—Мағ-
жанның сөзі. Одан басқамыздың бәріміздікі күмәнді, өте
сенімсіз деп білемін».

Мұхтар Әуезовтың сол кездегі асқан көрегендікпен айтқан
болжамының өміршендігі бүгіндері дәлелденіп отырған жоқ
па?!

МАҒЖАН—ПЕДАГОГ

Халқымыздың ұлы ақыны, біздің дақты жерлесіміз Мағ-
жан Жұмабаев өмір жолынан байқағандарымыздай өз за-
манының ең білімдар адамдарының бірі болған. Осы білі-
мін де ақындық талантын да ол туған халқына қызмет ету-

ге жұмсаған. Ол өз халқының сол кездегі тұрмысы мен мәдениетінің орыстармен, басқа да еуропалық елдермен салыстырғанда көп артта қалғанын көрді. Көріп қана қойған жоқ, қазақ халқын басқа жұрттан қалмай ілгері басуға шақырды. Ал, сол ілгері басудың дұрыс жолы оқу, білім деп білді. Сондықтан да ол ақындық сапарының алғашқы қадамдарынан-ақ ағартушылық дүниетанымының аясында толғанды.

Мағжанның 1913 жылы Қазан қаласында шыққан бірінші өлеңдер жинағы «Шолпанда» ақынның сол кездегі ағартушылық сарындағы өлеңдері басылды. («Жазғы тап», «Сорлы казак», «Өнер—білім қайтсе табыр», «Ләззат қайда?», «Қазағым» т. б).

Мысалы «Ләззат қайда?» деген өлеңде ақын жас жанына тыншу берер әуестіктің бәрін тізіп келіп, ойын-сауық, жүйрік ат, алғыр тазы, сұлу қызбен қызыойнақтың ешбірінен де тиянақ таппай, тек кітап сөзінен ғана ләззаттанғанын айтады. Өлең былайша аяқталады:

Айтар сөзім мінекей,
Аласұрған көңілге:
Оқу оқы, өнер ку
Басқалардан түңіл де!
Жұрттың қамын көп ойла,
Уайым-қайғы жеп ойла!
Артта қалған сорлы жұрт
Алға бассын деп ойла.

XX ғасырдың басында Мағжан ауылына ең жақын Қызылжар мен Омбыға темір жол келуімен бірге Еуропа ғылымының жаңалықтары да ел тірлігіне ене бастап еді. Техниканы еркін меңгеріп, өнер білімінің пайдасын көрген озық елдермен салыстыра келіп, өз елінің тым аянышты халін көрген ақын жаны ширыға түседі. Бұл ширығу Мағжанның өсіресе «Жатыр» атты өлеңінде шегіне жеткен:

Басқа жұрт аспан—көкке асып жатыр,
Кілтін де өнер-білім ашып жатыр.
Бірі ай, бірі жүлдіз, бірі күн боп,
Жалтылдап көктем нұрын шашып жатыр.
Таласып өнер-білім алып жатыр,
Күнбе-күн алға қарай барып жатыр.
От жегіп, көкте ұшып, суда жүзіп,
Тәдірінің рахыметіне жарып жатыр,—деп Ыбырай Алтын-

Өнерінің «Өнер—білім бар жұрттар» өлеңімен сарындас бас қалап жыршыла қыр қазағының бар тегіс, надан қылығын сүрсіп сынап, еліне жәрдемге дәрменсіз, тек төре болып өнер елпанына мәз қазақтың оқыған азаматтарын да түйреп өтеді:

Тіреулер оқып төре болып жағыр,
Шен алып, бакыт құсы қонып жатыр.
Үмітші өзін-өзі бұл сабаздар
Жұртына қарсы таяқ соғып жатыр.

Өнерінің аяғында сөз семсерін ақын тағы да сол дәрменсіз, қылығына жаны ашымайтын оқыған азаматтарға сілтейді.

Өзінбей өзгенікін, өзінікін

Аты ешбір оқығандар нетіп жатыр?

Осыған ұқсас келесі өлеңін ақын «Сорлы қазақ» деп атапты.

Мұнда ол қазақтың қараңғылығы мен надандығын айта отырып, оны оқуға, білімге шақырады:

Қозғал, қазақ, білім іздер кез келді,
Қылығын алып «надандық» саған кезенді.
Шетке лақтыр, тымақтай алып, елден қу,
Іртелі кеш басына мініп езгенді.

Кітап өнер, оқысын балаң қолына
Малды аяма оқу-білім жолына
Өнер алып басқалармен қатар бол,
Қосыл бірдей адамзаттың тобына!

«Өнер-білім қайтсе табылар» атты өлеңінде Мағжан жастарды оқуға жұмылдыру мақсатымен өнер-білімге барар жол сілтейді, ақылын айтады. «Жақын, туған бауыр»—деп ауылға айналмай, жастарға қалаға барып, оқып, білім алғанын қуаттайды. Ойын-сауық, өсекшілік пен менмендіктің өрге бастырмасын ұғындыра келіп жалықпай талпынып іздеген адамға «өнер-білім жер астында болса да табылады»,—деп ағалық ақылын айтады. «Қазағым» деген өлеңінде Мағжан:

Жетті енді қам жер мезгіл, жатпа бекер,
Ойламау келешекте түпке жетер
Надандық қоршап алған тұс-тұс жақтан,
Жан қорқып, дене тітіркеп есің кетер,—дей келіп, одан әрі:

Кел, қазақ, қолдағыдан құр қалмайық,

Отырайық жылып, ондалайық.

Мың жылғы өткен қумай ата заңды,

Өнерден кеш қалмайық, ойланайық,—деп жалпы қазаққа үндеу тастайды.

Тіпті жылдың бір мезгілінде арналған «Күз» деген өлеңінің өзінде де Мағжан күздің көріністерін суреттеумен қатар тағы да туған халқының қараңғылығы мен نادандығын, оқуға ынтысасыздығын айтып реніш білдіреді:

Баласын оқытумен жоқ жұмысы

Ел бұзу, малын шашу—барлық ісі.

Ойлаған бір күн бұрын таңдағы істі

Янырым-ау, айтыңдаршы, бар ма кісі?—деп мазаланады. «Осы күнші күй» деген өлеңінде ақын өнер-білімнен кенже қалған елдің күйін:

Ортаға қамап алып қырып жатыр

Қара жүрек надандық қолмен сансыз,—деп шебер бейнелей келіп:

Қазағым, арыстаным, қайратты ерім,

Тұрдың ба қару қылмай күр амалсыз.

Білімсіз не надандық жеңгені ме?

Буының қалтырайды болып әлсіз—деп бүкіл қазақтардың намысына тигізе, батыра сынайды.

Мағжан Жұмабаевтың шығармасын, әсіресе, агартушылық шығармасын әнгімелегенде оның балалар әдебиетін жасауға ерекше көңіл бөлгенін, өнер-білімді осы жастардан күткенін айтуымыз керек. М. Жұмабаев балаларға арнап көп еңбегін сарп еткен, сындарлы, жүйелі жұмыс істеп, көптеген кітаптар шығарған. Балаларға арналған өлеңдері өз алдына бір төбе. «Шолпан» жинағында ақынның «Балалық шак», «Қарағым», «Мен сорлы» (Шәкірт зары) атты өлеңдері жарияланған. Бұлар Ыбырай Алтынсариннің «Кел балалар оқылық» атты өлеңімен орайлас.

Ауылдағы ойын балаларына арналған «Балалық шак» деген тамаша өлеңінде Мағжан оларға осы балалық шанынан бастап оқу-білімге көңіл бөлуге, бойға тек асылды ғана сіңіруге кеңес береді.

Жастық—алтып.

Құрып қал салтын

Салты оның—үйрену!

Өнер қуып,

Бел бекем буып,

Надандықтан жирену!

Тұрма, қарғам, ұмтыл!

Аты өшкірден құтыл!—

«Аты биіккірден құтыл» дегені — балаңдықтағы құтыл деп олар Баланың құлағына жағымды «қарағымды» қолдана отырып, ақын өз ойын сәби сапасына ұялатады. Ақынның бұл сияқты өлеңдері қазіргі кезде де өз мәнін жоғалтқан емес.

Осы өлеңге ұқсас «Қарағым» деген өлеңінде Мағжан:

Қарағым, оқу оқы, босқа жүрме!
Ойнана, күр қаларсың, көңіл бөлме.
Оқылмай, ойын қуған балаларға
Жолама, шақырса да қасына ерме!
Көтірме, аялдама, алға ұмтыл,

Атам деп көктен жұлдыз қолың серме,—деп жас жеткіншектерді оқуға білімге шақырады.

«Ақ қала» өлеңі ойынға құрылса да елеулі тақырыпты сымана жеткізген. Қардан төрт бұрыш жасап, терезе қойып мәре сәре болады. беттері бүлдіргендей қызарып, күліп, таланып жүріп, аққала салып ойнайды.

Қарды соғып төрт бұрыш,
Төрт бұрышты қып кірпіш,
Үй іргесін қаласты,
«Мен оям!»—деп біреуі,
«Мен қоям!»—деп біреуі
Герезеге таласты,
Герезелер ойылды,
Қардан құрсау қойылды.
Шаттықтың енді шегі жоқ,
Беттері болды бүлдірген,
Сар даланы күлдірген,
Күлкілері меруерт...

«Әже» атты өлеңінде ақын ертегіге елтіген Кенжебай деген баланы суреттейді. Бұл әже мен немересі арасындағы мерейлі, нәзік, қымбат сезімді мадақтайтын өлең. Әжесі сүрмерген туралы ертегі айта бастағандығы немересінің жайын ақын былай көрсетеді:

Қоя қойды Кенжебай,
Жылаған жаңа нан сұрап,
Ғышдан отыр тентектер,
Алма беті албырап,
Ауыздары аңқып,
Сілекені салбырап

Қандай ғажайып көрініс! Өтпей осы күні немерелеріне ертегі айтып отыратын мұндай әжелер азайып кетті ғой!

Осыған ұқсас Мағжанның тағы бір өлеңі «Немере мен әжесі» деп аталады. Мұнда немересі әжесінен: «Көк деген не, жұлдыз не, жер не, теңіз, шөл, тау дегендер не деп көптеген сұрақтар қояды. Әжесі бұл сұрақтарға анық жауап бере алмай, мектепке оқуға бар, сонда бәрін білесің деп ақыл береді. Бар әлгіме Мағжанға тән жеңіл де көркем тілмен өзіл жүреді. Осы сияқты «Қойшы бала мен күшік» деген өлеңінде де ақын мектептен қандай білім алуға болатынын насихаттайды.

Қазақтың мал десе ішкен асын жерге қоятыны ежелден белгілі. Мал бағу оның қапына сіңген кәсібі. Міне, осы ата кәсібіне баулуға арналған Мағжанның «Бөбектің тілегі» атты өлеңінің орны бөлек.

Тоқтышағым, тоғыз тап,
Саулық қойым, сегіз тап,
Сегізін де семіз тап.
Құла бием, құлын тап,
Құлын таппа, құнан тап,

Құнан тапсаң, егіз тап,—деп кете береді.

Әр төл үшін көркем де мерейлі сөз табады. Өлеңнің әр жолы өзінен өзі жатталып, дауыстап айтуға қызықтырады. Тоқырау жылдары еліміздегі жастардың көбі малды бағаламауға айналғаны көрініп қалды. Нәтижесінде тіпті ауылды жердің өзінде мал басы азайып кетті. Рас соңғы 3-4 жылда малдың бағасы қайта көтеріліп келеді. Жас бөбектерді малды бағалап, оны күтуге баулуға Мағжанның осындай өлеңдерінің ролі зор. Бұл өлеңдерді барлық мектептерде төменгі класс балаларына, тіпті балабақшалардағы бөбектерге оқып жаттатсақ нұр үстіне нұр болмақ.

Балаларға арналған ақынның мына бір жолдарын да айта кетпеске болмайды.

Сал-сал Білек, сал Білек,
Балдан тәтті бал Білек,
Мектепке бар бір мезгіл.
Әженнің тілін ал, Білек.
Сал-сал Білек, сал Білек,
Сабағыңа бар, Білек
Қыдыра берме қалтнып,
Етегіңмен қар күреп.
Сал-сал Білек, сал Білек,
Сұлу таңдай тал Білек,
Оқып-оқып бір асқан
Ғалым болып қал, Білек.

Жас бобекті оқуға үгіттеген осы шағын өлеңнің тілге жеткені оқуға, жаттауға ыңғайлы, әрі сондай көркем жазылған өлеңге таңданбасқа болмайды!

Мағжан шығармаларындағы ағартушылық бағыт оқу-білімге үндеумен ғана шектеліп қалмайды. Мысалы, «Әдемі өлеңіңде ауыл бойжеткеніне моральдық тазалықты өлеңің білу қажеттігін ұғындырса, «Жас келін» атты өлеңіңде ұлттық ізгі дәстүрлердің бәрі сақталып, әдеп пен ина-деттілік аяқтасты болмауына шақырады.

Бүгінгі жырларының қайсысынан болсын Мағжанның өлең парасаты, кемелгер ойы мен шалқар білімінің лебі еседі.

Өзінің «От» атты өлеңінде ол:
Жарқырап от боп туғаннан,
Бейімді бекем бұғаннан,
Қарайғылық — дұшпаным.
Сол жауызды жоюға,
Тоқыр көзің оюға

Талай заулап ұшқанмын—деп өзінің қараңғылыққа, на-лаңшылыққа қарсы күрескер позициясын білдіреді.

Мағжан Жұмабаев ағарту ісіне үндеуші ретінде ғана қалыспай, педагогикалық қызметті қайраткерлік тірегінің не-сетіні саласы етіп қалап алған.

1917 жылы Омбының мұғалімдік семинариясын бітірген Мағжан 1918-1919 жылдары осы қалада қазақ жастары үшін қазақ тілінде ашылған мұғалімдер курсына алғаш мұғалімдік сапарын бастап, тарих және әдебиет пәндерінен сабақ береді; әрі сол курсты басқарады. Осы курста Мағ-жаннан сабақ алған шәкірттердің бірі—өзіміздің жерлесі міз академик Сәбит Мұқанов. Ондағы оқығаны туралы Сә-бит «Өмір мектебінің» екінші кітабында жазған болатын.

1920 жылы Мағжан Омбыдан Қызылжарға көшіп келген мұғалімдер курсын басқарады. Әрі осы курста педагогика-дан және қазақ тілі мен әдебиетінен сабақ береді. Сонымен қатар сол кезде Қызылжарда жұмыс істеген «Қазақ-татар клубында» жастарға өз өлеңдерін оқиды. Губерниялық «Бостандық туы» газетінің редакторы болып істеп жүріп өмірге белсене араласады. Әсіресе оқу-ағарту ісіне ден қоя-ды. 1921 жылғы «Бостандық туы» газетінің 5-санында Мағ-жан «Жазылашақ оқу құралдары нәм мектебіміз» атты мақаласын жариялады. Онда мынадай ғажайып сөздер бар:

«Әр ел келешегіне негізді балаларын тәрбиелейтін, даярлайтын мектебін де салмақ... Қазақтың тағдыры, келешекте ел болуы да мектебінің қандай негізге құрылуына барып тіреледі. Мектебімізді таза, сау, берік һәм өз жанымызға қабысатын, үйлесетін негізге құра білсек, келешегіміз үшін тайынбай-ақ серттесуге болады. Сондай негізге құра алма сак, келешегіміз күнгірт».

1921-1926 жылдары Мағжан Республика көлемінде мектептердің жұмысын жолға қоюға ат салысады. 1922 жылы Орынборда оның «Педагогика» атты кітабы шығады. Сол жылдары «Бастауыш мектепте ана тілін оқыту жолы», «Бала тәрбиелеу жолдары», «Сауатты бол» сияқты оқулықтары мен методикалық құралдары шығады.

1922 жылы Ташкентке келіп онда қазақ, қырғыз студенттеріне сабақ бергенін, әрі қазақ-қырғыз білім комиссиясының мүшесі ретінде қыруар іс бітіргенін, одан кейін 1923-27 жылдары Москвада әдеби-көркем институтында оқи жүріп, сондағы Құншығыс епбекшілерінің университетінде сабақ бергенін жоғарыда айттық.

1927 жылы Москвадан Қызылжарға қайтып келген Мағжан әуелі Бурабайдағы орман шаруашылығы техникумында орыс тілі мен әдебиетінен сабақ береді. Келесі жылы Қызылжардағы педагогикалық техникум мен кеңес-партия мектебінде сабақ береді.

1936 жылы Карелия лагерінен айдаудан келген Мағжан алдымен жазды күнгі облыстық мұғалімдер курсында орыс әдебиетінен сабақ береді. Содан кейін Қызылжардағы № 5-ші Пушкин атындағы орталау мектепте орыс тілі мен әдебиетінен сабақ береді. Ол туралы жоғарыда айттық. Бұл оның ең соңғы педагогтік қызметі еді.

Сөйтіп, қазақ әдебиетінің классигі, ұлы ақын, ардақты азамат, білімді педагог Мағжан Жұмабаев өзінің қысқа да қысталған өмірін туган халқының қарапғылықтан, نادандықтан арылып, алдыңғы қатарлы елдер санатына қосылуы жолындағы күреске бағыштады. Ол өзінің өлеңдерінде оқу-білімді, өнерді насихаттады. Өзі де әрдайым ізденіп, оқып сол кездегі ең білімді адамдардың қатарында болды. Және өз білімімен кейінгі толқын жастармен бөлісті. Ол ақындығымен қатар ағарту, педагогика саласында қызмет жасады, ғылыми епбектер жазды. Оның бұл епбектері осы күнге дейін өз құндылығын жойған жоқ. Олар қазіргі ұстаздар мен

тарих саласында істеп жүрген барлық қызметкерлерге өз саласын тигізуде. Оның шығармалары жас ұрпақты тәрбиелеу жолында қазақ қауымына әлі талай еңбек етері сөзсіз.

Әринеке орай, ұлы ақынның шығармалары біздің қолымызда әлі түгел тиген жоқ. Әзірше қолда бары 1989 жылы «Жұлдыз» баспасынан шыққан ақын шығармаларының бір томнағы мен 1992 ж. «Ғылым» баспасынан шыққан «Таңдамалысы» ғана.

Ақынның «Педагогика» атты кітабы алдында «Жұлдыз», Балтабақша және үйелмен» журналдарында жарияланған. Енді ол осы «Таңдамалыға» кіріпті, бұны «Ана тілі» баспасынан М. Жұмабаевтың «Педагогика» оқулығы жеке кітап болып шықпақшы. Және ол кітап жоғары, арнаулы орта және кәсіптік-техникалық оқу орындарында халық педагогикасының негізінде өтілетін болады. Бұл да бір жақсылық болғаны. Мағжан туралы оның өмір жолы мен шығармашылығы туралы әр қилы мақалалар мен зерттеулер қазақ газет журналдарында 1989 жылдан бері басылып келеді. Бірақ Мағжан туралы әлі де білмейтініміз көп. Енді алдымызда өткізілгелі отырған оның 100—жылдық мерейтойына қарсы біраз деректер шығуы мүмкін. Сондықтан облыс педагогтары мен ағарту саласының қызметкерлері ізденіп, ұлы ақын туралы әрбір жаңа деректі мұқият оқып танысулары керек.

Қ. А. ОМАРОВ—Халықаралық «Қазақ тілі» қоғамының облыстық бөлімінің төрағасы.

МАҒЖАН ПОЭЗИЯСЫНЫҢ АРҚАУЫ— ҰЛТ ТАҒДЫРЫ, ХАЛҚЫНЫҢ БОЛАШАҒЫ

Еабеннің сөзімен айтқанда Мағжанды ұлы ақын, ірі тұлға деп мақтай бермей, Мағжанмен мақтануымыз керек. Мақтану үшін ақынның ойы озық, сөзі сырлы шығармаларының, әсіресе тамаша сұлу поэзиясының терең маңнасына түсіне білген абзал. Оны оқушы қауымға, жастарға жеткізе білу біздің борышымыз емес пе? Өйткені өз тағдыры трагедиялы Мағжанның шығармалары да туған елінде 60 жылдай тас қамауда, темір қоршауда болып халқына жетпей келді. Аға бұрын қарттар болмаса, қалып қазақ ұлт мақтаншы, заңғар ақын Мағжанның кім екенін де жақсы білмейді. «Халық жауы» деген қара күйден тазарып 60

жылдары ақталса да тағы 30 жылдай шығармалары кісендеулі болып, жарыққа шыға алмады. 1989 және 1992 жылдары басылған таңдамалы шығармалары да өте аз тиражды болғандықтан ел ішіне, оқушы қауымға кең тарап, қанағаттандыра алатын емес. Осы жайларды ескеріп, Мағжанның 100 жылдық мерекесі қарсаңында қазақ орыс тілді басылымдарда ақынның еңбектері, оның мазмұны, мәні туралы жазылған зерттеулер, озық ойлар жиі басылғаны ләзім болар еді. Өкінішке орай, бұл мәселе де мақтанарлықтай емес.

Осы орайда бүгінгі ғылыми-практикалық мәслихатымыздың маңызын жоғары бағалар едім. Әрине мен тақырыбымды меңгеріп, тыңдаушылардың көңілінен шыға алған күнде де бұл ғылыми, зерттеу бағытындағы еңбек емес, ақын шығармаларын құмарта оқыған адамның ой-пікірі ғана.

Мағжан сегіз қырлы, бір сырлы дегендей әдебиеттің әр саласында өшпес із қалдырған заңғар жазушы. Өкініштісі сол, 1927 жылдан өмірінің ақырына дейінгі —11 жылдағы еңбектері құмға сіңген судай жоғалып, таптырмай жүр. Ал қолда бар мұраларының өзі ғылыми-зерттеу, талдау-көрмеген тың қалпында. Дегенмен Мағжан творчествосы туралы монографиялық еңбектер, диссертациялар, көлемді мақалалар Қазақстанда жарық көрмесе де оның асыл мұралары «Алаш» көсемдерінен ғана емес, орыс қазақ ғұлама ақын-жазушылардың өзіне де әдебиеті классиктерінен жоғары баға алған, бас идірген қазына. Сондықтан да мен Мағжан творчествосына баға берем деп әруленбей, ақын мұрасын зерде қойып оқуға тырысқан көп оқырмандарының бірі ретінде шығармалардан алған әсерімді, түйген ойымды ортаға салу.

Бірінші айтарым, Мағжан алаш ақыны. Мен бұл арада «Алаш» пратиясын, оның көсемдерінің бірі Мағжанның саяси бағытын айтып отырғам жоқ, алашты ұлт маңнасында түсінгенім. «Алаш—алаш болғанда, Алаша қан болғанда» деген Мұрат Медкеұлының сөзі—қазақтың ұлт болып тәуелсіз ел болған, «қой үстіне боз торғай жұмыртқалаған»—молшылық дәурен орнаған деген мағна береді. Осы пікірді М. Жұмабаевтың 1992 жылы шыққан жинағында төмендегідей тұжырым айқындай түседі. «Мағжанның көптеген шығармаларында «алаш» деген сөз кездеседі. Оның бәрінде де «алаш» сөзі «қазақ» деген сөздің синонимі ретінде қолданылған». (266-бет). Осы айтылған пікіріміздің дәлелін Мағжан өлеңдерінің өзінен табамыз. Мысалы,

Өз бересімде Алаш үшін көргенім,
Алаш атак-ұлтым үшін өлгенім.
Мен өлсем де, алаш өлмес көркейер
Көп берсін қолдарынан келгенін. «Сағыныш».

Өзі жолдардың өзінен-ақ ақының халқына деген шынайы
қалайбатын, ұлт тағдыры үшін басын бәйгеге тігіп, өлімге
«олар» шешімін, патриоттық ыстық сезімін көріп отырмыз.
Өзі бір өлеңінде:

Ойдамай отқа түскен петкен жапбыз,
Сөз ұқпас: мылқау, менреу жүрген жалғыз
Көрінбес көзге тұртсе қараңғыда
Ышармай-ай қалдық па рас, тіпті таңсыз?!

Тақаулы тамағына өткір пышак
Тек жағыр тұяқ серппей сонда да аңсыз
Тындамас, сөзге түспес, ырыққа көнбес

Болды ма қайран қазақ, тастай жаңсыз»—деп ақынның
ұран сөзіне түсінбеген халқына жүрегі езіле, қабырғасы сө-
тте жас баладай егіле жырлайды. Сөйтсе де Мағжан сол
көпбасар, ұйқысын аша алмай жүрген алашын, халқын
сүйетінінен таймайды.

Ұйқы басқан қабағын
Бастыра киген тымағын
Жалқаулықты жар көрген
Жүрген ескі Заман ең
Алдымдағы малым ең
Бірге жусап, бірге өрген
Алаш деген елім бар
Неге екенін білмеймін

Сол елімді сүйемін—дейді «Сүйемін» өлеңінде.
Міне сол-ыстық шынайы сезімінің беріктігінен болар, Мағ-
жан халқының жалқаулығына күйінсе де, келешегінен тү-
сілмей, «отты халық», «Қайраты мол», «айбынды ел» бола-
шағы зор деп түйіндейді.

Қалың елім, кара ағашым
Қайраты мол, айбынды ер алашым!
Өзі-ақ құлар, сырың берме сабыр қыл.

Ақымақтар байқамаған шамасын—дейді. Әрине, ақын ға-
сырлар бойы қытымыр тағдырдың қырғынына да, ажда-
һардай аузын ашқан аштығына да, жеті ағайынды жұтына
да, сүт бетіндегі қаймақтай асылдарымыздан айырған зоба-

лаңға да шыдап, «мың өлім, мың тірілген» қазақ халқы оңдай іргелі де ел, тәуелсіз мемлекет бола қояды деп ойламаса керек. Ол сол аласапыран ауыр жылдарынан, елдің сендей соғылған, толқындай тоғысқан өмірінің сұрапыл сойқанынан жол тауып, алға бастайтын қазақтың көзі ашық, көңілі ояу оқыған интеллигенттері деп есептеді, соларға сенді. Соларды осы игілікті іске басшылыққа шақырды. «Жаралы жан» деген өлеңінде:

«Бұл қазақ, тәңірге зар еткен қазақ,
Қиналып, қанды азап шеккен қазақ
Әйтеуір қанды азаптан құтқарар деп.
Оқыған азаматын күткен қазақ.
Азамат анау қазақ қаным десен
Жұмақтың суын әпер жаным десен
Болмаса ібіліс бол да у алып бер,
Токтағам тұншықтырып зарын десен.

Міне, осы жолдарда ұлағатты ой да, жалынды ұран да, жүрегі тебірене айтқан шындық та бар емес пе? Терезесі тең іргелі ел болуға Тәуелсіз мемлекет болуға ұмтылған, «Қараңғы қапастың», қоршауынан шыға алмай зар шеккен халыққа жаның ашыса қол ұшын бер, жарыққа сүйре, жол көрсет, немесе, қаныпезер болсаң, ібіліс сияқты ұлтына у берін тұншықтыр деп тұр.

Ал өз басын баяғыдан-ақ бәйгеге тігіп, ел қамы, халық мүддесі, оның келешегі үшін қасиетті күреске белін бекем бұғанын көп өлеңдерінен оықуға болады.

«Ұлт дегенде көпіріп,
Жарансың, қаным, қайнадың.
Ұлтымнан мен садаға,
Бекіндім, басты байладым: («Жауынгер жыры»)

Жарқырап от боп туганнан
Белімді бекем бұғаннан

қараңғылық дұшпаным

Сол жауызды жоюға
Соқыр көзін оюға

талай заулап ұшқанмын
(«Күншығыс»)

Халқының бақыт таңы атты ма деген үмітін қалың қара бұлт қайта басып, дағдарысқа душар болғанда елімен бірге болуға, қолынан келген өнерін еліне арнау ойын былай білдіреді:

• Мен қайтармып болмау үшін ел мен ел
Ет бел асса, аспак үшін бірге бел.
Аулана елдің өмірі құрғыр қалтылдақ
Ет шер тартса, тартпақ үшін бірге шер:
Мен еліме басшы емес,
Мен еліме қосшымын
Күлкісін гүлге бөлейтін,
Жылдаса бірге жылайтын

Жалпы бір жолдас жыраумын. Міне, осы мысалдардан-ақ ақын шығармаларының негізгі арқауы — өз халқын бостандыққа, теңдікке бастап, оларды отаршылық пен әділетсіздік қанаушылықтың азапты жолынан алып шығу скені айқын көрсетіліп тұр. Жалынды ақынның ұлтжандылығы, өз халқын ерекше сүйетіндігі, сол үшін шыбын жанды қиятындығын сонымен ғана емес, өмірде де дәлелден береді. Мағжанның көп тынысты, өлшеусіз дарын несі екенін оның эпикалық шығармаларға да бой ұрғанынан білеміз. «Батыр Баян» поэмасы ақынның көркемдік жағынан, уақиғаны шпеленісте ұтымды құрған композициясы жағынан ғана емес, адамның психологиясын терең сезетіндігін айғағы. Поэмада шынайы махаббат, ашу мен ыза өкініш пен күйініш, сонымен бірге Мағжан шығармаларының арқауы—халқын, елін сүю, Отанын қорғау тақырыбы да орын алған.

Аркамдай жер жүзінде жер болар ма,

Айбынды алашымдай ел болар ма?!

Алашта ерте де өткен екі арыстан

Ер—Көкше, Ер—Қосай ер болар ма?! -

Солардың нәсілінен Сары, Баян

Барыстай ойын салған сары далаға» деп, ел қорғаған ерлерді сипаттаса, енді бірде халық дипломатиясының кемелі—сырдың бүйрегіндеі бытыраған үш жүздің басын қосып, қатыгездігімен қазақты зар жылатқан қалмақ—жоңғарларға қарсы халқын күреске шақырған Абылай ханды былай суреттейді:

Алыстан орыс-Қытай ауыр салмақ,

Жақыннан тыншытпауы қалың қалмақ

Артында ор, алдында көр, жан-жағы жау

Дағдарған алаш енді қайда бармақ?!

Сол кезде елге қорған болған Абылай,

Көп жаудың бірін шауып, бірін арбап,

Күндердің бір күніне хан Абылай

Қалмаққа ойына алды ойып салмақ,

Ханнан «аттан» деген сөз шыққан соң

Ордаға батыр, билер келді андап.

Ақынның ұлтжандылығы, отанына, еліне, халқына деген ыстық сезімі поэзиясына ғана тән емес, оның барлық шығармаларына да ортақ.

Ендігі бір әңгіме, Мағжан күр жалаң насихаттың, ұлағаттылықтың ақыны. Ол сен қазақ болып тұдың, сол үшін қазағыңды сүй—демейді. Ол үшін сен халқыңның сан ғасырлық тарихына үңіл, жеңісі мен жеңілісін, қуанышы мен қайғысын, азабы мен рахатын, қысқасы, «мың өліп, мың тірілген» ұлтымыздың тағдырын түсінуге шақырады. «Жеті атасын білмеген жетесіз» деген сөз бар. Жеті атаны білу деген 250 жылдық елінің тарихын біл деген сөз. Бұл жазу—сызуы жоқ, халықтың жаппай сауатсыз кезіндегі талап болатын. Қазір жаппай сауаттымыз, бірақ тарихымызды білеміз бе?

Мағжан тарихтың тересіне үңіледі.

«Отты күннің сәулесінен от алып,

Отты көзді, отты жанды гүн туған

Ерте күнде отты күннен гүн туған,

Отты күннен от боп ойнап мен туғам, деп тарихымызды

Сак, үйсін, қаңлы, гүндер заманынан бастап, түркі тектес тайпалар дәуіріне, түрік қағанаты әкеліп тірейді.

Түркістан ескі дүние есігі ғой—

Түркістан—ер түркінің бесігі ғой—дей келіп,

«көп түрік енші алысып тарасқанда, қазақта кара шаңырақ қалған жоқ па?»

Міне, осылай қазақ тарихын гүндерден бастап алып келіп, олардың айбынды, батыр халық болғанын, ұлан байтақ жерін, елін қуана, мақтанышпен суреттейді. «Адамның шын мағнасында адам болуы үшін өзін сүйю, жақындарын сүйюмен қанағаттанбай, жалпы азаматты сүйюі шарт... Өз елін сүйю дегеннен—адам өз халқынан басқа халықтарды мейлінше жек көрсін, басқа халықтарға қасқыр болып тиіссін деген сөз шықпайды... Әр халық бір-біріне жау болсын деп ұғу қате, адам өз халқының адамдарын сүйуінің үстіне, басқа халықтардың адамдарын да сүйюге міндетті» деп жазады. (Мағжан Жұмабаев, таңдамалы, 210 бет).

«Қыранымын Сары сайран даланың
Қос қанатым Алтын, Алтай, Оралым
Еркін дала ардақтысы, еркесі
Бетім қайтпай өскен батыр баламың
Асқан алып, ата затым сұрасаң

Асқан дана, ана затым сұрасаң—дегеннен Асқан алып—
ол затының кім екені айтпай-ақ белгілі болып тұр. Ол—
мың жылдай тарихы бар көне эпостың бірі—қазақ халқы.

Бұл арада айта кететін бір мәселе—Мағжанның ұлтжан-
шылығын айта отырып, оның ұлтшыл емес интернациона-
листік сезімінің де мықты болғанын және оның өз халқы-
ның болашағына байланыстыра отыратынына мына бір мы-
сал айта кетейін.

Мағжан данышпан ақын. Оның осыдан 70-80 жылдар бұ-
рын армандаған ойлары іске асып Қазақ елі басқалармен
өресесі тең, Тәуелсіз Мемлекет болып отыр. Жоғарыда ай-
тылған өлең жолдарын еске түсірейік қазаққа «қара шаңы-
рақ» қалған жоқ па? Ол қара шаңырақ бүгін ел таябамыз
д, «отты күннің сәулесінен от алып, немесе, «қыранымен
сары сайран даланың» дегендегі күн нұры мен қыраны көк
байрақ—туымызда. Міне, Мағжан арманының іске асқан-
дығының айғағы бұл.

С. Т. СЕҢКІБАЕВ—облыстық мұға-
лімдер білімін жетілдіру ин-
ституты директорының орынбасары.

МАҒЖАН «ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ» ҚҰНДЫЛЫҒЫ МЕН ӨМІРШЕҢДІГІ

Әлем әдебиетінің алтын қорына сарқылмас үлес қосқан,
алып Абайдың поэзия саласындағы қатарласы қазақтың
Пушкині Мағжан Жұмабаев тек қана ұлы ақын ғана емес
сонымен қатар қазақтың ұлы педагогтарының бірі. Оған
әзіреті оның педагогика саласындағы дәрістері мен еңбекте-
рі, 1922 жылы Петропавлдағы мұғалімдер техникумында дә-
ріс оқып, 1937 жылы орыс мектебінде орыс тілі мен әдебие-
тінен сабақ бергені және «Педагогика» деген еңбегі.

Осы «Педагогика» еңбегін М. Жұмабаев: «Шамам келген-
ше қазақ жанына қабыстыруға тырыстым» деп жазады
1922 жылдың 15 қыркүйегінде Қызылжарда. Мағжан тек
қана қазақ педагогикасымен ғана шектелмей сол кездегі ал-
дыңғы қатарлы әлем, Ресей, ертедегі Рим, Грек ғалымдары-
ның (педагогтарының) еңбектерімен етене таныс болғаны
белгілі. Әсіресе, Мағжан мұғалімге аса қамқор болуға, оны
сиплауға үлкен құрмет көрсетуге шақырады. «Алты алаш-
тың баласы бас қосса, қадірлі орын—мұғалімдікі»—дейді
ұстаз ақын.

Мағжан өзінің осы педагогикасын 14 ірі бөлімнен құрып, оның өзін бірнеше бөлімдерге бөле отырып, ұқыпты түрде талдау жасап түсініктеме береді. Сөз басына М. Жұмабаев «Тәрбиені» қояды. Оның өзіндік сыры да бар ғой шынында да. Баланы, өмірге келген бірінші минутынан бастап оқытпайды. Оны тәрбиелейді, бала өмірі тәрбиеден басталады. Сондықтан да болар, «баланы жастан» деп қазақ тегін айтпаса керек. «Тәрбие деген не?» дейді де оған жауап бере келе, оны 1. дене тәрбиесі, 2. ақыл тәрбиесі, 3. сұлулық тәрбиесі, 4. құлық тәрбиесі деп 4-ке бөледі.

«Егерде адам баласына осы төрт тәрбие тегіс берілсе, оның тәрбиесі түгел болғаны» дейді. «Балам адам болсын дейтін ата-ана осы төрт тәрбиені дұрыс орындасын» деп жазады.

Тағы бір ерекшелік Мағжан дене тәрбиесін 1-ші орынға қойған. Дене тәрбиесінің өзін 19 бөлімге бөліп, осы әр бөлімдерге жеке-жеке тоқтап, түсініктеме беріп педагог ретінде нақтылы дәлелдермен бекітеді.

Адамның дені сау, мықты болып өсуі үшін дене тәрбиесінің алатын орны шын мәнінде ерекше. «Бала аурулы болса, зағып болса, баладан емес, тәрбиешіден»—дейді педагог ақыл. Тіпті сол ауыр заман түгіл бүгінгі өмірдің өзінде қай ата-ана дене тәрбиесіне, тіпті туралап айтсақ тәрбиенің барлық түріне көңіл бөле береді.

Мағжан Жұмабаевтың медицина саласынан да құр алақан емес екендігін көресіз. Баланың салмағы, температурасы, дем алу, тамыр соғу, тамақтануы, тіпті емшектен айыруды, тазалық жағдайын, бесік мәселесін, тістің шығуын тәріпшеп үлкен бір сезіммен сипаттап жазады. «Жер жүзінде балаға тәртіпсіз тамақ беретін әйел оқу болса, біреуі—қазақ әйелі»—деп ренішпен күйіне жазады. Бұл бүгінгі күннің тұрғысынан да дұрыс жазылып отырған жоқ па? Өзінің «Педагогикасында» М. Жұмабаев әлемнің алдыңғы қатарлы педагогикасына, мәдениетіне мензейді. Содан үлгі алу керек, үйрену керек дейді.

«Сұлулық тәрбиесі» дейді педагог. Осылайша айту тек жаны сұлу, жүрегі сұлу адамға ғана тән. Сұлулықты Мағжанша түсінген күнде ғана біз сұлулықтың не екенін білеміз.

Ікінші бөлімге (орынға) Мағжан жалпы педагогика ғылымын қояды. Педагогиканың қандай пән екенін сипаттай етеді, онымен етене таныс болу керектігін пайымдайды. Мағжан педагогиканың өзін тәрбие пәні деп пайымдайды. Оған «Әлеу, пәнийін аты дейді».

Педагогика пәнін М. Жұмабаев 5-ке бөледі:

1. Жалпы педагогика дейді де бұған адамның дене, жан дүштерін тәрбие қылу жолдарын көрсетеді. 2. Дидактика. 3. Методика. 4. Мектепті басқару. 5. Педагогика тарихы.

Әлемдік педагогиканы меңзей отырып, Мағжан халық педагогикасын есінен бір сәт шығармайды. Оны жалпы педагогиканың ең негізі етіп қояды. Бала тәрбиесінде ұлттық педагогиканың, тәрбиенің алатын орны ерекше екендігін мысалдар келтіре отырып дәлелдейді. Ұлттық тәрбиенің құнды жақтарын пайымдап аша отырып, оның кем кетіктері, жаман жақтарынан безуге шақырады. Осыған орай педагог М. Жұмабаев «Әр тәрбиешінің қолданатын жолы — ұлт тәрбиесі». Әрбір ұлттың, бала тәрбие қылу туралы ескілеп келе жатқан жеке-жеке жолы бар. Ұлт тәрбиесінің жақсылығы жағы көп болғаны сықылды, жамандық жағы да көп» — деп жазады Мағжан. Осыған орай М. Жұмабаев педагогтарды, тәрбиешілерді Халық педагогикасын қолдана отырып, «үркі заманда шыққан тәрбие ғалымдарының ойларымен жақсы таныс болу керек» — дейді. Әрине, егеменді елдің мектебі, педагогикасы, ұлттық тәрбие, ұлттық оқуы болуы керек. Бұлар егемендіктің белгісі. Осы жолда біздің облыс мектептерінде істейін жатқан жұмыстар баршылық. Әсіресе, халық педагогикасы саласында өткен жылы республика көлемінде І-ші болып «Халық педагогикасын оқу-тәрбие ісіне енгізу» бағысында облыстық ғылыми-практикалық конференция, сойыннен семинарлар, аймақтық конференциялар өткізуді әдетке айналдырдық. Бұл жұмыстар өз нәтижелерін беруде. Барлық аудандар, барлық қазақ мектептері халық педагогикасына бет бұрды. Аралағаш, Үлгі (Жамбыл) Жаңажол (Сергеев) мектептерінде өткен жылы Халық педагогикасынан экспериментальды алаңдар ашылып, мектеп, аудан ұжымдары шілікті істермен айналысуда. Халықтық тәрбиесіз, біз бүгінгі жас жеткіншектерді өз елің, халқың, тарихың, мәдениетің сүйеге тәрбиелей, баули алмаймыз.

Мағжан тек қана педагог емес. Адамның көңіл күйін, ішкі жан сезімін терең түсінетін психолог дер елім. Оның сыршылдығы мүмкін осыдан да болар. Оны өз өлеңдерінен де қара сөзбен жазылған ғылыми еңбектерінен де көреміз.

Былай қарасаңыз, тіпті Мағжанның кейбір жазғандары ұсақ нәрсе сияқты. Ал, оны жүрек, жан сезімі ой арқылы өткізсеңіз басқаша ойлайсыз, басқаша түсінесіз. Мысалы, «Бөлеу һәм бесік»—бөлімінде Мағжан: «Қазақ қатыны баланы бесікке екі жерден тас қылып байлап тастайды. Бұл балаға зиянды. Бұлай ету баланың қан жүруіне, жүрек соғысына зиянды»,—дейді. Дұрыс емес пе? Бесікті тербеу туралы да былай дейді. «Баланы ұйқтатарда, жылағанда шешесі долданып тарс-түрс тербетеді. Қарғаң, сілейді. Әлден уақытта бала ұйқтайды. Бұл сау дұрыс ұйқы емес. Бұл ұйқтату емес.

Шайқап, шайқап баланың басын айналдыру, баланы өсіні тандыру. Тербетіп ұйқтату—баланы талдырып ұйқтату деген сөз. Бала ұйқтап жатқан жоқ. Ол ғалып жатыр.

«Қазақ әйелі! Балаңда қасың болмаса, тербетпе. Бесік баланың орны. Естен тандырылып, талдырылатын орын емес»,—дейді.

Сондай-ақ адам өмірі үшін ұйқының, қозғалыстың, серуеннің мәнінің зор екендігін пайымдайды. «Педагогика» оуқылығының екінші бір үлкен тармағы «Психология» бөлімі. Мағжанның үлкен психолог, сыршыл екендігін осы бөлімнен анық көруге болады. Жалпы біреулер Мағжанды «атеист» десе енді біреулер «діншіл» дейді. Жалпы алғанда Мағжан дінді оның тарихын жақсы білген оның жақсы жамаң жақтарымен етене таныс болған. Оған осы бөлімдегі «Жан» туралы пайымдауларымен басқа еңбектеріндегі сөздері дәлел. «Жанды ешкім көрмесе де, жанның барлығына дау жоқ» деп жазады Мағжан.

Алайда діндарлыққа салынып, «жанды» әлде бір күдіреттің, құдайдың ісі деп қараудан аулақ. Керісінше, жанның пайда болуын, оның бар жоқтығын материалистік, ғылыми тұрғыдан дәлелдеуге тырысады. Осыған байланысты 3 түрлі көзқарасқа Мағжан өзінше тоқталып, өз ойларын білдіреді. «Алайда— деп жазады. Мағжан Жұмабаев,—баланың жанын жақсы тәрбие қылу үшін, жанды көзбен көріп, қолмен ұстамай-ақ оның істерін, көріністерін жақсы тексеру жетеді. Психология пәні міне осы үшін қажет» деп жазады. Жан тәрбиесін 11 бөлім бойынша талдап жазып, 11-ші бөлімнің өзін тағы да шағын 11 бөлімге бөліп түсініктемелер береді. Соңғы бөлімін «Әсерленуді» «Жалпы сезім яки дене әсерленулері» дейді де оның өзін 5 түрге бөліп жеке-жеке сипаттайды. Сыртқы сезім әсерленулерін сипаттағанда оны

6 бөлікке бөледі. Адам анатомиясы, физиологиясының запына сүйене отырып оны 6 сезімді Мағжан қарапайым, түсініксізге тұрғыдан сипаттайды. Өзінің педагогикасында Мағжан Жұмабаев «Абайға» яғни (назарға), топшылау сезіміне ерекше көңіл бөліп сипаттайды.

«Педагогика» кітабындағы үлкен бір бөлімнің бірі «Суреттеу» деп аталады. Оны Мағжан Жұмабаев 6 түрге бөледі де ассоциацияларға біріктіреді. Суреттеулерді бет алына бір-бірімен байлай беруге болмайды. Оның белгілі жолдары бар дейді де екі жолын көрсетіп береді.

1. Жақындық. 2. Тұқымдастық ассоциациясы. Жақындық ассоциациясының өзін 1. Көршілестік. 2. Замандастық ассоциациясы деп екі түрге бөледі. «Балаға берілетін кітап хариппен басылуды керек. Әсіресе жаңрап оқығанда балаға көршілестік ассоциациясы көп көмек көрсетеді. Қартадан бала бір жерді атаса соның жанындағы екінші жер алдына естелей қалады» деп жазады. Дидактикада Мағжан Жұмабаев сол кез үшін де бүгінде өз құнын жоймаған оқытудың принциптеріне ерекше көңіл бөледі. Белгілікті бір тақырыпты түсіндіргенде өткен тақырыппен байланысты, салыстырмалы оқытудың берері молдығын дәлелдейді.

«Бір нәрсені балаға ашық ұқтырмақшы болсаң, сол нәрсенің қарама-қарсысын алып кел. Мысалы, балаға жер ортасының ыстықтығын түсіндірмекші болсаң, Солтүстіктің суығымен салыстыр деп жазады Мағжан. Қоршаған ортамен, өмірмен, бүгінгі күнмен, әр түрлі жапалықтармен байланыстыра оқыту бүгінгі дидактикада талап етеді. Алайда жасыратыны жоқ көптеген бүгінгінің мұғалімдері бұл заңдылықты дұрыс орындай бермейді. Осыдан кейін педагогиканың заңдылығы бұзылады. Заңдылық бұзылды дегенше, сар тәртіп, реттілік, білім беру жүйесі бұзылды дегу керек. Білім алуда сацлақтар пайда болады. Көбіне мұғалімдердің айтатын «балалар оқымайды. Ауыздарын ашпайды. Әбдей жалқауланып алынды» деген сөздер осыдан келіп шығады.

Осы сөздерді айтатын мұғалім әлсіз, дәрменсіз. Өйткені, мұғалімнің шеберлігі мен кереметтілігінің өзі сол оқымайтын баланы оқытып, тыңдамайтын «тәртіпсіз» баланы тыңтатып, тәрбиелей білуде ғой. Жасыратыны жоқ, көптеген мұғалімдердің творчестволық ізденпаздығы жоқ. Әлі күнге дейін бізде енжарлық, жалқаулық етек алған. Проблемалық оқыту, оқушылардың логикаларын дамыту, жүйелі түрде ғылыми білім беру, саралап оқыту жолдары жоқтың қа-

сы. Оқушының өзіне еркіндік бере отырып, көзіп жеткізуіміне оқытудың бүгіндегі ең үлкен тәсілі осы болуға тиісті.

Пәнде оқытуда жаңалық болмаса, ғылым болмаса сабақ оқушыға қызықсыз болады... Шын мәнінде де «ақыр заманның баласы туғанда оқып туады». Оған оқулықтағы білім ая. Оған қосымша өзі білмейтінін білуге қызығатын, білім керек. Әйгілеген күнде бала оқымайды. Және дұрыс істейді.

Мағжанның тағы бір тоқтаған тақырыбы «Ес» туралы. Есті 4 түрге бөледі.

1. Көру есі. 2. Есту есі. 3. Қозғалу есі. 4. Естің адам өмірі үшін қажеттілігі. Осы төрт түрлі бөлімнің қыр сырып ашып, сипаттайды. Естің өркендеуі үшін оның қажетті шарттары орындалуы керек дейді.

1. Әсер күшті болу қажет.

2. Сыртқы сезімдердің көбінің қатынауы

3. Жаңа білімді бұрынғы біліммен байлау. Пысықтау

Қарап отырсаңыз бүгінгі сабақтың талаптарына сәйкес емес пе? Сабақ барысында әрқашан өткен сабақпен байланыс болмаса шын мәнінде сабақ нәтижесіз болады. Осыны Мағжан дұрыс ескерген. Ақыл ойдың адам жолына байланысты өзгеріп отыратындығында М. Жұмабаев мысалдар келтіре отырып дәлелдейді.

Мағжанның тағы бір ерекше сипаттаған бөлімі қиял туралы. Қиялдың жас өспірім үшін жалшы адамзаттың ақыл-ойының, өмірдің алға басуы үшін маңызы зор екені белгілі. Мағжан қиялдың пайда болу жолдарына оның бала өмірі үшін қажеттілігіне бала фантазиясын тәрбиелеу, оқушы өміріндегі ертегілердің, ойынның, ойыншықтардың ролін үлкен ілтипатпен жазады. «Баланың қиялын фантазиясын тәрбие қылу жолдары» деген бөлімінде ұлттық тәрбиеге, ұлттық педагогикаға аса құрметпен қарайды да қазақ бала сының қиялына қанат бітіретін ұлттық тәрбие екенін пайымдайды, әлі де болса балаға ұлттық тұрғыдан оның қиялының дамуына төмен жағдай жасап отырғандығын айтады.

«Қазақ қиялы тәрбие көрген жоқ, әлі таза, әлі бала, біз жылдар, күндер өткен соң қазақ қиялы тәрбие алып, теренді, адамзат дүниесінің көгінде бір жарық жұлдыз болар деп ұманымыз кәміл»,—дейді М. Жұмабаев. Қарап отырсаңыз Мағжан арманы күні бүгінге денін толық орындала қойған жоқ десек артық айтқандық емес көй дейміз. Біздің көбіміз, біздің оқушыларымыздың ой-қиялы төмен, біз

басқачын ойымен ойлаптық, соның тілімен сөйлеттік. Ендігі мақсат баланың ойып дамыта отырып қиялына қанат бітіру. Сонда ғана педагог Мағжанның арманы орындалмақшы.

«Орыс учительдерінің аузында бір сөз бар»—қазақ баласы әдебиет, тарих сықылды ғылымдарға зерек болмайды. Бәлкім, математика пәніне зерек болады,—дегенмен бұл пікірді хаға ма деп ойлаймыз. Менің ойымша,—дейді Мағжан Жұмабаев,— қазақ баласы математикаға ғана емес, әдебиет, тарих, жаратылыс, жағрафия сықылды ғылымдарға зерек болуға тиісті, дәлелім қазақ баласының жаратылысы осыны тілейді. Баланың атаға тартуы рас болса, еңқырлы даланың баласы,—қазақ баласы да қиял-бұмар болуға тиісті. Яғни ол әдебиет, тарих сықылды қиялды көп керек қылатын ғылымдарға ұмтылуға тиісті,—дейді М. Жұмабаев.

Осы төпіректе ұстаздар терең ойлау отырып, еліміздің тарихын, әдебиетін, географиясын оқыту проблемасына жете көңіл бөлу керек. Өйткені ата-бабамыздың басын өткен жерін білмей, сөйлеген, айтқан ұлағатты сөзін білмей, өмір-тұрмысы мен ісін білмей біз ешқашанда Егеменді елдің патриот ұлдарын тәрбиелеп шығара алмаймыз.

Ертегі туралы жазғанында да педагог-ғалым, баланың өмірі үшін ертегінің маңызы ерекше екендігін айтады. «Бала ертегіні жан тәнімен тыңдайды. Ертегіге шын көңілмен панады. Бала құрғақ ақылды ұқпайды, жандандырып, суреттеп алып келсең ұғады. Мысалы, балаға өтірік айтпа деген құрғақ сөзін желге айтқанмен бірдей.

«Егер, сен балаға өтірікші туралы ертегі айтсаң, сол ертегіде өтірікшінің өтірігі үшін қор болғанын зиян көргенін суреттеп алып келсең, міне бала өтірік айтынау керек екендігін сонда ғана ұғады»,—дейді М. Жұмабаев.

Баланың дені сау, ой өрісінің кең болып өсуі үшін ойынның, ойыншықтардың ролі ерекше екендігі де осы бөлімде, педагог ғалым жақсы суреттейді.

Баланың жақсы оқуы үшін оның ойлау қабілетінің де жетік болғаны қажет. Осы «Ойлау» деген бөлімді М. Жұмабаев 30 бөлімге бөле отырып, әр қайсысына ерекше тоқтап, мысалдар келтіре отырып, жазады. Ойдың пайда болуын зерттей келе оның жасалу жолдарын, яғни Мағжан тілімен айтсақ, ой шығару үш түрлі жолмен болады: 1. Дедукция.

2. Индукция. 3. Аналогия. Міне, осы үш түрлі жолды Әрі қарап дамыта отырып, баланың саналы тағамат болуы үшін осы ұғымдардың қажеттілігін дәлелдейді. Мағжанның еркінше тоқтап үлкен сезіммен жазған білімі Тіл туралы. «Тілсіз ұлт, тілінен айрылған ұлт, дүниеде ұлт болып жасай алмақ емес, ондай ұлт құрымақ. Ұлтының ұлт болуы үшін бірінші шарт—тілі болуы. Ұлттың тілі кемші бастауы ұлттың бүрші бастағанын көрсетеді. Ұлтқа тілнен қымбат нәрсе болмасқа тиісті... Қазақ тілінде қазақтың сары сайран даласы, біресе желсіз түнде тымық, біресе құйындай екпінді тарихы сары далада үдере көшкен тұрмысы асықпайтын, саспайтын сабырлы мінезі бәрі көршіп тұр. Күндерде бір күн түрік балаларының тілі бірікпесе, ол біріккен тілдің негізі қазақ тілі болса, сөз жоқ, түрік тілінің келешек тарихында қазақ ұлты қадырлы орын болмақшы. Келешектің осылай болуына иманымыз берік деп жазды ұлы ақын.

Мағжан Жұмабаев бала тіліне аса ұқыштылықпен қарауға шақырады. «Кейбір адамдардың баланы өз тілінше сөйлеп, балаға тез ұқтырам деп, яки баланы еркелетіп, әдейі тілдерін бұзып балаша шолжандап, сақау болып сөйлейтіндер бар. Бұл—зор қата. Баланың тілін шын дұрыс жолға салатын, дұрыстайтын, байытатын — мектеп» деп жазады «Педагогика» еңбегінде Мағжан Жұмабаев.

Болашақта былай істесе. Петропавл педагогикалық институтының қазақ тілі мен әдебиеті, орыс тілі мен шетел тілдері кафедраларымен, мұғалімдер білімін жетілдіру институтының тілдер кабинетінің бірлескен тілді үйренудің, жеделдетілген технологиясының лабораториясын құра отырып тілге үйренудің әртүрлі әдістемесін жасап, яғни тілге үйренудің жеделдетілген кафедрасын құру оң іс болар еді. —Өйтпелінше, біз ешкімді қазақ тілін де, басқа тілге де үйрете алмаймыз. Осы проблемамен айналысуды ғылыми жолға қою керек. Мағжанның арманы да қарап отырсақ осы емес пе?

Мағжан Жұмабаевтың адам жанын терең сезінетін психолог—ұстаз екендігінің бір дәлелі оның осы «Педагогика» еңбегіндегі «Ішкі сезім яки көңіл көріністері» туралы жазғандары. Мұны Мағжан 13 бөлімге бөліп жазған. Әр бөлім туралы толық мағлұмат, әдістемелік —ұсыныс-пікір айтады. Бала жанын терең түсінетін педагог —Мағжан баланың көңіл күйіне егжей-тегжей тоқтай келіп оның сезімдерінің дұ-

тыс дамуы үшін үлкен тәрбиенің керек екендігін айтады. Ата-ана қатал болса, бала да қатал, ата-ана жұмсақ болса, бала да жұмсақ. Баланың маңындағы адамдар да дұрыс мінезді болу керек...

Баланы қорқыту, оны жазалау дұрыс емес. Бір пәрсені бала жазадан қорыққаннан ғана істейді, бала өгірік айтуға, аялдауға үйренеді»—дейді педагог ғалым. Бұл арада біз Мағжан ойларының кейбір алдыңғы қатарлы елдердің бала тәрбиесіндегі озық ойларымен сабақтас екендігін көреміз. Жасыратыны жоқ, күні бүгінге дейін біздің ата-аналар, мұғалімдер балаға зекіп ұрсудан оның ар-намысына тиіп ауыр сөз айғудан арылған жоқ. Оқу-тәрбие ісін ізгілендіру, демократияландыру біздің мектептерімізге әлі жете қойған жоқ. Бұл мәселені Мағжан атамыз осыдан 70 жыл бұрын көтергенімен күні бүгінге дейін орындалмай жатыр. Мағжан ұстаздарды, яки тәрбиешілерді баланың нашар істі өзі естемеуіне, нашар мінезден өзі қашуына тырыссын. Ешкім айтпай, қорқытпай, баланың өзі жамандықтап, нашар мінезден жиренетін болсын. Балаға махаббат, жылылық сезім, жұмсақ іс арқылы ғана болуға мүмкін,—депті педагог Мағжан.

Мен, Мағжан Жұмабаевты сонымен бірге үлкен методист (әдіскер) деп едім. Мысалы. «Ішкі сөзімдердің біреуі—іш пысыу яки зерігу»—деген бөлімде былай дейді: «Мұғалім бір сөзді ұзыннан ұзақ соза берсе, шәкірттің іші пысады, мұғалім үсті-үстіне төлеп, түрлі білімді түрлі сөзді айта берсе, бала мезі болып, іші пысады. Мұғалімнің шеберлігі өзі білген білімнің бәрін балаға тез білдіруге емес, ешнен, басқыштап білдіруге. Сабақ оқытуда мұғалім сөзі жинақы, жігерлі, қызықты болуға тиісті. Сонда ғана ол баланың абайын (назарын) өзіне қарата алады. Сабақ үстінде балалардың ойнауы, тыныш отырмауы бір-бірімен сөйлесулері мұғалімнің жинақы, жігерлі бола білмегендігінсін»—дейді педагог ақын. Мағжанның үлкен педагог, әдіскерлігінің өзі міне осында жатыр. Дәл бізге, біздің «бала оқымайды»—деп баланы кінәлауға дайын тұратын мұғалімдерімізге арналған. Мағжанның үйрену әлі кеш емес.

«Сұлулық сезімдері» деген бөлімде педагог алаш тек қана сырт сұлулығымен ғана емес ішкі сұлулығымен ұнамды, сүйкімді болу керек дейді. Осы орайда кейбіреулердің бет әлпетін түзеп, сырт көзге оңды көріңі үшін ғана өгірік күліп, майдай сөйлеп, ақ шын мәнінде екі жүзді мінезі бар

Мағжан сөзімен айтсақ «опасыз» адамдардың шығуы да осы мектеп пен ата-ана тәрбиесінің олқылығында. Яғни сырты сұлу іші түтін адамдар осы олқы тәрбиеден келіп пайда болса керек. Осы орайда ән-музыка, сурет, поэзияның орны ерекше екендігін айтады. «Тәрбиешінің міндеті»,—деп жазады педагог өзінің кітабында. «Балада искусствоньың қандай түріне ынта бар екенін тауып, сол ынтасын, сол тұтызатын сұлулық сезімдерін өркендету»—дейді де оған жетудің жолдарын көрсетіп береді. Мағжан егерде, сұлулықты өзі сүймесе, оның жүрегі сұлу болмаса сұлулықты жан-тәнімен түсінбесе педагогика саласындағы сұлулық туралы сыр шертпес еді. Мағжан шын педагог болмаса үлкен сыршыл, сұлу жанды ақын болмас па еді қайтер еді?

Педагог ғалым бала тәрбиесіндегі әсіресе қыз баланы тәрбиелеуде әйелдің, ананың ролінің зор екендігін айтады. Өйткені бала анаға жақын тұрады. Шешесі үйде баланың көзінше не істесе, қалай қимылдап, қалай сөз сөйлесе ертең ұшқанда баласы әсіресе, қыз бала соны істейді. Көбіше-көп қыз бала тәрбиесі анасына байланысты. Сол себептен ананың—әйелдің —балаларының көзінше өте әдепті, мәдениетті болуын мензейді. «Ұяда не көрсен, ұшқанда соны ілерсің» деген мақалдың тегін шықпауы да осыдан болар. Осыған орай педагог—ақын баланың маңайындағы адамдардың жүріс-тұрыстары да әдепті, сұлу болуға тиісті. Сұлу дене, сұлу қозғалысты көріп өскен баланың денесі де, қозғалысы да сұлу болады. Бала түрлі музыка құралдарының үндерін тыңдасын, сурет салып үйренсін. Топас адам—гірі өлік»—дейді Мағжан ағамыз. Мағжан педагогикасының құндылығы өміршендігінің бір жағы міне осында. Сондықтан да негізгі пәндердің бірі болып мектептерде ұлттық, әлем мәдениеттері жүру керек. Этика, эстетика пәндері біздің мектептерде ерекше оқытылу керек.

Ол өзінің осы мәдениет, сұлулық, ізгілік туралы ойларын «Құлық сезімдері» деген бөлімде одан әрі дамыта түседі. Ол қашақ халқына басқа халықтың жақсысын үйрен, сөйтіп өтеріл дейді. «Басқа халықты жалпы адамзатты сүй»—деген өсиет айтады. Адам шын ізгі адам боламын десе, халық ісі, халық пайдасы жолында құрбан бола білсін»,—дейді. Бұл сөзді Мағжан өзі үшін айтқан сияқты.

Мағжанның өз «Педагогикасында» ерекше тоқтап саралағаны адамның мінезі және оның қалыптасуы туралы. Ол

мінезге өзінше анықтама беріп, оның қалыптасуы мен түрлеріне жеке-жеке тоқтап, сипаттама береді.

Мағжан Жұмабаев кітабының соңғы бөлімін «Баланың талпы жаратылысына» арнаған. Бұл бөлім бүкіл кітаптың сорытынды бөлімі іспеттес. Бала тәрбиесінің оған еместігін, оған екінші бірі бара бермейтіндігін, екінші бірі пағыз ұстаз, пағыз тәрбиеші бола алмайтындығын жазады. «Тұрмыста түйінді мәселелерді тез шеше білетін, тұрмыстың тұңғыш теңізін қалың қайратпен кеше білетін, адалдық жолға құрбан бола білетін, қысқасы, адамзат дүниесінің керек бір мүшесі бола алағын төрт жағы түгел кісі қылып шығару, баланы мұндай адам қыла алу үшін тәрбиеші бар күшін, бар білімін жұмсап, жалықпай, шаршамай үйрете білу керек,—дейді азамат, ақын, педагог Мағжан Жұмабаев.

Мағжан бүкіл есі қазақтың қала берді түркі елдерінің жарық жұлдызы. Оның еңбектері мен өлеңдеріне, өмірін талдау жасап баға беру қиын. Мағжанның «Педагогика» кітабы күні бүгінге дейін өз құндылығын жойған жоқ. Мағжан тек қана «Педагогика» кітабын жазып қойған жоқ. Ол көптеген оқу-методикасының (әдістемелік) нұсқаулар «Сауатты бол» т. б. оқулықтар жазғаны белгілі.

Әркім өзі оқып, өзінше талдау жасаған күнде ғана Мағжан «Педагогикасы» әркім үшін асыл қазына болары анық. Өз төрелігін өзі айтқан ұлы адамның педагогикасына да төрелік айтуды Мағжанның өзіне қалдыра отырып, оның ұлылығының алдына бас иіп, жүрсек деймін!

МАГЖАН ЖҰМАБАЕВТЫҢ ЗАМАНЫ ТУРАЛЫ

(әміршіл-зорлықшыл жүйенің алапат күші және оның тағдыры)

Отызыншы жылдардың ортасынан ауа Кенес Одағында саяси соғ процестері өтті. Соның нәтижесінде мыңдаған адамдар жапа шекті өлімге бұйырылды. Содан бері көптеген адамдардың ойынан кетпейтін, маза бермейтін сұрақ: «орасан зор көлемдегі осындай заңсыздықтар жасалуына не себеп болды?» «Бұған кім кінәлі?» Бірінші болып біз қоймаған осындай сұрақтарға жауап берілмей жатқан жоқ. Жыл санын жана деректер табылып, кешегі күнгі дейін тұңғышқа батып тұрған мәселелердің сыры ашылып келеді. Сол себепті қойылған сұрақтарға біршама туралықпен жауап беруге болса да, ол жауап қаншалықты анық, ақиқат болса да көңіл шіркін күдіктенуін қоймайды... Елу-алпыс жылдан бері «үкімет пен партия» қалыптастырған сенім бізді Солтүстік Мұхиттың мұзындай өзінің берік құрсауында ұстаған жоқ па? Сондықтан тоталитарлық деп жүрген системаға қайшы келер пікірдің бәрі де бізге мүлде дарымалы. Тіпті системаны, жеке адамға табынуды сынау басталғалы ондаған жылдар өтсе де, мұз құрсаудың қарсылығы әлі де бар... Айырмасы сол—бұрын пікір системаның қолдауына сүйенсе, қазір ол адам санасындағы сенімнің қалдығы ретінде сақталуда...

Айтылған себеп тақырыбымыздың ерекше қиындығын аңғартады.

Біздің тақырыбымыз «Мағжанның заманы туралы сөз» болғандықтан алдымен сол заман туралы, сонымен қатар сол заманның азаматының тағдыры туралы сөз қозғаймыз.

20-30 жылдар туралы айтқанда біз сол заманда үкімет басында тұрған, бар билікті қолында шоғырлаған Сталин туралы айтпай тұра алмаймыз. Жеке адамға табыну, атап айтқанда, Сталиннің жеке билігінің арқауы 1929 жылдан басталса, қазақ жеріне келген зобаланыш да осы кезден басталғанын біз қазір анық білеміз.

Біз қазір Сталиннің кім екенін анық білеміз бе?

Бұрын біз «Маркс пен Лениннің ұлы ісін жалғастырушы» деп сенгеніміз анық. Ал, зерттеулердің пікірінше Сталин бюрократиялық әміршілдік-әкімшілдік системасының басында тұрды да, адамдардың белгілі бір тобының, партиялық және советтік бюрократияның, мүддесін білдірді. Сталин партиялық басшылыққа келген соң партияның монополиялық әкімшілдік билігі басталады, ал бұл, системаның негізгі конструкторы да Сталин болып табылады.

Социализм идеясын бұрмалап, мыңтаған адамдардың өмірін өшірген зор заңсыздықтар осы адамның атымен байланысты болғаны белгілі. Осы ақиқат анықталған соң-ақ «Мұндай зұлымдылықты бастаушы адамды маркешіл, социалист деп қалай айтуға болады? Бұл фашистік тәртіпке жатпай ма?»—деген сұрақты көптеген адамдар қойып жатты. Үшқарлық саяси күрес түрлерінің (террор, мәселен) ұқсастығы болмаса, «социализм» әлеуметтік тұрғыдан қарағанда айырмасы бар. Фашизм— (итальянша— фашиобірлестік бұма) империалистік буржуазияның мүддесіне қызмет істейтін саяси ағым 1919 жылы Италияда пайда болып, үкіметті қолға алысымен ашықтан-ашық террорлық диктатура орнады, ал Германияда фашистер үкіметке 1933 жылы келді.

Ал, бұқараның ой-ниетінен туған утопиялық социализм 16-17—ғасырларда пайда болып, Томас Мор, Кампанелла шығармаларында көрініс берді. Бұл қиялға ғана негізделген қоғамды социалистік әділеттік негізінде қайта құрудың жоспары еді. Ресей империясына қараған халықтардың ішінде утопиялық социализм идеялары кең тарағаны белгілі. «Орыс шаруалар социализмінің» негізін салушы деп Владимир Ильич Ленин Герценді атайды. Герцен, Белинский, Чернышевский және Добролюбовты біз революцияшыл демократтар деп атадық. Бұлардың революцияшыл идеялары Батыс елдеріндегі атакты Фурье, Сен-Симон, Оуэн сияқты утопистермен ұқсастығы болғанымен көптеген ерекшеліктер де болды. Революцияшыл — демократтардан кейін Ресей саяси аренасына халықшылдар деп аталатын өртектілер ұрпағы революция жолына түсті.

Революциядан кейін Советтер дегеніміз партияның шылауына (придаток) айналып, шын билік орталығы партияға көшіп кетті. Советтерден партияға биліктің толық көшуі, шамамен айтқанда 20—жылдардың соңына дейін созылған сияқты. Осы кезде Сталиннің жеке билікке қолы жеткенін

біз ілгеріде айттық. Сталин жеке билікке қолы жеткен соң көмекшілеріне сүйене отырып, авантюристік саясатын ба- тыл жүргізе бастады. Ол индустриализацияны жоғары қарқынынан, коллективтендірудің қырғынынан көрініс бер- ді. Біздің қазақ елін қамтыған қанды шенгел де 1929 жыл- дардан басталуы кездейсоқ емес. Осы жылдың аяқ шенін- де (21 желтоқсанда) бірінші рет кең көлемде көсемнің 50 жас- қа толғандығы аталып өтті. Бұған дейін партияның көрнекті басшылары бірінен соң бірі партия ісіне қарсы адамдар ре- тінде анықталып, жоғары дәрежелі қызметтерінен айырыл- ған болатын. Алдымен Троцкий—одан кейін Каменев, Зи- новьев (1925-26 жж.), соңынан Бухарин, Томский (1928-29 жылдар), 30-шы жылдардың ортасынан былай олар «алық жаулары» деп аталып кетті. Партияда жоғарғы басшылық- ғы алып, билікке қолы жеткеннен кейін Сталин және оның сыбайластары режимге қарсыластарды жою мақсатында заң срындарын, алдымен, ОГПУ, НКВД орындарын пайдалан- ды. Репрессия аппаратының қалыптасуы 1934 жылы 14 июль- де ОГПУ орнына НКВД-ның, оның қанында Ерекше-кеңес —(особое совещание) деген соттан тыс (внесудебная) меке- месінің құрылуымен толық қалыптасты. 20-жылдардың ая- ғында, 30-жылдардың басынан бастап жергілікті жерлерде «тройка» (үштіктердің)—олардың шешімдері бойынша жа- зау (тіпті ату жазасын да) қолданыла бастады. Жергілік ті жертегі «тройка», орталықтағы —«особое совещание» жаңылама қолданылған репрессиялардың негізгі механизмі болып қызмет атқарды. Осы репрессия аппаратының дүлей күші қазақ жеріне 2 рет шарпып, мыңдаған сандақтардың өмірін жойды.

Бірінші науқан ұлтшылдармен күрес ретінде (1929-31 жж), екінші—1937-38 жылдары «халық жауларымен» күресу ұра- нымен бүркемеленді. НКВД ұйымдастырылған саяси про- цестер радио, газет-журналдар арқылы халық арасына кең таратылып отырды, осыларды халық түгел мақұлдауда деп көрсетілді, НКВД қанынөзерлерінің қолына Мағжан Жұма- баев бірінші рет 1929 жылы шілде айында түеті.

Мағжан өз заманының ең білімдар адамдарының бірі болған. Оның қоғамдық-саяси көзқарасы қалыптаса баста- ған кезде Ресей империясының іргесін 1905 жылдың дауылы шайқалынан жіберді. Осы дауылдың шарапаты Ресейдің алыс түкпірлеріне де жетіп, қазақ халқының да енесін көтергендей әсер етті. Мағжан да елінің мүшкіл халіне өрте көңіл бөлді. 1913 жылы ақынның «Шолпан» атты тұңғыш

өлеңдер жинағы жарық көрді. Ақын бірден жұрт назарына өтті, оның ой-өрісі кеңейіп, өлеңдері «Айқап» журналында Қазақ газетінде басылып жатты. Абайдан соңғы қазақ білгілері А. Байтұрсынов, М. Сералин, М. Дулатов, Ж. Аймауытов, өз тұстасы С. Сейфуллинмен танысып білісуі Мағжанға үлкен әсер етті. Оның творчествосында ағартушылық, демократизм, бостандық сарындары нығая түсті. Ресейдегі ақпан революциясына байланысты қазақ даласында ұлт-азаттық қозғалыс жаңа белеске көтерілді. Бостандық таңы атты деп түсінген Мағжан сол 1927 жылы жаз құрылған Алаш партиясы басшыларының Қазақстан Ресей құрамында автономия алуы тиіс, құрылтай жиналыстарынан жер мәселесін әділетті шешуді сұрауымыз керек деген ұранып қолдады. Сол жас партияның оқу комиссиясының мүшесі болып сайланады. 1919 жылы «Алаш» партиясы тарайды. ВЦИК-тің 1919 жылғы 4 сәуірде Алаш қозғалысына қатысушыларға кешірім (амнистия) туралы шешімі қабылданады. Сонымен «алашқа» байланысты жауапкершілік мәселесі жабылды, заң бойынша. Олай бөлсек Мағжанға «ұлтшыл» деген айып қалай тағылды?

Мағжанның негізгі «кінәсі»—оның ұлтжанды болуы, қазақ халқының мүддесін көздеуі еді. 1919 жылдан 22 жылға дейін Мағжан «Бостандық туында» редактор болады, 1922 жылдың қарашасында газеттен босап, Ташкентке ауысады. 1923 жылдың аяғында Москваға оқуға әрі қызмет істеуге ауысады. Мұнда 3,5 жыл тұрып жемісті қызмет атқарады. Төрттеушілер осы 1922 жылдан 1924 жылдың бас кезін ақын творчествосының шарықтаған шыңы деп атайды. Москвада оқып, қызмет істей жүре Мағжан марксистік эстетиканы терек зерттейді. 1925 ж. астанада жүріп, ақын кейіннен өзіне пәле болып жабыскан «Алка» деген әдеби үйірмесін құруға ойластырады. Сол үйірменің бағыт-бағдарын белгілейтін «Табалдырық» атты тұғырнама жазады. Бұл тұғырнама оның негізгі идеясы—жаңа заманда қазақ әдебиеті қалай дамуы керек деген сұраққа жауап іздеу. Өз ұсыныс, пікірлерін Мағжан Маркс, Ленин еңбектеріне, Плеханов, Троцкий, Луначарский пікірлеріне сүйеніп дамытады. Шығармада саман қарсы пікірлер (үкіметке қарсы) мүлде жоқ, ал сол кездегі нысықайларға айтылатын сын бар. «Дүмше көтерінішілер» деп ол Голощекин, оның республикалардағы—оның ал деп бас алатын әлербақан әміршілерін сынайды. Мағжанның бұл кездегі әдеби-эстетикалық арнасының қалай өскендігі, совет үкіметінің іш тарта бастағанын дәлелдейтін фактілер жеткілікті көрінеді.

Мағжан Жұмабаев Максим Горькийді тұңғыш аударушы армаларын, Гейне, Гете өлеңдерін қазақ тіліне аударушы бірі. Лермонтов, Фет, Мамин—Сибиряк, В. С. Иванов шығармаларын, Гейне Гете өлеңдерін қазақ тіліне аударды—табиғи нәрсе деу керек. Дегенмен суреткер дүниетанымының бірден бір өлшемі — ол көркем шығарма. Осы жағынан да Мағжан шешуші кадам жасайды. Ол «Қызыл жалау» сияқты («Ақ жол» газеті, 1924 ж. № 452) социалистік идеяға суарылған өлеңдер туғызады. Бұл бетбұрысқа ақынды өмірдің өзі жетелейді. 1924 жыл қазақ халқы леннидік—ұлт саясатының алғашқы жемістерін көрген кезі. Қазақ еңбекшілері, әсіресе, бұрынғы ата қоныстарының күйкалы жерлері өздеріне қайтарып беруіне риза еді. Көне заманнан бергі қазақ жерінің мемлекттік тұтастығы қалпына келтіріліп еді.

1925 жылы Қазақстан «Қырғыз» деген елге таңылған аттан құтылып, «Қазақ автономиялы советтік республика» болып аталды. Астана—Орынбордан Ақмешітке көшіп оның аты Қызыл Орда аталды. Осының бәрі Мағжанның көзқарасына оның советтік жолға түсуіне үлкен әсер еткені күмәнсіз. Ақын бостандықтың, кеңестің жағында екенін «Қызыл жалау», «Токсан тобы» өлеңдерінде еш бүкпесіз, ашық жариялайды.

«Толғауының» аяғында ақын:

Өтті солай өмір талай,
Удан айны бастадым.
Өзімді көрдім ойдағы,
Токсанды көрдім ойдағы,
Тендікке жеткен тап көрдім.
Елге орнаған бақ көрдім.
Езілген елді тең қылу
Осы емес пе еді әуелден
Жылай, жылай күткенім.

(Шерияздан Елеукенов. Мағжан Жұмабаев. Алматы. «Рауан» 1991 ж. 25 бет)

Мағжанның кеңес үкіметіне көзқарасы өзгерсе де, оған деген көзқарас сол кездегі Қазақстан басшылары Голощекин және ОГПУ (кейіннен НКВД) тарапынан өзгермеді.

Бұрынғыдай ұлтшыл, «алаш-ордашыл» деген лақап тартыла берді. Мағжан және басқа да зиялы азаматтар тыңшылардың бақылауында болды.

1927 жылы Мағжан еліне, Қызылжарға оралып, Совпартшкола мен педтехникумде қызмет атқарады. 1929 ж. шілде

менде тұтқынға алынады. Біріккен саяси басқарма (ОГПУ) тергеушілері «Алка» ұйірмесін ұлтшылдардың жасырын ұйымы деп есептейді, советке қарсы жасалған қастандық жоспарын түсінеді. Осындай қауқұйлы ниетті Жұмабаевтың әдебиеттегі қарсыластары мен бақталастары осындай күдікті тергеумен үрледі келіп. Соның нәтижесінде бұл күдік лаулаған азаматтарға айналды. Жұмабаев жағ аптығды, төңкеріске (революцияға) қарсы, еңбекшілер үкіметін жек көретін жауыз саяси мектеп делінеді. Осы ойларын тергеушілер өтірік жааламен дәлелден хаттап, айыптау қорытындысын жасайды. Оны 1930 жылғы 12 наурыз күні Бутырка абақтысында (Москва) ОГПУ шығыс бөлімінің бастығы Павлов жазды. Онда Байтұрсынов, Дулатов, Есболов, Ғаббасов, Әділов, Аймауытов, Бірімжанов, Жүсінов, Балғанбаевтан кейін 10 болып Жұмабаевтың «қылмысы» тіркелді. Айыбы: М. Жұмабаев

1. Жасырын казак ұйымына енген.

2. Жасырын түрде, ұлтшылдық «Алка» Кругожин ұйымдасстырған, казак әдебиетіне, баспасөзге сол арқылы теріс бағалат жасаған» («Жалын», 5-91-51 бет). Осындай айып бойынша қылмыстық істер кодексінің 58 бабының 7, 8, 11-мақалаларына сай 14 адам, казактың мандай алды азаматтарына ату жазасы берілді. (1930 жылдың 10 көкегі) Көп қыламай Мағжан туралы үкім бұзылып, 10 жыл концлагерге, содан жеті жылға кемітілді. Ақыры 1936 жылы 2 маусымда мерзімінен бұрын босатылады. Бұл Максим Горькийдің әйелі Екатерина Павловна Пешкованың табаңдылықпен жасаған өкініштерінің нәтижесі еді. Мағжан және басқа да казактардың зиялы азаматтарын осылай тура жолдың құралы ретінде үкімет аппараты күшін (НКВД) пайдалануы бұрынғы партия өкіметінің ұлы орыстық шовинист саясатының іс жүзіндегі жалғасы сипатта болды. Ал, орыстарды және басқа да халықтардың ішіндегі қарсылар кулактар қатарына өңкітіріліп жаза тапты. Сөйтіп, бір кезде езілген еңбекшілердің үкіметі болып келген Советтердің билікті партия аппараты арқылы Сталиннің тобы ашылғаннан кейін өзінің ішкі саясаты да өзгеріп, халыққа қарсы сипат алды. Москвадағы Сталиннің қолындағы саяси бюро Қазақстанға басшы етін 1928 ж. Голощекинді жіберді. Сталиннің сеніміне кіріп қалған ол: «Қазақстанда совет үкіметі әлі жоқ, мұнда «кіші Октябрь» жасау крек»—деген ұранын мақұлдатып алып, казак халқына коллективтендіру аталатын үлкен апат әкелді. Казактар өздерінің дәстүрлі күн көрісінен айырылып, шаршылықтан қырыла бастады. Беделді ел басшыларынан

айырылып ауылды арқа мінген алаяқтар тонай бастады. Сол зобалаңды басынан өткізген біздің жерлесіміз, қазір астананың тұрғыны Сейтен Сауытбеков ақсақал. Ол 1932 жылдың көктемінде Алматыдағы оқуын тастап еліне қайтып келеді. Жолда Майбалыққа жеткенде көптеген аш босқындарды көреді. Өздерінің колхозынан аштықтан 60 адам өледі. Бұдан бір жыл бұрын ауылда болған 1500 жылқыдан 40-50-дей-ақ бас қалған. Колхоз басшысы Әубәкіров жылқыны өзі қырғызған... Туысына, тамыр таныстарына жылқы үлестірген... Колхозшылардың үштен бірі яғни, 150 үй беті ауған жаққа қашқан... Көнбеген адал адамдарды «халық жауы» деп өгірік жала жауып, ГПУ-ге ұсталып отырған...

Прокурордың бұйрығымен жүргізген тінтуде бастықтың үйінен 1 тонна бидай, 8 центнер қакпыш ет, 40 килограмм сары ман т. б. нәрселер табылады. Өкінішке орай, әлгі жалмауыз Әубәкіровты соттан ГПУ-дің бастығы алып қалады. («Біз не көрмедік», «Жұлдыз» № 4, 92, 150 бет). Әубәкіров сияқты алаяқтар ГПУ, НКВД-нің қолшоқпары ретінде талай қазақ азаматтарын жазықсыздан жазықсыз «халық жауы» деп ауылдан өлімге аттандырғаны ақиқат. Өкінішке орай, айта кетеріміз, зиялы деген азаматтардың өздерін де біріне-бірін қарсы қойып, олардың бас араздықтарын НКВД орындары кең түрде пайдаланған. Басқаша айтқанда қазақтардың арасындағы бақталастық, рушылдық, жалақорлық сияқты жекеурындықты НКВД кең пайдаланған.

Екінші рет Мағжан Алматыда 1937 жылдың 28 желтоқсанында тұтқынға алынады. Абақтыға алынбас бұрын Мағжан және оның әріптестері тыныш өмір сүре алмады. Рухани азап жолынан өтті деуге болады. Жазушы Дүкенбай Досжановтың, Есләм Жарылғаповтың естелігінен түр-

«Сөйтіндер, бір-бірінді аямаңдар, қаралаңдар, күйе жаушылар Одағында аса қиын, зардабы мол жиын өтті. Бұл жиналысқа қатысқан қалам иелері бір-бірінен бітнес жаулық, халыққа қастандық, партияға зиянкестік іздеп, беттен алып, төске шауып қара күйе жағумен болды.

«Сөйтіндер, бір-бірінді аямаңдар, қаралаңдар, күйе жаушылар»—деп нәрмен беріп тұрғандай сезінеді...»

«...жиналыстың екінші күні болатын. Осы мезет мінбеге өрімден жас жігіт өрмеледі. Даусы саңқылдаған ашы, екінші тау жыққандай Аманжолов Қасым. Ауыз ашқаннан «арамызда жасырынып жүрген халық жауларың әшкерен-

рейік, арамыздан аластайық»—дегенді шегелеп тұрып алғаны. Соңғы отырғышта шығы түсіп, жүзіп төмен салып отырған Мағжанға көз қиығымды саламын. Әлгі кісі ләм деместен, орнынан тұрды да ақырын жылжып басып залдан шығып кетті...» («Жалын» 5-92-53 б.)

Өте аянышты жағдай!

Кешікпей әлгі жиналыстың өту барысынан «Теніншіл жаста» (1937 ж. 11 көкек) есеп басылып, онда Жұмағали Саип, «жазушылар бір-бірінің кемшілігін жеткілікті түрде аша алмады»—деп суық тұжырады. Осы кезде қазақ арасынан шыққан Жапон шпionдарын іздеу кең орын алады. Сол кездің газеттерінің кейбірінің ғана тақырыбын келтірейік.

«Әдебиеттегі Троцкист—бухариншіл, ұлтшыл-фашист зиянгестілерін жеріне жете құрту керек» (Қазақ әдебиеті 1937 ж. 13 тамыз.)

«Совет жазушыларының қатарында жат элементтерге орып жоқ» (Социалистік Қазақстан, 1937 ж. 4 шілде).

«Жазушылар ұйымындағы ұлтшыл-фашист жаулардың зиянды зардабын біржола құртайық» (Қазақ әдебиеті-1937 ж. 8 қазан). Одан әрі тізбелемесе де болады, осының өзінен сол заманның жантүршігер лебін сезуге болады.

Бұл сияқты мақалалар, шын мәнінде сын емес, ақып мен жазушыларға айтылған ақылы тең деп бағалаған жөн. Міне, осындай заманға Мағжан және басқа да зиялылар құрбан болды, қалы кетті.

Екінші рет ұсталғанда, Мағжанның «зертi» көп уақыт алмады. Ол небары екі тергеуден өтеді. Жазушы Досжановтың айтуы бойынша тергеу аяқталмастан 9 күн бұрын үкім шығарылып қойылады. 1988 жылғы 11 ақпанында № 377 хаттамасында (протокол):

«Мағжан Жұмабаев қылмысты істер кодексінің 58 статьясының 7, 8, 10, 11 баптары бойынша қылмысты деп танылып, агу жазасына кесілсін» делінген. Ал, екінші сұмдық—Мағжанның ісі не «үштікте», не соғта қаралмаған. Атылу актысында былай делінген:

«Жұмабаев Мағжан Бекенұлы № 377 хаттама қаулысы бойынша үкім жүзеге асты, 1938 жылы 19 наурызда атыл-

ды». «Кіші лейтенант Гайковтың қолы» («Жалын», 5. 92. 57 бет).

Осындай ардақты азаматымыздың өмірі сарқылды. Өте үлкен өкініш!

Мағжанның заманы туралы сөзді де осымен сарқуға болатын шығар.

Зарлы Мағжан Әділетсіз таң, қанды қолды жендеттер келмеске кетгі, ылайым мәңгі кетсін деп тілейік.

АҚЫН МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ—СИМВОЛИСТ

1890-1900 жылдары Константин Бальмонт, Дмитрий Мережковский, Зинаида Гиппиус, Валерий Брюсов, Афанасий Фет, Андрей Белый, Владимир Соловьев және тағы басқа да ақындар орыс поэзиясына символистік ағым әкелді. Мәселен, осы жылдары К. Бальмонттың қаламынан туындаған «Тыныштық» және «Күйіп жатқан үйлер» кітаптарының арқалаған жүгі де символистік (таңба, белгі, тұспал т. б.) ұғымдағы поэзия болатын. Ақынның символистік жырларының алтын арқауы—Күн болады да, оның күміс сәулесі әр өлең-жолдарында көрініс беріп тұрады.

Бастау кара болғанға мен сенбеймін,

Түн болсыншы тіршіліктің анасы

Күнге жауап берер, жүрек, сен деймін,

Көлеңкешің көрінбесін қарасы,—

деген шумақта тұспалмен жазылған өлеңнен алынып отыр.

Қалай дегенмен де ғасырымыздың басында батыс және орыс әдебиетіне келген символистік поэзия жырсуіер қауымның жүрегінен мықты орын алғаны рас. Жоғарыда есімдері аталған орыстың әйгілі ақындарымен қатар шыққан біздің жерлесіміз, айтулы ақын Мағжан Жұмабаев та әлем әдебиетінде болып жатқан жапалықтан құралақан емес. Табиғатынан талантты, зерделі де сергек оңлы, батыс пен шығыстың әдебиетін, оның тарихын, тиіті, жас кезінен бойына, жанына, қанына сіңіріп өскен қазақ ақышы өзі өмір сүрген дәуірдің кара түнек, ең бір қиын—қыстау кезеңін шығармашылығында ерекше айқын, бедерлі білдіріп, ол өзінің бұл әдісімен адамгершілік және көркем ойлаудың жаңа бір тиістік түрін ашты деп есептеймін.

Ақын «Күншығыс» деген өлеңінде бірінші дүние жүзілік соғыста араласқан батыс елдерінің жай-күйін, соғыстың халыққа қасіретпен басқа ештеңе әкелмейтінін былай суреттейді:

...Күнбатысты шап басқан,

Шап емес, кара қан басқан.

Тарсыл-күрсіл қанды атыс.

Көп білем деп бөлуге,
Көп күлем деп өлуге,
Жақын қалды Құнбатыс.
Дари еді ол өкірген,
Шапшын көкке лепірген.
Жемірілді кемері.

немесе, «Жиіленді кара орман» деп аталатын өлеңіне үні-
сіп көрейік:

Жиіленді кара орман

Қарағай, қайың аралас.

Мәңгі мылқау кара орман,

Көктегі құнмен шамалас.

Апшақ кебін бүркеніп,

Мылқау орман түс көрер.

Жел аза боп өртеніп,

«Әлеуң» оқып үшкірер.

Мәңгі мылқау кәрі орман,

Бық етпейді түс көрер.

Жел мінезді ессіз жан—

Маған түрлі ой келер.

Ұйықтасам мен орман боп,

Тәтті-тәтті түс көріп.

Бетімнен тұрса жел жүріп,

«Әлеуң» оқып, үшкіріп,—

бұт да Мағжанның тұспалмен жазған терең ойлы өлеңі. Мұндағы «Қара орман» жәй ғана өзіміз күнде көріп жүрген орман емес, Ұлы орман. Мағжан ақынның «кара орманы» «көктегі құнмен шамалас». Құнмен терезесі тең, немесе одан да зор. Одан да асқак тұрған не? Ал Мағжан Жұмабаев ақын «кара орманға» ұқсап ұйықтап тәтті-тәтті түс көргісі келеді, онымен тілдескісі келеді. Иә, жиырмасыншы ғасырдың басында-ақ қазақ поэзиясына тың белең болып келген талантты ақын тәңірмен осылай тілдесуге талпыныс жасайды мұнда. Осы арада тағы бір айта кететін жәй мынау, ақынның табиғат құбылыстарының сырларына терең бойлап, олардың жұмбақ құпияларын біздің алдымызға жайып салуында. Оған тірі адамдай мінездеме беріп, суреттеуі де бейнелеп, тұспалдап (символика) жазудағы ізденісінен тұрғын жаңалық.

Мағжан Жұмабаев символист ақын деп 1920-30 жылдары өлеңдерінде талай-талай сыналды да. Десек те символист Мағжанның қазақ әдебиетіне, оның ішінде поэзиямызға әкелген жаңалықтары орасан. Өлеңнің музыкалығы, сыртқы түрі (формасы) бояуының айшықтылығы бейнет тұспалмен қазылуы—Мағжан Жұмабаев шеберлігінің нәтижесі.

Сыршыл ақынның атакты «Шолпы» деген өлеңі де символистік шығарма. Сезім тасқынына құрылған өлеңді оқып бітіріп, тамаша рахат құшағына, сұлулық аясына тап боласың. Сұлулыққа тап болу, гашық болу адам баласының басына қонған бақыт.

Ендеше, «Шолпы» өлеңі бізді сол бақытқа жолықтырады. «Шолпының» сылдырымен сіздің жүрегіңіз бірге соққандай, жаныңыз жадырап, сізді қоршаған мынау орта, жер-дүние өзгеше әсем, өзгеше көрік болып кетеді емес пе! Енді сол өлеңді оқып көрелік:

Сылдыр-сылдыр-сылдыр...
Қанымды қайнатты құрғыр
Шық-шық жүрекке тиеді,
Құлпара талқан боп сынғыр.

Сылдыр-сылдыр-сылдыр...
Өзекті өртеді құрғыр.
Әдейі іргеден жүреді,
Сұлу қыз сападан солғыр!

Сылдыр-сылдыр-сылдыр...
Жүректі жандырды құрғыр.
Кеудені керпеді жалын,
Сәулем, періштем, тез кір!

Сыбырға айналды сылдыр
Есімнен аударды құрғыр.
Төбізіңнен еріп барамын,
Жаным-ай, жақында қол бер!

Сылдыр-сылдыр-сылдыр...
Талдым, қалды сүлдер.
Сыбырға айналды сылдыр
Сылдыр-сылдыр-сылдыр...

Мұнда тек қана қыз шашындағы шолпының сылдыры. Басқа ештеңе де жоқ. Музыкамен берілетін дүниені дүлдүл ақын қазақтың сырлы, сиқырлы, әуезді тілімен қағазға түсірген. Не деген кереметтік. Қазақ әдебиетінде мәңгі қала-

тын хрестоматиялық шығарма катарына өз басым «Шолпыны» да қосар едім.

Атақты акын Мағжан Жұмабаев «Пайғамбар» деген өлеңіне эпиграф етіп Мережковскийдің «Дети ночи» өлеңінің:

Устремляя наши очи,
На бледнеющий Восток.
Дети скорби, дети ночи,

Ждем, не придет ли наш пророк,—деген жолдарын алған сөз. Өзінің бейнелі (символисті) әріптесіне еліктеді ме, әлде Мережковскийдің аталмыш өлеңіне күншығыстан шыққан пайғамбар мен деп жауап бергісі келді ме:

Күнбағысты қараңғылық қаптаған,
Күні батып, жаңа таңы атпаған.
Түнеріп жүр түннен туған перілер,
Тәңірісің табанына таптаған.
Күнбағысты қараңғылық қаптаған,
Жалғыз жан жоқ қараңғыда лақтаған.
Білген емес иман деген не нәрсе,
«Қарып» деген сөзді ғана жаттаған.
Түн баласы түнерген түн жамылған,
Аллаға емес, әзәзілге табынған.
Ішкілі өртеп, табанға сап құранды,
Әділдікті күткен ессіз қарыннан.
Қап-қара түн.
Қайғылы ауыр жер жыры,
Қап-қара түн. Күніренеді түн ұлы
Күншығыста ақ алтын бір сызық бар
Мен келемін, мен пайғамбар—күн ұлы.

деп кете беретін жолдар «Пайғамбар» өлеңінен үзінді. Мағжан акын қандай өлең жазсын, не туралы жазсын ашы да айқайлап жазады. Ашынған жаны, тасыған қаны Мағжан өлеңінің әр жолынан көрінеді. Патшалық заманның тегеуіріңді тепкісін бастан кешірген қазақ халқы, оның алтын айдарлы ақыны Кеңес өкіметінің келгеніне қуанып, құшақ жайып қарсы алған еді, ол ойы мен арманы керісінше болып шықты. 1917 жылғы төңкерістен, азамат соғысынан, 1921-1932 жылдарғы аштықтан, зорлықпен колхоздастырудан зықсы шығып, азапқа түскен, қырылып, құрып кете жаздаған, халқына жасалған геноцидті көрген, өзі де соның азасын бастан өткерген акын «Пайғамбарды» жазды. Тұспалмен жазды. Мағжан Жұмабаев ұлтжанды да, нағыз азамат акын. Онда ұлттық намыспен әлем биігінен сөйлей алатын азаматтық үн басым. Ол көркем бейнелеудің бар қаруын тү-

ол және толық әрі ұтымды пайдаланып, өзге ақындар айта алмайтыны алмайтын сиқырлы сөзді, батыл ойларды айта алатындығы Мағжанның өрсеін асқактатып жібереді. Оның поэзиясынан бейнелеп айту, (символика) көркем ойды сұлу суретпен өрнектеп, ішкі-сыртқы сұлулықтың пәзіквилы бірдей тартқан үлкен суреткерді, ұлы ақынды танимыз.

1905 жылы Валерий Брюсов орыс символизміне арнаған «Касиетті құрбандық» деген мақаласында, «біз ақыннан касиетті құрбанбықты» талап етеміз. Ол өзінің өлеңдерін ғана емес, өз өмірінің әр сағатын, сезімінің сүйіспеншілігін, өшпенділігін, жетістігін «касиетті құрбандыққа» жұмсауы керек. Ақын өзінің кітаптарын ғана емес, өз өмірін де қай-керек. Ақын өзінің кітаптарын ғана емес, өз өмірін де қайта жанғыртуға тиісті»,—деген екен Өздеріне осындай талаптар қойған символисттер поэзиясына талай-талай жаңалықтар әкелгені шындық. Ал біздің Мағжан Жұмабаев болса тек қазақ поэзиясына ғана емес бүкіл түркі тілдес халықтар әдебиетіне поэзиясына ғана емес, бүкіл түркі тілдес халықтар әдебиетіне, поэзиясына да әсері мол. Өлеңнің сыртқы түріне, (формасына) оның музыкалылығына, ұйқастарына көп өзгерістер енгізілді,—дедік. Бұған ақынның «Біраз Фетше», «Александр Блокқа», «Мені де өлім әлдиле» және тағы басқа өлеңдері жатады. Қазақ поэзиясында үш, алты буынды өлең Мағжаннан бұрын болған емес. Және мұның өзгештілігі де өзгеше естіледі. Мәселен ақынның «Біраз Фетше» деген өлеңін оқыңыз: ғашық болған екі жастың жібектей түп-дегі кездесуін ақын былай суреттеген. Оны ол символика тілімен, белгімен, тұспалмен жазған:

Жібек түн,
Бәрі тын.
Сайраған,
Жайнаған.
Екі жас—
Екі мас:
Жүрек мас,
Көзде жас!

Француз және орыс символисттерінің біразы жер бетінде ұлы тарихи катаклизмнің (топан су, төңкеріс т. б.) болатынына елді сендіргісі келді. Ақыр заман болса екен, одан кейін жер бетінде жаңа өмір басталар еді, жаңа мәңгілік дәуір орнар еді деген қағида да болып келді. Олардың ойына содан кейін адамзат тіршілігінде трагедиялық қайшылықтар мүлде жойылады. Орыстың көптеген атакты ақын-

дары өмірден түңілген, өлімді аңсаған өлеңдер жазды. Жер — дүниені от алып кетсе екен, топан су басса екен, сонда жаңа біршілік, бүгінгіден басқаша өмір құрар едік деген сарын басым жатты олардың өлеңдерінде.

Бір қуанарлығы, кемеңгер акын символист Мағжан Жұмабаев өлім туралы қалам тартқанымен өмірден безініп, түңілгендік байқатқан жоқ. Мағжанның «Мені де өлім әлділе» деген өлеңіне назар салайықшы:

«Балдырғанмен бастасың,
Сұлумен қол ұстасың,
Жас ұланмен жолдас боп,
Жас қайыңды қолға алып,
Баланы сүйіп бір қанып,
Жолаушымен мұңдас боп.
Мен де тезірек өлейін,
Әлі жасың демейін,
Балқиды жашым бұл күйге.
Мені де өлім әлділе...
Әлділе, өлім, әлділе!

Адамның басына не келіп, не кетпейді. Қуаныш та, қайғы да бұл тірлікте қат-қабат келіп жататын әдеті емес пе? Бір күні қуанасың, бір күні қасірет құшасың, қу тірліктің қатнарында қандай күшпен сырлар жатқанын кім біліпті. Оның саған не сыйлайтынын да білмейсің. Өмірде кездескен өкінішті сәттерде, жан дүниені құлазып, төңірегінше қаның қарайып қараған кезде, бұл тірліктің не қажеті бар маған дейтін уақыт та болып тұрады. Ашынған тұста бәріміз де құрысын дейміз... Содан соң... райымыздан қайтамыз. Әр жұмыр басты пенденің басында болатын осындай қайғылы жағдай арқалы акын Мағжан Жұмабаевтың да төбесінде қара бұлт болып пірілмеді деп кім айта алады? Бірақ, Мағжанның қарапайым адамнан ерекшелігі ол акын. Сондықтан акын қуанса да, қайғырса да көкірегіндегі толғанысын ішіне сақтап тұра алмайды. Тезірек қағаз бетіне түсіреді. Жаңағы өлең де жан ашуынан, қатты қиыналғанда қасіретке ұшыраған акынның жүрегін жарып шыққан бір сәттік сезім оты...

Мағжанның жан жары, сымбатты Зейнеп кемеңгер қайтыс болып, жалғыз ұлы Гражданның айрылса, оған қоса акынның бір өмірінің өзі трагедия екенін ескерсек, оның дәл осындай, тіпті, бұдан да ащы өлең жазуына болар еді. Бірақ ер де асқақ мінезді акын өмірді жырлаушы. Оның күңдіренуі, назалануы, жылауы мүмкін, бірақ ол ешқашан өмір-

мен түсілмеген өмірден безінбеген. Өмірден безіну ақын үшін күш. Ақын ақын Мағжан Жұмабаевты күйгелек, жарық дүниені талақ етуші деп түсінбеу керек. Оны табынғаны да, жырлағаны да өзінің жайбасар, марғау мінезді қазақ деген халқы. Оның шетсіз, шексіз даласы, сұлу табиғаты, мәлдіреген аспаны.

Мағжанның «Мені де өлім әлділе» деген өлеңін 1920 жылдары қазақ-татар жастары әнге қосып айтатын болған. Әуен романс тектес болып келеді екен. Кезінде лентаға жазылмай қалды. Ал ол әнді білетін және орындап жүрген адам да дүниеден өтті.

Ардақты жерлесіміз, сегіз қырлы, бір сырлы азамат, ақын Мағжан Жұмабаев өзінің символизтігі арқылы қазақ поэзиясына бірталай жаңалық енгізген реформатор.

Европа, орыс символизтерімен терезесі тең тұратын. Кейде олардан да жоғарылап кеткен қазақ ақыны Мағжан Жұмабаев өз өмірінің, өз халқының тіршілік-тынысын, бүгінгісі мен келешегін бар болмысымен шығармаларына алтып арқау етіп тартты.

ӘКІМЖАПОВ З.—облыстық «Менің туы» газетінің бөлім меңгерушісі.

ҚАЗАҚ ЖЫРЫНЫҢ ПАЙҒАМБАРЫ

Тағдыры тауқыметі, тар жол, тайғақ кешуі мол, тартқан азабы көп, тозақ кешкен, мұңлық ақын, тамаша дарын Мағжан Жұмабаев шығармашылығы тұрасында сөз қозғаудың салмағы зіл батпан тартады десем, асыра айтқандық емес. Мен мұнымен баяндаманың салмағын арттырайын демеймін, керісінше осынау үлкен тақырыпқа қалам тартарда жеріне жеткізіп айта аламын ба деген секем мен үміт араласқан жауапкершілік жүгінен жүрексінгенімді сездіргім келеді. Өйткені қашанда көзін көріп, үнін естімеген адам хақында, оның шығармашылық дарыны, ақындық күш-қуаты жайында сырттан сөз ету аса оңай емес. Бізді мұндай күйге түсіріп отырғаны да ақындық ғұмырына осыдан алтыс жылдай бұрын уақыт бұғалық салынып, өмірі қиылған аяулы ақынның жырларының қаншама уақыттар оны санамызға сіңбеуі ғой.

Жасыратын несі бар, Мағжан дүлей, озбыр күштің құрбандығы болған жалғыз, дара дарын емес. Мұндай ұқсас

тағлырлар басқа да әдебиеттерде, жалпы ғаламдық мәдениетте жеткілікті. Бұлардың басындағы ортақ зобаланы да сол—қара күшті бауырына басқан озбыр, аужар заманның құлақкесті құлы болмай, көкейдегі ақиқатты шынайы дартынға ғана тән қайсарлықпен ақтық демі таусылғанша айта білгендігінде. Өздеріңіз ойлап қараңыздаршы, қай уақыттарда, қашанда болмасын ұлы төңкерістер ұлы құрбанлықтар жасаған. Өйткені белгілі бір төңкеріс белгілі бір дәуірді орнатады. Демек, жаңа дәуірдің өзіне тән заңы, көксеген мақсат-мүддесі, ой-өрісі, сол мақсат-мүддені алға ұстап, соған қызмет ететін идеологиясы болды. Ресейде ескі дәуірді құлатып, жаңа большевиктік өкімет билік төрше шыққан да большевиктік идеология да ілесе келгені ешкім теріске шығармаса керек. Жаңа кезеңге бұрынғы идеология, оның ішкі заңдылықтары қызмет етпейтін болғаны да рас. Бұл үшін ескіні құлатып, жаңаны орнықтыру қажет болды. Ал онда, расында да, Ресейде сол кезде шығармашылықты, мәдениетті, ғылымды, қысқасы бүкіл рухани дүниені пролетарлық дүниенің ыркына бағындырудан басқа тәсіл болды ма, өзі? Мұның пролетариат диктатурасы күштеп, білекпен, шектеге таянған тапаншамен жасалғаны жасырып емес. Өйткені Лениннің өзі «Біз үшін заң деген не? Заң біз үшін үстем таптың еркін білдіреді. Демек, біздің заң—пролетариат диктатурасы!» деген болатын. Осыдан барып, әдебиеттің партиялылығы деген шықты. Мұның өзі шығармашылық күшеюатты, жалпы творчество адамын байлап-матап, партияны, пролетариат диктатурасын мадақтатудың жолы болды. Міне, Ресейдегі Ұлы Қазан төңкерістің әкелген басты зияны қазір осы деп білу керек. Біз қазір шығармашылық, жалпы рухани байлықтарға осындай озбырлық жасалғанынан шошынып, көптеген тамаша орыс зиялылары шет елдерге ат-тонын ала қашып, бас сауғалап аман қалғанын біліп отырмыз. Олар ғарақан бастарын ғана аман сақтап қалған жоқ, сонымен бірге өз идеяларын, өз мақсат-мүдделерін, озбырлыққа қолмайтын еркін шығармашылық серпіндерін, жүректегі ізгі арман, сезімдерін мына қара күштен сақтау үшін қашқаны анық.

Ал Ресейде жаңадан күш-қуат дарыған жас пролетарлық мәдениет осы пролетарлық мақсаттардың тегеріші тегеурінді түрде айналдыра бастады. Сөйтіп, РАПП (Пролетар жазушыларының Ресей ассоциациясы) құрылды. Одан Қазақ даласы да құр қалған жоқ. Бізде де айқай-шұға, жаға жыртпайға жетіп қалған дау-дамай өрістеп берді. Сөйтіп РАПП-

лып Қазақстандағы көшірмесі ҚазАП дүниеге келді. Бұлардың екеуінің де ұраны «Бізге ермегеннің бәрі бізге дұшпан» деген болды. Сөйтіп, шет елге қашпаған, алайда жүрегінде ұлаған шымыр жырға ешқандай пролетарлық астар, сипат бермеген ақындар сол ұраншылдардың жауы болып шыға келді. Қашанда рухани дүниені допша тепкілеп, астына басып алатын саяси алпарыстар әлжуаз, әл-дәрмені қораш, алайда ақиқатқа ғана бас иетіп шынайы шығармашылық адамдарын шетқакпай қылып тастады. Ысқары сытылып кетпегендердің көбі көсемдерді мақтап, партияға табынып, сол озбыр заманның Оразбайларының ығына тығылып өп, сипатын өзгертіп күн кешті. Қазір орыс әдебиетінде зәйгілі революция жаршысы Маяковскийдің тұнасы күн сайын сол осындай бара жатқаны сол кезеңнің бүгінгі күнге жеткені тарихи шындық болып отыр. Әйтпесе саяси плакаттарға өлең шығарып, көсемді мақтап «Ленин» деп дастан жазып, заманды марапаттап көзін жұма салып «Жақсы» деген дастанымен дауылдата «Орақты, балғалы!» дәуірге табынып күн кешер ме еді? Болмаса етік, бөтенке сататын дүкендерге ұрандатыл:

Жауын жауын,

Жауасың сен негізсіз.

Мен бәрібір

Жүрмеймін ғой кебіссіз,—деп өлең жазар ма ақын?!

Бұл енді, шынайы жүректен тұмаған, тапсырмамен жазылған өлең екені даусыз ақиқат қой.

Алайда ақындардың бәрі Демьян Бедный яки Маяковский болмағанына тарих айғақ. Орыс әдебиетінде ондайлар жеткілікті. Мысалға Александр Блок пен Сергей Есенинді алсақ та болады. Әсіресе соңғысы нокта, құрық тимеген шу асаудай арындап, төңкерісті мойындағысы келмеді, мойындамады да. Содан барып, өз өмірін өзі қиды. Алайда оны Ресейді, Отанын сүймеді деп ешкім де айта алмаса керек.

Жырым енді айғағы емес өр үннің,

Өзім де өлдім, біттім, тындым, көмілдім,—дейді ол «Советтік Русь» деген жырында.

Осы жырында ол

Шаруаның комсомолы келеді.

Айтатыны Демьян Бедный өлсеңі.

Өзгерістер болып жатыр не деген,

Белсенділер шырқайтыны сол өлең,
деп жүресі сыздай сыр шертеді.

Міне, кейіндері орыстың осы ұлы ақынына төңкерісті түсінбеді, оны жүрегі сезінбеді деген аңдар тағын берді. Әсте де олай емес, өлең үшін ғана жаратылған ақын, жырына саяси жағымпаздықты қоса алмаған, жүрегі оған дауламаған ақын, сол төңкерісті түсінгісі келмейтіні, оны қабылдамайтыны тарихи ақиқат.

Ендеше Мағжан тағдырын да осындай сипатпен бағалау ләзім. Өйткені Қазақстанда «Кіші Октябрь» сонау «Ұлы Октябрьдің» ойранын жасап жатқан. Белсенділердің, саяси жағымпаздардың неше атасы шығып, еркін дарынға, самғау талантқа құрық тастап, зорлап, байлап—маған әкеліп, пролетариат әдебиетінің азаншысына айналдырмақ болды. Мағжан поэзиясы мұндай бұғалыққа көнбейтін, есептен жазып, есекше бас шұлғи беретін поэзия емес-ті. Қазақ даласында Мағжан да, Ахмет Байтұрсынұв та, Міржақып Дулатов та, басқа да зиялы адамдар да пролетарлық дүниенің заңдылығына бәс не қоймады. Шәкәрім болса қоғамнан жырылып, окшау тірлік іздеп, тау-тасты кезіп, өз алдына пәтуана күй кешті. Ақыры ол да оққа ұшып, жүреkteгі өзіндік ғұмыры, болмысы идеясы үшін мерт болды.

Замандағы осындай қиян-кескі күйтырқы заңдылықтың бұғалығына басын имеген Мағжан, әрине, окшау қалады. Оған үшін өшіру, даусын шығармау үшін, «Байшыл», «Түрікшіл», «Ескі дәуірді көксеуші», «Хандардың жоқтаушысы» деген нешік түрлі бәлелердің ошағанша жабысуы осы тұр болатын. Ендеше, Мағжанды «ұлтшыл ақын, ол сол ұлтшылдығы үшін өліп кетті!» деп айтқан сөз орынсыз. Анығында, Мағжан өзінің саяси жағымпаздықтан тысқары, одап әлдеқайда асқақ та самғау тұрған жыршылдық бостандығына бола мерт болды деу орынды да қисынлы.

Сөз жоқ, Мағжан өз тұсындағы нәм олан бұрынғы классикалық әдебиетті жетік білген. Оған дүниелегі ең таңдаулы ақындар, жазушылар сара жолды нұсқап, адамгершілік пен адамзат баласы алдындағы парызын мұрагер-мүдделерін мирас етіп бергені анық. Ол өзінің айналаны жетік танып—біле бастаған зеректігінің арқасында осы мұралардан ала төсінен нәр алғандай еркін еміп шыңдалғаны да бүгінгі бае нін, тағзым етерлік сипаты. Сөйтіп, ол қазақ жырына жүрек шымырлатар сазымен, нәрімен және жаңа үрдістерімен үйлескен өлеңдерді әкеліп қосын берді. Оның ертерідері сағаттан емес, минуттап өсетін батырлар сынды тез жетілген ақындық қуат-күші ересең. Ол жаңа, өзіне дейін ешкім айтпаған, ешкім қозғамаған тақырыптарды тыңнан

көскіндеп, сезімге әсері ересеи шумақтарды төгілтеді. Ол қуатты ағын, күшті дауыл іспетті бірде олай лыксып, бірде сылай үйіріп, жырдың күш-қуатын аспанға асқақ көтеріп жібереді. Оның соры да осы тамаша ақындық күш-қайраты болғанға ұқсайды. Оның көптеген жырларын замандастары тұрыс аңғармай яки астарын, ішкі серпінін сезіне алмай, бұрынғы қарапайым қалыптан асып кеткен жапашылдық үртісін ұға алмай, әуре-сарсаң болса, немесе тіпті қызғанса, сол жырларды теріс бұрмаламаса қайтеді? Әйтпесе соның:

«Толкыннан толкын туады,

Толкынды толкын қуады,

Толкын мен толкын жарысад,

Күңіренісіп келеспен,

Бітпейтін бір егеспен

Жарысып жарға барысад»

деген тамаша әрі философиялық, әрі суреткерлік сұңғылалығына сұқтанар ма еді? Сұқтанады, сүймейді, қызғанады.

Осыны мен неге айтпадым, япырмау, мынау қалай көсіледі, бауыры қалай жазылады, жыр тұлпары қалай-қалай тепсінеді, зырлайды!» деген сұғанак көздер болмады ма? Әрине, ондайлар жетіп жатты. Міне, солар Мағжанды түсінбегеніп іліп-шалды. Содан барып, оның тамаша жыры жүнін жұлған қырғауылша қораш күйге түсіріліп, жырға саяси астар тағып, ақынды оттың ортасына лақтырды. Соның салтарынан «Толкын» өлеңінің тоны айналдырылып:

«Иваннан Иван туады,

Иванды Иван қуады,

Екі Иван төбелесіп,

Бір Иван құлады»,—

деген саяси пародиямен Мағжанды ұрып жығады. Сонда өті теріс бұрмаланған өлеңнің астары «Мағжан толкынды емес, орысты мазақ қылып жазып отыр. Міне, бұл өлеңде осындай астар бар?» деген пасық ниғыллы бықсытып, отқа май құяды.

Бұл фәниде адамға ең ашы қиянат оны қоршаған ортасының түсінбеуі болса керек. Мұндай қиянат, әсіресе шығармашылық адамына ауыр тиері даусыз. Тағы да орыс әдебіне гіне жүгінсек, Пушкин де, Лермонтов та өздерін айналасын дағылардың түсінігісі келмегендігінің құрбаны болып, оққа ұшқаны мәлім. Өйткені мұндай қиянат оларға жоғарыдан жасалғаны анық еді ғой. Содан барып Лермонтов Пушкинге «Өлді ақын, ар-намыстың құрбаны» деп жыр арнаған. Ал Мағжанға ара түскен кім бар еді? Алаштың сүт бетінде

қаймақтарын озбырлықтың ожауы іліп алып, құртып жатқанда бас сауғалаған төменгі тобырсымақтан ондай қауқар-қайрат табылар ма еді? Қайта қара күшке дауа болғандардың артынан кесек атып, қара күіені қалыңдатып «Жұмабаевшіна», «Дулатовшіна», «Байтұрсыновшіна», «Бөкейхановшіналарды» көбейткен бейбақтар соларды оққа байлап, аман қалды.

Ал Мағжанның ұлы ақын, ұлы философ екендігі жөніндегі айғақтар мен дәйектемелер кейінгі жылдардың, ақын ақталған кездегі күндердің әні. Әйтпесе «Абай — ақылдың ақыны, Мағжан — ақынның ақыны. Ақын ретінде Мағжан Абайдан мықты!» деген сөздер сол шақтарда айтылса, бұл Термонтовтың Пушкинге араша тұрғанымен бірдей ерлік болар еді ғой.

Осы ретте Мағжанның ақындығы туралы тамаша дарындылықпен, асқан білімпаздықпен жылы жүрек лебізін арнаған Жүсіпбек Аймауытов, оның асқан дарындылық дәреміне бас иіп, тағзым етіп өткен Мұхтар Әуезов сөздері қайран қалдырады. Осы орайда манадап ері біз сөз етіп отырған қарама-қайшылықты — ақын шығармашылығына екідай пікірді — Жүсіпбек Аймауытов жақсы көре білген. «Мағжан өлеңдерін аса құнттап, бұлдап жарыққа шығаратын Мағжаншылар да бар, іске алғысыз қылып өртеп жіберу керек дейтіндер де бар. Қысқасы, Мағжанның қасы да, досы да бар, мақтаушылар нені біліп мақтап жүр, жамандаушылар не үшін жамандап жүр?»

Міне, осының өзі Мағжан поэзиясына деген пікірлердің саналуандығын сездіреді. Меніңше, сол кездері Мағжанның өлеңдерін таптық көзқараспен, саяси бағдармен топшылағандар ғана оны түсінбегені анық. Ақынның сыршылдық, жыршылдық ішкі дүниесіне үніле білгендер ондағы жапарғаудай жарқырап, аспаңға от шашып жатқан күш-қуатты танып, көре білген.

Осыдан барып, Мағжанның сыршылдық, жыршылдық дүниесінен біз нені көріп, нені тандап аламыз, несіне сүйсінеміз деген ой өздігінен келіп шығады. Сонда әуелі Мағжанның жаңашылдық сипатын алдымен атап алуға болады. Бұл жаңашылдық формалық өзгерістерде емес, оның лирикаға жаңа эмоциялық серпін әкелуінде жатыр-ау деп топшылауға болады. Осы тұста бір айта кететіні — Мағжан еліктегіш ақын. Алайда еліктей отырып та ол өзіндік сара жолмен кетеді. Сонда ол жақсы ұстаздан дәріс алып, ақыр-

өзінде онып өзінен асып түскен, озып шыққан тарихи шәкірт болып қалады.

Күншығыстан тап келеді мен келем,
Көк күңіренеді: мен де көктей күңіренем. *
Жердің жүзін қараңғылық қаптаған,
Жер жүзіне нұр беремін, Күн берем.

Бұл шумақ ақынның әйгілі «Пайғамбар» атты жырынан алынған бір сыр іспетті. Мұндағы ақынның романтикалық рухы, өзіне өзі қуат беруі ерекше де ересеп. Ақын оны князьге сілтеп келеді, қанаты талмай көк жүзін князлай құлаш созады. Қысқасы, шабыт атты қас тұлғардың тізгіні ақынның қос қолында. Бұған дейін қазақ поэтикасында дәл осылайша, нақ Мағжанша екпінмен, лирикалық сезімталдықпен, өзіне өзі қуат, күш бере жырлаған ақынды табу қиын.

Қайғыланба, соқыр-сорлы, шекпе зар,
Мен—Күн ұлы, көзімде Күн нұры бар.
Мен келемін, мен келемін, мен келем,
Күннен туған, Гүннен туған пайғамбар.

Осы орайда тағы бір мәрте Мағжанға өзге әдебиеттердің, әсіресе Байронның романтикалық жырларының мықты әсері болғанын атап айту орынды. Одан бері де орыстың романтикалық стиліндегі ақындарынан дәріс алғаны тағы да сезіледі. Алайда Мағжан олардан асып түседі де өлеңдеріне ішкі қуат пен сыртқы сұлулықты қатар үйлестіреді.

Өздеріңіз көріп отырғандай, Мағжан лиризмді жалаң емес, онда бірқатар суреткерлік қырлары қатар қамтылады. Мағжан өз тарихын тамаша білген ақын. Міне, бұған дейінде өз тұтастары арасында да оны Мағжаннан артық жазған ақын болған емес. Мағжан өзінің түп атасы түрік екендігін, арғы тамыры Гүнде жатқанын қаймықпай жазған. Және де соны әдемі, сезімге зор эмоциялық әсері бар шумақтармен шырайлы ере білген. «Күншығыс», «От», «Жер жүзіне», «Түркістан» сияқты өлеңдерінде осылайша ата-тегін, шыққан жұртын мақтан ететін қанатты ойлар көп-ақ. Мағжандағы ақындық дүр қуаттың да дауылдаған сыры осы туған жерден, ата тектен нәр ала самған кетуі екені әбден аңғарылады.

Осы аңғалғандардан туатын бір қорытынды мынау: Мағжан жырында өзін-өзі дәріптеу емес, өзіне өзі қайрат беру, өзінің өзі шындау шебер өрледі. Оның айқын мысалы «Мен кіммін?» деген өлеңі.

Арыстанмын, айбатыма кім шыдар,
Жолбарыспын, маған қарсы кім тұрар?
Көкте—бұлт, жерде — желмін гүлеген,
Жер еркесі—желдің жөнін кім сұрар?
Көкте—Күнмін, көпке нұрым шашамын,
Көңілге алсам, қазір гарышка асамын.
Шеті, губі жок теңізбін қаракөк
Ерігемін —толқып, шалқып, тасамын!

Ақын жанын ұға білген адам осының бәрі анық, осының бәрі ақиқат, қисынды дүние дер еді. Егерки нақ осылайша сезінбесе Мағжан Жұмабаев болмауы да ғажап еді. Бірақ, табиғат Мағжанға сыйлаған осындай пафос, ерлік, ерлік оның жүрегінен дауылды жыр болып, пәрменділік әлеміне алып барады. Жалпы ақындардың осылайша өршіп, шалқып кетуі тегін емес. Мысалы Ұлы Пушкин «Ескерткіш»—өлеңінде өзіне жырмен ескерткіш орнатқанын, сол ескерткіштің Александр патша мүсінінен де биіктеп кеткенін, болашақта мен туралы дәріп, мақтау, мадақ сөз бар әлемге тарайды. Мені түптің түбінде славян да, тунгус та, қалмақ та аузынан тастамайды!» деп көрегендік жасаса—мұны оған ақындық болмысы мен сәуегейлігі итермелеп отыр деу керек. Ендеше, Мағжан да өзінің Күн екендігін, Тәңір екендігін қазақ жұртына тайға тақпа басқандай танытып-ақ кеткен. Және де мұны айтқанда Мағжан отызға да жетпеген екен. Біздіңше айтқанда бала ақынның жас шамасы. Алайда Мағжан сол кездің өзінде қалыптасып, пісіп, жетілгені анық сезіледі. Демек, бұл да оның ақындық дарындылығының табиғи заңдылығы.

Мағжанның тамаша өлеңдерінің бірі—«Жан сөзі». Оның бұл өлеңі жиырма алты жасында жазылғаны жырдағы «Енді бір ай жиырма жеті жасқа келем» деген жолынан-ақ аңғарылады. Ақын осы жырында лирикалық сұлулықпен бүкіл тағдырына саяхат жасайды. Өзіне өзі наққ күнген кездерін де, жоқтан төгілген көз жасын да, сағынышты жоқшылық пен оғаштықта, оқшаулықта өткен жылдарына өкінішпен жазғандай болады осы жырды. Осы «Жан сөзі» жыры ақынның бүкіл адами ақындық тұлғасының таразысы іспетті көрінеді. Бұл жырда ақынның романтикалық, серпінді шағынан гәрі басына пендешіліктің қара бұлтты үйірілген, достан құрып, дұшпан күліп, жер болған, жанары төменшік тартып, желкенін жел кермеген, шабыты суалған шағында нақ ұсталағын 1929 жылғы кезіндегі сыры атойлайды. Өлеңімен өзіне өзі сұрақ, жауап аңкетасын беріп, ақын:

Дарига, сол күндерде күнің қараң,
Қазақ елім, бір ауыз сөзім саған.
Болғайсың, сыншы болсаң, әділ сыншы,
Кінәні жүрекке қой, қойма маған!

Мені атама, бұл жүрек — жынды дерсің,
Ұмтылған аламын деп Күнді дерсің.

«Сүйіп-күйіп, күйіп—көз жасын төгіп,

Жынды жүрек өлді де тынды!» дерсің,—деп.
сігілгендей болса—оның бұл соңғы сөзі, елімен, жұртымен
қоштасу сөзі деп білген жөн осы өлеңді. Бұл жыр—ақын-
ның болашаққа, мына қазіргі заман жұртына арнауы деп
бағаланса құба-құп!

Мағжан лирикасындағы ендігі бір ерекше жазылған
жыр—«Мені де, өлім, әлдиле» Үрдіс, мүсінделуі жағынан
қазақ жырындағы өзге өлеңдерден өзгеше бұл жыр ішкі
композициясы бөлек, оқылуға жеңіл болғанымен ойы, мұ-
рат—мақсаты зіл—батпаң, жанынды езіп, көңілді құлазы-
латын шымыр да шыншыл. Мағжан торағы атырып, үміт
артады, үміттенен отырып торағыады. Өзіне өзі сыр ашып,
өзімен тілдеседі, өлімге мұңын шағады. Адам басына бер-
мейтін бір ауыр мұң, шерді арқалайды. Соңғы екі тармағы

«Мені де өлім, әлдиле,

Әлдиле, өлім, әлдиле!»

деп аяқталып отыратын осы жырдағы риторика төгті мұң-
ды қиянқы қарсылықпен мазақ қылған ақынның көңіл-
күйін анық ұқтырады.

Егер Мағжанның махаббат лирикасын айтпасақ онда
Мағжанның асқан лирик екендігін айғақтамағанымыз бо-
лар еді. Бұл тұрғыда Мағжан қазақтың сүйіспеншілік жыр-
ларына сара жолды салып бергені анық аксиома.

Сүйіспеншілік жырларын жазуда Мағжан алдына жап
салмаған тайпалған жүйрік екені оның осы тақырыптағы
қай өлеңінен болсын сезіледі. Бұл жөннен ол Абайдан да
биік тұр. Ол әйел затын ессіз сүйіп, махаббат отына күлді-
сіз, күмәңсіз беріле күйіп, сол ыстық сезімді қызуы қашпа-
ған күйінде жып-жылы жырларымен кестелеп беретін та-
маша суреткер.

Махаббат сезімі осы уақытта атойлап, осы кезде шырып
сөзім бірте-бірте күшейген ағындай шымыр сезімге айналып
жүре береді. Пушкин де, Абай да махаббат лирикасын
беріле жазғаны айғақты. Бірі Анна Кернге, бірі Тоғжанға

өрпаған өлмес жырлар қалған. Мағжан сезімінен де осындай мәңгілік жырлар жасалып, ғұмыр-тірлігі ұзақ болып қала береді. Мағжанның махаббат лирикасы шыншыл, қазіргі кейбір акындардай бесігінен бүлінші, бүлдіріп тастап, соны шатпақтап өлеңге айналдырып жататын жасанды махаббат, жалған сезім емес, акын шындығы екендігіне бас несің.

Келші, кезім, күп бетінді көрейін,

Сүйші, сәулем, тұншығып мен өлейін.

Жет, жұлдызым, жылжып қана жібектей,

Жұлдызды — жүзік, Айды — алқа ғып берейін.

Немесе «Сүй, жан — сәулем» өлеңіндегі:

Шашың — қара, дөпең — ақ бұлт, жүзің — Ай,

Тісің меруерт, көзің — сәуле, құралай.

Мәззат, рақат, бақыт бәрі қойыңда

Сұрамаймын енді Ұжымақ — жақсы жай!

я болмаса «Гүлсім ханымға» өлеңіндегі:

«Бота көз, сикырлы сөз, ханым Гүлсім,

Көктегі Күн күлмесін, Гүлсім күлсін.

Гүлсім — Күн, көкте акырын жүзе білед —

Сүйдіріп, күйдіргенін қайдан білсін!

деген жолдардағы шолпы сылдырындай сезім, бұлақ суындай көусар тазалық Мағжан Гүлсіміне ескерткіш, махаббат мүсіні емес деп кім айтар! Гүлсім — Мағжанның махаббат биігі, сүйіспеншілік пен сезімінің шыңы. Сондықтан да осы — Гүлсім Камалованы, оқыған, зиялы, әсем жанды, сұлу дидарлы періштені Мағжанның Анна Керні, Тоғжаны деп білеміз.

Осы айтылғандарға қайталап бір соқсақ, махаббат лирикасында Мағжан өз топырағымыздан әрі асып, кез келген ең дүр, ең жетілген, ең биік әдебиеттің қандай да үлкен дүр жыршысымен бәсекеге түсе алады.

Бұл жырларды Мағжан сүйе отыра көз жасын төгеді, сұлуға жан сырын ақтарады, өмір — тағдырынан елестерді алға тартады. Оның басынан өтіп жатқан түрлі оқиғалар осы сырлы сезімдерде ағытыла отыра мына біз сияқты оқырмандарына акын тағдыры тап болған кезендерді көрсетеді. Міне, сонысымен де Мағжан лирикасы шыншылдықтың биік шынарындай асқақ самғап, биіктен қол бұлғайды.

Сөз жоқ, Мағжанның лирикалық күш-қуатын айғақтап жазылған тамаша жырларын түгелімен саралап, оның ба...

сынан өткен ала құйын алуан сезімдерді тізіп шығу мүмкін емес. Мағжан эпикалық құлашы кең де акын. Сонымен бірге сыршыл, оқиғаны суреттегіш, ауқымы, алымы кең дүлпар акын. Осының бәрі де оның жырларында, дастандарында төгіліп, тізіліп тұр.

Мағжан лирикасындағы тамаша сөз жүйріктігі, тіл шемендігі, ой алғырлығы, кескіндеуші, кейіптеуші күш-қуат— бәрі де осы бір шумакқа жиылып келіп құнылып жатқан-дай емес пе?

Мағжан өзі еліктегіш акын еді. Оны Жүсіпбек Аймауытов айқын айғақтап береді. Мағжанға еліктегендер қазір шығып жатса, бұл кесел емес, қуаныш, оны тану, оған табыну деп білген жөн. Сөз жоқ, Мағжан—қазақ жырылып пайғамбары, ұлттың ұлы акыны. Ал пайғамбарға табыну, ұлыға ызығу әбес емес, әдемі сезім, бас ию, тәнті болу — әрекеті. Ендеше мен де «Кенесары» дастанымды жазғанда Мағжанға еліктедім. Мағжан көзімен, Мағжан жүрегімен сөйлегім келді. Алайда өз сезімімді, өз сөзімді айтуға талпындым.

Осы ретте маған Мағжанның «Окжетпестің княсында» атты дастаны ерекше қасиеттілігімен, асқан суретшілігімен әсер, пәрменді ықпал еткенін қуанышпен жариялаймын. Бір Кененің ерен тұлғасын мүсіндеу үшін бұдан асқан сабақ, дәріс қажет емес еді. Мұнда Мағжанның мақтанышы да, мұны да, сыршылдығы да, сезімшілдігі де—қамшының өріміндегі жымдасып, көз жауын алып, жүректі тербеп өрілген екен.

Көкшені күндіз-түні мұнар басқан,
Қап-қара бұлттарменен құшақтасқан.
Алдында бұйра жалды бөлек тау тұр
Көкшеге қосылмаққа қойын ашқан.
Мөп-мөлдір дөп-дөңгелек көл ортада
Жел ойнап, ақ бетінде меруерт шашқан.
Сол көлдің жағасында Окжетпес бар
Жасаған мұнарадай құйып тастан!

Неткен ғажап сыр, неткен жыр, сурет дейміз бе?! Әрине.

Ендеше осы бір суретшілдік тәсілге мен де бой ұрдым. Мен ұлы Мағжанға бас ие отырып, оған ердім. Ол мені осы сезіммен жетектеп, жанына ертіп жүрді. Маған «Былай жаз, аяндай кесте сал, мынадай бояу қос, былайша әрле, былайша кескінде!» деп үйретіп отырды.

Мен «Кенесарыда» асқан батырдың өмір жолын атасы Абылайдан бастап суреттесем де, оқып-оқтын Мағжан әдісін қолданып отырдым. Оныма қуанбасам, өкілпеймін.

Көкшеңің көзін ашып шырай таңы,
Сұлу күн Бурабайға сыр айтады.
Бас иіп карағайлар Оқжетпеске
Өткен бір күндерді аңсап жыр айтады...
Ойнақшып Бурабайдың толқындары,
Ғасырдың толқынындай толқуда әлі.
Бетінде дауыл ойнап кеткешінде
Жоқтауын айтатындай солқылдауы.
Тентек жел құбылады мың күшіне,
Ышқыпған ызғарынан мұң біліне.
Басына Көкшетаудың бұлт үйіріп
Енеді Кенекемнің үңгіріне.
Қонады Оқжетпеске қырап барып,
Кешегі өткен күннен сыр аңғарып.
Ойлаймын Кенекемдей ер бабамды,
Жылаймын, көңілімді қылам ғарип...

Мағжан жасқа да, жасамысқа да өнеге болатын ұлы ұстаз екені даусыз. Оған жетем деу, одан асам деу әурешілік болғанымен, оған еліктеу, сабағын алу парыз.

Сөз соңында айтарым, Мағжан қара бұлт торлаған, дүлей өз арамызда болғанымен де оларды да соған итермелеген күндердің құрбаны болды. Оны құрбаңдыққа шалғандар сол кер заман деп ұғу ләзім. Өйткені қашанда өзгеден оқшау шығып, дара тұрған бітімі кесек, ажары бөлек, тұлғасы өзгеше адамды түсіну, оның жан дүниесіне терең бойлау қиын ғой. Оны түсінгендердің ақынды қолтықтауға, демей, сүйеуге дәрмені жетпеді. Ол түсінікті де ғой, өйткені олардың өз бастарына да осы бұғалық түсті. Ал Мағжанға жасалған қиянат оны қос қанатынан айырып, қыранға қояба бол деумен, арланға қорашыл төбет бол деумен бірдей еді. Мағжан ештеңеден қаймықпады, асқак аспандады, қыранша қалқыды.

Менің аса бір таңқалып, таңдай қаға мойындайтыным: Мағжан өз тағдырын өзі білгенге ұқсайды. Осы ретте ол асқан сәуегейлікпен өз жолын күні бұрын көре білген сияктанады. Сол себепті де ол жағымпаздыққа салынып, жаңа заманға әтте-мүтті бас не табынып, күнге балаңған көсемдердің табанына түспеген. Басын имеген тәкәббар қалпы жыр пайғамбары болып өткен. Оның осы көрегендігі біздің

казак шеңберінен асып, каншама аяғак, деректер келтіріп те дәлелдеуге тұрарлық шындық екен. Айталық, Мағжан аса құрметтеген орыс акыны Александр Блоктың тағдыры не болды? Ол төңкерісті шып қабылдамады. Алайда Кеңеске қызмет етті. Жаңа дәуірдің акыны болды. Осындай сыртқы өзгеріс оның ішкі дүниесіне сай келе алмады. Акын ішкі солқынысында, толғанысында жаңа дәуірді, қызыл саясатын, пролетарлық идеологияны қабылдамады. Рас, ол бәрібір ұлы акын қалпында қалды. Бірақ осы сыртқы көрініс пен іштей қарсылық оны тез солдырды. Іштей мүжілді. Оған дәлел керек болса, мынаны айтайын. Блок жайында жазылған соңғы зерттеулердің бірінде былай делінеді: «Кей-кейде оның тамаша дарыны өз орнына жұмсалады. Блок мылжың мәжілістерден, мылжың сөздер мен бюрократиядан әбден қажыды. Жұмыс оны басты нәрседен—суреткерлік істен алыстатты. «Мен құрып біттім. Маған өлу керек пе? Мылжың мәжілістерге енді өлтірсе де бас сұқпаспын! Мен шенеунік емес, жазушымын! Маған ас берсеңдерші!» дейді ол күнделігінде.

Міне, анық акынды азапқа салған, іштей мүжіп, жетідей талаған тарпаң заманның озбырлығы ақыры оны жығып тынды. Ол сөйтіп, сыртқы дүние мен өзінің ішкі құрылымының арпалысының құрбандығы болып, жер бетінде қырық бір жыл ғұмыр кешіп кете барды. Ал Мағжан ашық қарсылықпен, алпарыспен, бас имей, мойын ұсынбай өткен ерлікте ғұмыр кешті. Ол ғұмыр, әрине, ұзақ емес, бар болғаны қырық бес-ақ жыл. Бірақ қандай ғұмыр десемізші! Иә, Мағжан акындардың акыны, казак жырының нағамбары болып өтті өмірден. Ол әлі де сол биікте, нағамбар қалыңда біз терді табындырып келеді!

ҚАЖЫМҰРАТОВ ТЕМІРҒАЛПІ —Сергеев ауданы,
ауданы,Кеңес орталау мектебінің мұғалімі.

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТАРИХИ ТАҚЫРЫПТАР

Өзі өмір сүрген XIX ғасырдың аяғы, XX ғасырдың басында дәуірі дүниеліктерімен дүмше дүниені дүр сілкінткен Арканың арқалы да орынды, айырықша алуынды да айдарлы акыны Мағжан Жұмабаев болатын. Келі сабындай келте ғұмырының кесімі көңіл көгінен көрініптіп, келісті, кескек

ті болар жолдарының біразын «тар жол, тайпақ кешу»— кұғын-сүргінмен өткізсе де ол жар жарысында бөйге бермес даусыз да даусыз дүлдүл, дарабоз-тып, шығармашылық шынының шынайы Джамалунгмасы еді. Әспетпен өтері әдебиетіміздің әсемдік әлемінде Абайдан кейін әлеуметтік өз әуенімен «кнауасынан шауып, қисынын тауып», өлең өнерінде өз өрнегімен көкіректе көнермес із қалдырған Мағжан—оган байыз таппай бой ұсынып кұштар болғанмен інісі қазақтың талайым деп табынар, жаркыраған жарық жұлдызы, таңмен табысқан Шолпаны! Ежелден көршілес орыс қауымы өзгелерге поэзиясын Пушкиннен панымдаса, бұл күндері біздің қалып қазақ елі ендігі қалған жерде қарым қайтарып, марқайып масаттанбақта, мақтанарлықта Мағжанның мол мұрасының мұраттылығын меңзесе—ұштаса, ұтылмасы хақ.

Ақиық ақынның ақиқатында кім болғандығын оның көзі тірісінде де, бұл фәни дүниеден өткеннен кейін де, бүгінгі жариялылық белен алып отырған кезеңімізде де қалам тартып көңіл көкжиектерінен көрініп келген, көрсегіп жүрген қаламгерлері аз емес.

Ә, дегеннен Мағжанның мәрмәрі-мүсін, шоң шығармашылығының шұрайлылығы мен шырайлылығына ағынан жарылып келтірері шегі де шәгі де жоқтығынан күмәнсіз шер тартқан Мұхамет, 1929 жылдың өзінде: «Мағжан—культурасы зор, ақын... Әдебиет әдебиет үшін деген таңба айқын болмай, нәрлі әдебиет болуға жол жоқ. Сондықтан бүгінгі күннің бар жазушысының ішінен келешекке бой ұрып, артқы күнге ашық қалуға жарайтын сөз—Мағжанның сөзі. Одан басқамыздың бәріміздікі күмәнді, өте сенімсіз деп білемін»,—дей келе, 1957 жылы жазылған «Октябрь өркені» (М. Ә. 12 том. Алматы «Жазушы», 1979. 170-бет) деген мақаласында: «Өзінің көптеген шығармаларында махаббат сыршылдығын жырлаған Жұмабаев ақын қазақ әдебиетіне әр-алуан дертті: ықыраңа күңіренуді, мистиканы және жұртқа жат электизм (әркімге еліктегіштік), декаденттікті екпек болған ақын еді»—деп әуелгі ойынан айнып екінші жағына аунап түседі. Өзінің Әуезов екендігін бүкіл әлемге әйгілеген тарихи романының басты кейіпкері—Абай атамыздың: «Болмасаң да ұқсап бақ!» дегені сонда нені меңзеген? Әлде мұнысы ғұлама жазушының сол атақты Абай атасының Физули, Фердоуси, Бирунни, Навой сияқты Шығыстың алып ақындарына еліктегенін естен шығарып, алғандығынан ба? Бальмонт, Блоктарға «ұқсап» қана қоймай, Мағжан мазмұн-

мәнін, мәнісін өз туындыларында олардан артық түрлендірсе несі айып?! Әлде арада жиырма сегіз жыл өтіп енді ауыз са алынбасына көз жетерліктей «амал-айла» таусылғанның көрін күйі, сарғайған сары уайымның сергелдейінен бе, я болмаса, тұрлаусыздықтың тұралатып, тұрақсыздықтың тарттырған тауқыметі ме екен? Дегенмен, дәуірге дарынның мұндай «алшандарлық» ауытқуға жол беріп діттеуін қалай алып, қай қырынан қайтін кара-қисынсыз құбылыс, құбыжың көрініс!

Мұхаттан кейінгі Кеңес әдебиетінің негізін салушылар қатарында екінші орынды еншілеп жазушылық жолында ерен еңбекқорлығымен есесін еселей түстіп «қаламы мұқалып көрмеген» кәдімгі Сәбегі өзінің «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» атты еңбегінде («Қазақстан», 1932. 1-бөлім «Ұлтшылдық, байшылық дәуірі» 1 бөлім, 283 бет): «Ақындық жағына келгенде, Мағжан, әрине, қазақтың күшті ақындарынан саналады. Қазақтың тілін байыту ретінде, әдебиетіне түрлер енгізу ретінде, Мағжанның еңбегі көп. Абайдан кейін тіл өңгесінде Мағжаннан асқан қазақта ақын жоқ» екенін мойындаса, «Есею жолдарында» (Алматы, 1964, 230 бет) 1926 жылдың 4 октябрінде «Еңбекші қаламгерлердің» жалпы жиналысында жазушыларды жікке бөліп, қайсысымен қалай жұмыс істеу керектігін, «түр мен мазмұнды» жолға қойып еңбекші халықтың әдебиетін жасайтын өзі сомдаған ҚазАПП платформасына 1926 жылдың 27 июлінде болашақ «Алқа» үйірмесінің Мағжан жазған «Табалдырық» бағдарламасын «байшыл әдебиет» атап басынан аяғына дейін онымен қалай «есеп айыру» жолдарын белгілейді. Тапшыл тарлан тағы бір төңкерістен тайыпбай, шымбайына батқан «байшыл әдебиеттің» түп тамырын барыпша балтадап, тып-тыпыл етіп тақырлап тәмамдауды тапсық түтсе, ауық-ауық апсары ауса оған не зорық?!

Әлхисса, өршіл де өміршен, өлмейтін өлеңге өшіге өрекеріген өрттің өрісі өршіл түсті. Қисыны келіп тұрған сон нақ осы түс шамалы шегініс жасаған жөн сияқты. Өйтпеске шамаң да, шараң да жоқ. Сәбегі салған «сындарлы сын» соқпағына Сейфолланып Сәкен де сұқтанды Сонау 1917 жылы Омбы семинариясын бірге тәмамдаған (Мағжан алтын медальға, Сәкен әлдеқайда төмен, орташа тапсырған —Д. Досжанов «Абақты». Алматы: «Қазақстан», 1992 ж. 233 бет) кезде «Шолпан» жыр жинағымен маңғаз Мағжан мөшһүрленген алғыр ақынның өз өнерін асыра алмаған Сәкен сал да сері мінез, міншіл сыналығымен сараланды. Бол-

кім соның есесі болар, ақылып ашуға алғызып, мүмкін, өткендегі екеуарадағы сұлуудың сергелденге салған салдарынан болар, ендігі жерде болмысын бұқпантайлаған батпан-күйрек бакастыққа бағыштап, ақтық айқастып жекпе-жегінің сәті түскендей көрінді. Көреалмаушылықтың күйбенін күйттен, күндеушіліктің құрығын қарына іліп, «Қас жауына» қарсы сілтеуден жалықпады. О, тоба, ор қазып сол орға Мағжанның артын ала ол өзі де түсті.

Мағжан марқұм болып бұл жалғанып өткеннен кейін оны келістіре, жер—жебіріне жетіп «өлтiре» сынаған сарбоз-сыныштардың бірі, әзірге көзі тірі құрметті қазақ елінің жазушысы—Әбділді Тәжібаев. Ол өзінің «Өмір және поэзия» (Қаз. МКӘБ Алматы, 1960) атты мәңгібақи өміршең құбылмасында: «Буржуазияшыл» ұлтшыл жазушылардың ішінде ерекше көзге көрінген, ақындық таланты мен өнерін түгел байшылыққа жұмсаған — Мағжан Жұмабаев, деп бастап, символист денаденттігін дағды деңгейі «дәрежесінде» дәлелдеп, «...ол Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Белинский, Чернышевский, Добролюбов таратқан демократтың ұлы идеялардан аулақ. (олардың біразын Мағжан тәржімаласп да, авт) Ол барлық құсығын орыс халқы сөзуге, оның қазақ халқымен достық бірлігін былғауға ғана жұмсаған ақын... Біздіңше, Мағжан лирикаларының барлық мерезін (қалай айтуға аузы барған?! авт) пышақтап отырып көрсету керек те, оның жұқпалы, зиянды «күштері» өшекерелеу керек. Бұл әдебиетіміздің тарихы үшін де, болашағы үшін де қажет»—деп «көрегсіндік» көрсетіп, қазақ әдебиетін қорғаштап қамқорлық көрсеткен Өйт дерсің! Күні кеше 70-ке толғанып «Ленин» орденін мақтан тұтып, леңіре қуанып, кеудесіне қадатқызған (атақты ақын Айманқұл ападан туды-ау сабазын) ақынқ асақал ақын Әбділла бұл! Нақ сонда көгілдір экраннан «Жасасын Коммунистік партия!» деп жәдігөйленіп жағынған Әбділла бұл. Бүкіл халық болып «Мағжан!» деп жатқанда өткен ісіне «өкімбеген», кішіпейілділік танытып халқы алдында марқұмның аруағынан кешірім сұрауды жөн көрмеген Әбділла бұл! Пендешілік-ай!—дейсің де қоясың. Одан басқа лажың да жоқ.

Ня, өткен күндер өз алдына, сол «өшкеніміздің жанып, өлгеніміздің пірілген» тұсы — бүгінгі таңдағы бет алысымыз қандай. Ол тұрасында қалам тратқандар не дейді, қандай пікірлер білдірген, міне, осы жөнінде аздан та болсын ой

өзімен өтуге тағы да болмады! Солардың ішінде ең көзге түсері Шернияздан Елеукенов.

Өзінің «Мағжан» атты («Жұлдыз», 1989, № 6) монографиясының кіріспесінде: «...Октябрь жеңісінен кейін де біраз уақыт еңбекші бұқараның таптың мүдделерін жеріне жете рүсіне алмай, жүрді, осының кеселінен тарихи бетбұрыс, революциялық аударыс-төңкеріс кездерінде жапалықты жағатынды. Осы жәйт оның творчествосына да салқынын тигізді» дей келе, пака осы еңбегінің негізгі бөліміне ойысқан бетте-ақ: «М. Жұмабаев күрделі де қиын жолдан өтті. Нағыз ойынан жарылып сөйлейді,... үш революцияның, Азамат соғысының иелер қиын-қыстау кезеңінің куәсі болды... айтыс-ақын ойына келгенін өзі дұрыс деп тапса іркітіп қалмайды, ты, таласты, күрес барысында шыңдалды ақиқат жолды ізді, ақыры оны тапты да» деп жоғарыда айтқан ойына өз-өзі қайшы келеді. Бұл бұл ма, енді араға түп-тура үш жыл салып пака сол «Жұлдыз» журналының 1992, № 6) бетінен орын алған («Алқа» үйірмесі бағдарламасын оқығанда) еңбегінде «Мағжанның әдеби» эстетикалық көзқарастары» атты бөліміндегі «срекше есейгендік, маркайғандық» танытып: «Мағжан поэзиясы — күрелі құбылыс. Қазақ әдебиетін дүние жүзі әдебиеті деңгейіне көтеруде алып қажыр-қайрат көрсеткен Абайдан кейінгі шырқау биігіміз... творчествосын бағалағанда, ескірген өлшемді қолданып келдік: бір кезде жаңылды, жаза басты, соңынан бегі түзеле бастады делдік. Мұндай көзқарасты басшылыққа алу—Мағжан өлепін тағы да көркем ойды мешеу өткен Сталин жүргізген қаныпезері саясатқа жығып беруге бастады. Бізге керекті—басқа безбен. Поэзияның дәуірі шындығын қалай, қайтіп тап баса білген дігі» деп таңыртқанбасқа, тандайбасқа лажы қалмайды. Одапәрі көлемді қолтумасында: «Мағжан — замана өзгеретініне мейлінше ден қойып, құлақ тіккен ақын...», «Мағжан ұлтшыл, алашордашыл деп секем ала бермей, бір уақ осы бір бөлек туған жан еді ғой. Абайдың мнрасқоры еді ғой деп құлақ асса, талай асыра сілтеушілікке жол берілері ме еді, берілмес пе еді?»—деп мүләйімен, мүсіркен мұңға мойын ұсынады.

Өзіз жан, асыл ақынның қай шығармасын алып қарасаңыз да белгілі бір оқиғаға арналған. Олай болса ол шын мәнінде тарихи. Айтайын дегенім — Мағжан шығармаларындағы тарихи тақырыптардың мазмұн—мағынасын айқындап алар жолда әлі де болсын опалы ой емес, керісінше, өкінішті олқылықтар омыраулаған осынау жосындарсыз, сын дей-

тіндей болса сиқының «сыралғылығына» бойламай, бірден оларды тізбелеп алға тартудың өзі қиынсыз. Сөзіміздің дәл де дәмді дәлелі — аркалы ақынның «Окжетпестің қиясында» атты дастаны болмақ. Шығармадағы басты тұлға казак халқының өткен ғасырда Орыс патшасының отаршылдығына қарсы ұлт-азаттық көтерілістің ұйымдастырушысы Кеңесары Қасымұлы. Оқып шыққан оқырманға Мағжанның неіні меңзеп көксейтіні қаһарман Кеңекешінің іс қимылымен үндесіп жатқандығына шүбә келтіре алмастығымыз. Осындай қысыл-таң кездің қыспағында қиналып жүрген ханның күсүйкы бір сәтінде:

Алаштың алдын кара тұман басқан,
Мынау орыс озбыр ол еміп жатқан.
Көп ерлері жаумен бірге елін шапқан...
Шормандай шолтандаған шолақ билер,

Орыстың шекпеніне елін сатқан»—деп ақсақалды қыдыр қария аян берсе ол әбестік емес пе? Отаршылдықты озбырлық емес деп кім айта алады? Немесе:

Содан бері бір талай заман өтті,
Алашты улай-улай жаман өтті.
Тұлнар—тулак, ер азып аруак боп,
Сарыарқа—сайран жердің сәні кетті,
Жолбарыстар жортатын сар далада

Қорсылдаған доңыздар мекен етті... деп сын садағын пысанасына дәл тигізе, алашым деп аласұрып, өткенге талдау жасап, сол кезең тұрғысымен қорытындыға келсе, Мағжанның қай жерінде мүлт кеткендік бар? Тағы да қайталаймын оқиғаға тым оғаш бір қырынан қарамаған қисынды. Сындарлы сапа безбеніне салып толыққанды топшылаған адам зерделі зейін тұрғысынан нендей мәселені болсын жанжақты толғанысқа түссе: «Өй, олардың (орыстар) несін айтасын, әділ де өршіл, бірбеткей халық қой олар!»—деп әлі күнге дейін өзіміздің «қой аузынан шөп алмас» момын кебінің киіп оған қоса жәдігейлік пен жағымпаздықтан алдына жан салмастығымызды жасыра алмайтындай елес көз алдымыздан көлендеп шыға келері даусыз. Орыс халқының озбырлығы ата-бабаларымызға әлмисақтап белгілі екендігін мойындауымыз керек. Әлде олар: «Орыс, жүрген жері қорыс», «Орыстан жолдасын болса жанында балтаң бірге жүрсін» деп жәй, тектен-текке айта салған ба? Жаңсақ жалған болса бүгінгі күндері неге, несне үшін ата-бабаларымыздың ділі мен тілін, тіні мен дінін, әдет-дәстүр, саят, ғұрпын қалпына келтіреміз деп бай-баламға басып жанымызды жеп жүрміз?

Айтар көп-ак, уақыт тапшы. Тарихи тақырыпка көлемі шағын болса да мән-мазмұны жағынан ерекшеленетін жемісті епбегінің бірі «Қоркыт» дастаны. Ол 1923 жылы Ташкент қаласында шыққан «Шолпан» журналының екінші, үшінші сандарында жарық көріпті. Бұл шығармасында аяулы ақын ертегідей естілетін өткен күн аңызындағы Қоркыт бабамыздың өміріне ден қойып оны өз өмірімен салыстыра отырып, ақындық хақында толғанады:

«Өткен күн ойды әлдилеп тербеткендей,
Ойыңды Алтай бойын өрлеткендей.
Тылдасаң құлағың сан сар даланы
Қоркыттың сарыны, әні күңіренкендей...»

...Өмірде арманым жоқ Қоркытқа ерсем,
Қоркыттай жаңды жаспен жуа білсем. .
Жол төгіп, сұм өмірден зарлап, сарнап,
Құшақтап қобызымды көрге кірсем»—деп ашырап келгенде өмірдің күр жалғандығына көз жеткізіп шабытқа, мұзаға табынуды, Қоркыт бабасындай қобыз-жырымен көрге кіргенді қалайды, армандайды.

Мағжанның Омбыда білім алып жүрген кездерінде 1918 жылы жазған дастаннан гөрі балада негізінде жазылған «Қойлыбайдың қобызы» атты ұзақ толғауы да тарихи тақырып тұрғысына жатады. Қалың Найман ішіндегі Бағаналыда әулие аруақты Қойлыбайдың жынды түгендеп періні мінетін ерекше сиқыр күші жырланады. Оның қобызын қақса болғаны қасынан жынның еңіреп туған ері—бірінші жылы Қақаман шыға келеді. Одан кейінгілері —аға жың Нәдыр да, үшіншісі —жолдас жың Шайлан. Оқиға желісі ішінде Барақ батыр бар өнердің сан түрінен сайыс өткен үлкен бір зор аста өтеді. Сайыс соңы 200 ат қосылған үлкен бөйгемен ұласады. Қалың жұрт бұл бөйгеге Қойлықеннен қобызын қосуын өтінеді. Барың бас болып қалың найман сұраған соң бег қайтаруға дәті шыдамай баһадүр бақсы тілектерін орындапты. Бөйгеден аттар келер мезгіл жақындағанда Қойлықенің аяқасты аруағы қысып қалшылдайды, аузынан қанды көбігі бұрқылдайды. Жалаң қылышты қобыз етіп сарынына салып сар даланы күңіренгенді. Құмнан құйып көтеріп бұлтқа қосады. Аузынан ақкөбігін атып көзі аларып Қойлықен қара терге малшыған медет құба жашпан бір шаң көрінеді. Көпшілік оның ортасынан ербелеп, ойнап салып екі басы алма кезек жерді ұрғылап бір сексеуіл жетіп келгенін, оған байлап шаңдылып қалған Қойлықеннің қобызын көреді. Сол мезет Қойлықен де кө-

зін ашқан екен. Осылайша Қойлыкенді келістіре жырлай отырып Мағжан Батыр Барактың жолын беріп пәк сол кездерде Сібірде ылаңын салып жүрген ақтардың генералы Қолчак қолын:

«Құдай-ау, албастының ойпағындай,
Мынау сұм заманға кез қылдың қайдан?!

Шіркін-ай, құл заманды құл қылар ем,

Бата алмай бағаналы Қойлыбайдың!»—деп қайткен күнде құртуды көздейді.

Жұмбаевтың жарқыраған жұлдызын жандырған дағдайыр дастандарының ең шоқтысы («Шолпан» №№ 6-8, 1929). «Батыр Баян». Бұл шығарма әлі күнге дейін қазақ әдебиетінің қак төрінен орын алып алқымын әрлейтін алқысы. Асылы болса аяусыз ақтарып жыр жолдарындағы пәкышты кестесімен жан сезіміне тіл бітіріп оқушыны өзіне баурап алады, еріксіз терең ойға батырып, бас шайқатып, күресініс күшағына кезіктіреді, бір сәт мұнға бергізеді, есіретеді, сілтеді. Тарихи тақырып төңірегінде лирика лағылына жетелеп, оқырман жүрегіне махаббат пен борыш екеуінің шешіледкен жерінен трагедия тұғызып, қазақтың «Малым, жаным, жаным—арым садағасы» деген мәтелелің мәнін ашады, арқау етін адамгершіліктің айқын да әдемі фонын көз алдына әкеледі.

Дастан оқиғасының өрбіген өрісі мен несі алаштың Меккедей тауап қылған Аркадағы әсем аймағы—атақты Абылайханның алтын ордасы—хан сарайы. Қоныс тепкен жері Жәкшенің келбет—көркі —Окжетпестің етегі, Бурабай мен Шағалалы келбетінің екі ортасы, хош несі қарағайы мен биші бейнесі ақбалтырлы қайыңдар өңірі. Не, тап осы өңірде Абылайды хан көтерген өңішә небірі нояң, ығай мен сығайлар; билер, шешендер Байжігіт, Тасболат, Толыбай, Қанай Шешен, Қанжығалы Бөгенбай қарт, шәкірті Жанатай, бәсентіңдіктер Сарымалай, Сырымбет, қарқаралық Қошқарұлы Жәнібек, балталы Оразымбет бәрісі жиылып «екі күннің бірінде қылышын алып жүгіріп маза бермейтін» қалмақтарға жақсылап бір соққы бермекке жишалады. Олардың көп күткендері шырайлы шығармашып басты кейіпкері Батыр Баян болатын. Оның осынша күттіруінің өзі Баянның қандай батыр болғандығын дәлелдесе керек. Сол Баянға ынтығып отырып оқырман оның қалмақтан бір соғыста асқан бір сұлу қызды алып қайтқанын, оған көпті ауса да өзің ағасындай көріп жүрген керімге нәлен деуге батылы бармағандығы суреттеледі. Міне, осы қыз Баянның Ноян де-

тең інісімен еліне қашып кетеді. Трагедия түйіні — сүйген өмі жасты өлтірген Баян батырдың жан күйзелісі. Қас қағым сәт арасында не істеп, не қойғанын өзі де түсіне алмай мөл-зең батыр атынаң құлап түседі. Ақылын ашуға жеңілдіретін ол енді бір сәт өкінуге душар болады. Ыза бұқты сейілеткенде барып:

«Жейтұғын өз күшігін болдым бөрі,—
ісімді мынау ағат немен жабам?»—деуге көшеді.

Поэма ерсілі-қарсылы, бір-біріне қайшы, керісінше сезімдер, шындық сезімге толы. Өз ойының он сакка бөлініп қайсы дұрыстығын ажырата алмай қиналған түс дел-сәт болғаны қандай?

Күй жүрек! Көл бол жасым! Өртен ішім!
Алдымда айнам жатыр бөбек пішім.
Сұм садақ кетсе де үзіп жас жүрсін,
Жойған жоқ құлыншағым ерке түсін.
Сорлы ағаң атып жығып өз інісін,
Ніскейді енді зорлап аппақ төсін.

Еріксіз жанарыңды жас жаулап, тамағыңа тұрып қалғандай сезінесін, жанталаса жұтынуға әрекеттенесін, бірақ, құрғыр құрғақ. Туыстық туралы толғаның бас шайқасың, амал не, кеш енді олай етуге. Бір мезет батырды жазғыртың келеді осы тұс. Енді жалғызмаққа жөпеле бере тағы бір сезім сәлт еткізді. Ол Баян басына келген ойдан туындайды:

«Тартқанда сынбадың-ау сұм садағым!
Қайтейін, арымадың, арда күшім!
Жоқ, әлде, жоқ, жоқ, әлде өлтірдім бе
Інімді алты Алаштың намысы үшін?»

Ойдың осылайша да өрбуі заңдылық. Нояның жасық болып тұғанына зығрданы қайнайды. Батыр үшін бастысы—елін қорғау, бір қызға бола құл болған елдің қылығы—қорлау, дүштеп келгенде, махаббаттан да адамгершілік арының жолы екенін осы бір тұста тебіренбей және тұра алмайсың. Халқы үшін қам жемеген адамда шынайы махаббат та жоқ. Сондықтан да Ноян қылығына аз уақыт аяныш, мезетті мұң тана лайық екендігін мойындайсың.

Баян Абылаймен келісе алмай аз қолмен қалмақгы қуып жегіп қаза табады. Оршы толмас өкініш. Бірақ, Баян—батыр Баян мәңгі.

Онысын: «...Ел үшін төккен ерлер қанып жұтқан,
Ерлердің ұмытса да ел, жер ұмытпас,

Арканың селі, желі, шөлі, белі

Ерлерді ұмытпаса, ел де ұмытпас!»—деп жырлаған, мер-сүерттерімен зерлеп түйіндейді. Мағжан маржанды Мұнар-тау басынан мен мұңдалап! Ия, Мағжан шынында да Джо-молунгма!

ШАЛАБЛЕВ К. Ы. — Жамбыл ауданы,
Аманкеллі орталау мектебінің директоры

МАҒЖАН ЛИРИКАСЫН ОҚЫТУ

Мағжан Бекенұлы Жұмабаевтың асыл мұрасын оқып үй-рену, оны оқушыға жеткізу — әдебиетші ұстаздың парызы.

Әуелі оқушыларға Мағжанның басқа ақындардан ерекшелігін, Мағжан ақындығының құпиясын, Мағжан өмір сүрген кезеңнің сипатын түсіндіруіміз керек.

Мағжан поэзиясынан бейнелеп айту, көркем ойды сұлу суретпен, өзіне тән айшықпен өрнектей отырып, сыртқы ішкі сұлулықтың нәзік жібін қатар тартқан тамаша лирика ақынды көреміз.

Мағжан ақындығының құпиясы — оның өз тұсының шыңдығын дәл бейнелеуінде ғана емес, өлеңінің сиқырлы күшінде. Өлең — оның өмірі, өлмес рухы, жаны. Ол бірде өмірдің күлкісіндей қуанышты бейнелесе, бірде жылаған, қайғы тұтқан қазақтың жан-сезімін көрсетеді, ақын осындай алмасын, ауысып жатқан дүниенің бір сәттік қозғалысын көз алдына әкеледі.

Мағжан өмір сүрген дәуір мен ақын кешкен тіршіліктің өзі де күрделі еді. Өзінің алғашқы өлеңдерімен қазақ әдебиетінің демократтық, ағартушылық бағытына үн қосты. Қазақтың ұлттық тәуелсіздігі, отаршылдыққа қарсы күрес идеясы ақын өлеңдерінің негізгі арқауы болды.

Ақын өмір сүрген дәуірдің қайшылықтары оның өлеңдерінен көрініс тапты.

Мектеп бағдарламасында Мағжанның әдеби мұрасын тұтас талдап өту мүмкін емес. Сондықтан ақынның адамгершілік идеялары, ақындық шеберлігі, терең ой-сезімінің шарыққан сәттері көрінетін тұстары ғана ашылады.

Мағжан нәзік сезімнің, тәтті қиялдың ақыны. Сондықтан

Мағжан Жұмабаев лирикасын оқытуда оқушыларда ой-сөзін бірімдерін туғызуды басты мақсат етеміз.

Мағжан лирикасының мәні мен мағынасын оқушылар сапасына жеткізуді мақсат тұтқанда, оны жалаң да жаттанды түрде толғаныссыз жеткізе салмай, акынның сыршыл, суретшіл, нәзік үшін, жүрек күйін, жан сырын, көңіл кірбеңін, арман-мұратын, жан азабын, акын творчествосының ойындылық рухын терең сезіне отырып жеткізген жөн.

Белгілі әдебиетші—ғалым Рахманқұл Бердібаев «Акын тапдыры» атты әдеби зерттеу мақаласында: —Мағжанның оң күрделі жапалығы қазақ әдебиетіне европалық үлгідегі лирикалық жанрды қалыптастырып, жауһар үлгілер жасауында деуге болады. Поэзиямызда ұлы Абай бастаған дәстүрлі бұл салада М. Жұмабаев жалғастырып қана қоймай, тереңдетіп, гүлдендіріп, жаңа биікке көтерген еді. Оның ойлаған, жүздеген татымды, әсем туындылары көңіл күйі лирикасының классикалық туындылары болып есептеледі. Мағжан поэзиясының ұлылығы соншалық, ол көп адамдардың жадында жатталып, сақталған. Осының өзі акын шығармаларының өміршендігін көрсетеді, —дейді.

Алтыншы класта өтуге Мағжанның азаматтық лирикасына жататын «Мен кім?», «Мен жастарға сепемін» деген екі өлеңі берілген. «Мен кім?» өлеңінде акын:

—Көкте күнмін, көпке нұрым шашамын,
Көңілге алсам, қазір гарышқа асамын.
Шеті, түбі жоқ теңізбін қаракөк,
Ерігемін—толқып, шалқып, тасамын.
Жалынмын мен, келме жакын—жанарсың
Тұлпармын мен, шашыма ермей қаларсың.
Күл болсын көк, жемірілсін жер, уайым жоқ,
Көз қырымен күліп қана қарармын.

Бұл өлеңді оқу барысында оқушылар Сұлтанмахмұт Торайғыровтың «Шығамын тірі болсам, адам болып» өлеңін естеріне түсіріп, екі акынның ой-арманының үндестігін аңғарады, олардың заманы бір, ойы бір акын екендігін ұғынады, шынайы акынның сөзі өлмейтініне оқушылар тәпті болады.

Абай өлеңдерінде бастау алған табиғат лирикасын Мағжан жетілдіре түсті. Қазақ даласының табиғатын да пәк, таза күйінде көргісі келеді. Адам мен табиғатты, тұтастықта танып, олардың жан күйін өлеңде бірге өреді.

Мағжанның 5 класта өтілетін 1912 жылы жазылған «Жазғытұры» өлеңінен үзінді оқып көрейік:

—Бай аулы жылқы қамап, қыл күзетер,
Белсенген жылқышыға покталатып,
Балалар егек түрін; зыр жүгірер,
Батпаққа бірін-бірі домалатып.
Қырдағы жылқышлар ұйқы көрмес.
Қолынан қулық бие құлындатып.
Май келді, жер құлпырды, гүлдер жайнап,
Жібектей көкқорайлар жатқан жайнап.
Сұлудай бұрандайды бұтақтар да,
Әп салса әр түрлі құс тұрған сайрап.
Сұнықтай тошып өлген шыбын-шіркей,
Тірілің қанат қағып быж-быж қайнап.
Міне, мұнда сол кездегі өмірде, қазақ тұрмысында,
тұрлым жиі кездесетін әрекеттер суреттеледі.

Оқушылардан табиғатқа жан бітіре суреттейтін осыға дейін қандай шығармалар оқығандығы сұралады. Оқушылар Абайдың «Жаз», «Жазғытұры» өлеңдерін естеріне тасырып, ескі ақынның табиғатты суреттеудегі шеберлігін, ерекшеліктерін айтады. Абайдың «Жаз» өлеңінде қыз-келіншектердің «бұрала, басып былқылдап», «Әзілдесін сылқыдап» үй тігулерін еске түсіреді. Абай көзге алдымен шапнағаны қыз-келіншектердің бұрала, басып былқылдауы сияқ алында құлынтайдың бұлтылдап шабуына назар аударта, Мағжан да балалардың «етек түрін зыр жүгіруін» көңіл бөледі.

Мағжан өлеңдеріндегі сөзбен өрлген сырлы суреттер оқушының көңіл көкжиегі от боп, сәуле боп серпіліп, жарқыратып аша түседі. Ақын өзінің таным-талғамын бедерлі сөзге емел оймен, тіл өнерінің мейлінше айқын бояуларымен жеткізіп, сезім пернелерін дөп басады.

Кешкі ескен жібек жылы жел сұлу,
Хош-ниеті түрлі-түсті гүл сұлу
Әдемі аспап — төбедегі көк шатыр,
Лекар тауы, дариясымен жер сұлу.

Сылқы-сылқ күлің сылдыр қаққан су сұлу,
Көлге қонып қаққылдаған қу сұлу.
Бейне айнадай көтерілген бу сұлу

Осы өлеңде ақынның жап сұлулығы мен көркем ойда кестеленген табиғат сұлулығы іштей тоғысып жатыр. Мағжан

лирикасы оқушыларды әлемілікті, сұлулықты сезінуге тәрбиелейді.

Мағжан лирикаларында азаматтық әуен, өмірлік мұрат, ел халық алдындағы перзенттік парызын сезіну, халықтың қалғып жатқан ой-сапасына сәуле себуге талпынысы кең көлемде көрініс тапқан. Олардың терсінде кемел ой мен биік парасат, елім деп еңіреген ердің өршіл рухы мен халық кінәсына қабырғасы қайысқан жашын пәзік сезімі жатыр. Қанға сілген марғаулығына күйінеді, оған аршып алар жол іздейді. Өркеннетті елдердің тіршілігінен ой қорытып, болашақты болжайды, соған өз халқын шақырады.

Қор болдық өнер қумай, қайран елім,
Күш кетіп талай жаннан көрдік керім.
Сұлық боп жан шыққалы тұр таяулап
Мандайдан шып-шып шығып өлім теріп.

Жастардың жігері, талабы Мағжанды да жігерлендіреді, ол жастарға сенеді, жастардан таудай үміт күтеді. Бұл ойын акын «Мен жастарға сенемін» деген өлеңінде айқын айтады.

Қажу бар ма тұрпарға,
Талу бар ма сұңқарға,
Иман күшті оларда,

Мен жастарға сенемін,—дейді акын.
Әділетсіздіктің құрбаны болған аяулы акын еліне туған жеріне деген сағынышын былайша толғайды:

—Қазағымды, қалып елді сағындым,
Сарыаркамды —сайран жерді сағындым.
Балдай бұлақ, мөлдір күміс көбікті,
Арқадағы айдын көлді сағындым!

Мағжан өлеңдерімен оқушыларды казак тілі сабақтарында таныстыра беруді мақсат етеміз.

«Еліктеуіш сөздер мен олардың түрлері» тақырыбын өткенде үлестірмелі карточкаларға Мағжанның «Қараңғылық тоюланып келеді» өлеңінен:

—Пеш ішінде шок акырын сөнелді,
Сөнген шоқты үріп бала күледі.
Ой басты ма? Әлде көңілім толды ма,
Мөлт-мөлт етіп көзіме жас келеді.

«Қысқы жолда» өлеңінен:

—Астымдағы жануар
Құлағын қайшыландырып,
Зорға борт-борт желеді

Андай ұлып бір мезгіл,
Екі санын шапактап,

Біресе сак-сак күледі,—деген өлең үзінділері беріліп, олардан еліктеуіш сөздерді тауып, (мөлт-мөлт, борт-борт, сак-сак) мағыналық түрік және грамматикалық тұлғасын анықтайды.

Мағжан өлеңдерінен терме диктантар алынды. Мына өлең үзіндісінен оқушылар зат ссімдерді теріп жазады.

Күннен туған баламын,
Жарқыраймын жанамын,
Күнге ғана бағынам.
Өзім күнімін, өзім—от,
Көзім қысық, сөзімде—от
Өзіме-өзім табынам.
Жерде жалғыз тәңірі—от.
Оттан басқа тәңірі жоқ.

Мағжан поэзиясы балаларды сұлулықты сүйеге, жүректің тазалығына тәрбиелейді.

Түйіндей келе айтарымыз: Мағжан қысқа өлеңде де дәуір тынысын кең қамту мүмкіндігіне көзімізді жеткізді. Мағжансыз қазақ поэзиясы дамуын жан-жақты қарастырмақ түгіл, белгілі бір тар арнада да түсіну, түсіндіру мүмкін емес.

Мағжанның өзі туған сұлу табиғатындай сұлу жырлары мен ұлы ақынның жас ұрпағы сусындай бермек.

Қаһарманов Ғаділша —ақынның туысы,
Бұрабай қаласы.

«МАҒЖАН—АЗАМАТ, АҚЫН, ПЕДАГОГ»

«Бұлбұл күс! көзімде жас, кеудемде от
Толып, мен саған келдім, ішімде жоқ
Дертіме сенен ғана дәрмен болар,
Басқадан, анық білдім, еш пайда жоқ»

(Мағжан «Бұлбұл»)

Қазақ топырағындағы жыр—өрнек үлгісін өз үшімен байытып, ақындық болмысы жарқырай көрінген Мағжан Жұмабаев Бекенұлы қаламынан туған асыл қазышалар халық

үшін таусылмас тарихи мұрагер. Оның өрнекті өлеңдерінің мұңиясын тану үшін, оның әр шумағын, әр жолын ой-көзімен оқып, жат-сезіммен қабылдай білу қажет. Сонда ғана ақынның сырлы ой-сезіміне бойлай, сыртқы сұлу, іші бай мазмұнды, жұмыр жырды түсіне аламыз. Мағжан поэзиясынан —оның суреткерлік шеберлігін, ақындық ой-асқақтығын, көркем тіл-үлгісін, стилінің ерекшелігін, кең тынысын көреміз. Оны Мағжанның «Окжетпестің қиясында» деген поэма-сынан көруге болады:

«Аркада Бурабайға жер жетпейді
Баска жер ойды ондай тербетпейді
Бурабайдың көлі мен Көкшетауы,
Көрмессен көкіректен тер кетпейді.
Бұлт құшқан қиясымен «Окжетпестей»
Баска тау ойды аспанға өрлепейді
Аркада Бурабайға жер жетпесе
Алашта Кене-екеме ер жетпейді.
Көкшеде күңіренген кенем қайда?
Дариха, жүрегімді дерт өртейді!
Көкшені күндіз-түні мұнар басқан,
Қап-қара бұлттар менен құшақтасқан.
Алдына бұйра жалды бөлек тау бар
Көкшеге қосылмаққа қойын ашқан.
Мөп-мөлдір, дөп-дөңгелек көл ортада,
Жел ойнап, ақ бетіне меруерт шашқан.
Сол көлдің жағасында Окжетпес бар,
Жасаған мұнарадай құйып тастан.
Найзадай Окжетпестің қиясына,
Жалғыз-ақ Кене-екем ғой қадам басқан.
Алашта талай-талай ерлер өткен
Ерлерде Кене-екеме кім бар жеткен?
Сүйремей елін ерге, көрге сүйреп,
Ер емес, «ершіктер» ол елді еңіреткен.
Жалғыз-ақ Кене-екем ғой қайрат қылған
Қазақты құтқарам деп қалың өрттен
Бір кезде Кене-екемді ойлар билеп
Бір өзі Бурабайға кезіп кеткен.
Артында Окжетпестің үңгір тау бар
Сол тауды бірнеше күн мекен еткен.

Мағжан поэзиясынан бейнелеп айту, көркем айды сұлу суреттеп, өзіне тән айшықпен өрнектей отырып, құлаққа жылы үнмен сыртқы, ішкі сұлулықтың нәзік жібін қатар тартқан тамаша лирик ақын. Мағжан сөзінде кездесетін әде-

мі әуен, сыршыл, ыргак, кейде жүректі тебірентіп, толқыта тып, кейде мұңға батыратын, алыс арманға, кейде мына әлемнен басқа әлемді ұғындыратын, дүниенің қаттылығы мен тәттілігіне тәнті етеді. Бұл ойым дәлелді болу үшін, ол «Оқжетпестің қиясындағы» поэманың жалғасын оқып көрейік:

Бір күні тым құтырып жел ойнайды
Жыңды жел қатты сак-сак күле ойнайды
Бегінен жел кеп сүйіп алғаннан соң
Көбіктейіп көл скеш, көл ойнайды.
Сол түні, сонау үңгір тау ішінде
Қабағын қарс жауып Кене ойлайды.
Қамаған қазағыма жол таппакка,
Жүрегін тілім-тілім тіле ойлайды.
Қазағым, ханың да мен, қаран да мен
Сен үшін жаным құрбан деп ойлайды.
Кене-скем құлаштаған ой теңізін
Бұлдырқан бұлдыр заман қыран көзін.
Бір кезде серпіледі шығарған соң
Ойлардың ух деген у лебізін
Келеді маң-маң басып Оқжетпеске,
Құмдарға жолбарыстай тастап ізін,
Көзін жұмып, қияға шықсам-ау деп.
Ойлайды жоғарыға жөндеп дүзін
Сол минут Оқжетпестің қиясында
Жіберсе көзін ашып, көреді өзін.
Кене-скем көзін ашып таң боп қайты
Қарауға көз көрмейді ешбір жатты.
Нажағай манайында жарк-жүрк етіп,
Қарағай, сыпсың біткен шулап жатты
Төменде Оқжетпестің етегінде
Толқындар тасты сабап тулап жатты.
Кішкене сескенгендей болғаннан соң,
Кене-скем аузына алды аруакты
«Аруак!»—деп алғанша аузын жиып,
Көреді қарсы алдында аппак қартты
Қарт сонда қозғағандай болды басын,
Қолымен көтереді түкті қасын
Ойнаған ақ бұлттай денесі аппак,
Жасаған бұлт ішінде барлық жасын,
Күпіреңген көлдердің көбігімен
Жуғандай аппак қылып сақал, шашын.
Ізгі қарт «Аһ»—деп аузын қозғағанда
Төменде судың туы болды басым.

Қарт сонда күңіреніп: «Аманбысы,
Кене—жап, берірек кел, сырттан балам,
Көне—жан, берірек кел, сырттан балам,
Ел үшін елсіз жерде жортқан балам,
Сактайтын көзден, тілден сендей ерді.

Ақын бұл жерде халық алдындағы перзенттік парызын сезіну, елім деп еңіреген ердің өршіл рухы мен халық қайғысына қабырғасы қайысқан жанның нәзік сезімін қатар қояды. Мағжан ана тіліндегі сөздік қорды сұрыптап, поэзияның керегіне жарата білген. Табиғатты суреттеуде табиғилық пен тазалық басым болып келуінде.

Мағжан өзінің таным-талғамын, тіл өнерінің айқып бояуларымен жеткізіп, сезім пернесін дәл басады. Мағжанның осы поэмасының жалғасын назарға салып көрейік:

Ата шір қасиетті мен қарт бабап,
Өз қолыммен төменнен тартып алдым,
Қияды күтіп сені сансыз заман...
Ел үшін еңіреп туған жолбарысым,
Білемін жүрегінде бар бір жаран.
Сені ұлаған қазақтың қайғысы гоң,
Дарига, қазағымның күні қарап,
Алаштың алдын кара тұмап жапқан
Мынау орыс обыр ол, емін жатқан.
Заман азған шағында адам азбақ,
Көп ерлер жаумен бірге еліп шапқан.
Кешегі Абылайдан азып туған,
Уәли анау, әр қатымен басы қатқан.
Шормандай шолтандаған шолақ билер
Орыстың шекпеніне елін сатқан.

Міне, бұл шумақта Мағжан ағамыз іштегі ойын ашық, тура айтып, айтқанынан қайтпайтын, шені үлкендерге жағылбайтын жағымпаздар Мағжанды көп қуғындады. Ол халық үшін құрбан болды.

Мағжан жырларып қайта-қайта оқыған сайын сөз өнерінің көркемдік меруертін сезінесің. Шынайы таланттың жап тебіренісінен туған сөз меруерттері сұлу, сиқырлы қалпында ғасырларды аттап өтіп келешек өмірмен тығыз жалғасып жатады.

Мағжан поэмасында сөзбен өрілген сырлы ойлы суреттері оқушының көңіл көкжиегін от боп, сәуле боп серпіттіп, жарқыратып ашып жібереді. Оны мына жалғастан сезінесің:

Кене—жан, Елің қалды жау қолында,
Алып кет алашыңды осы жақтан.
Тайсалма, тәуекел қыл, батыр балам,
Арсыға дұға асырар, мен қарт бабам,
Еңіреген ерге серік жолдас болар,
Балауса жас жолбарыс інін Науан
Жау қалың, азғантай ел, азғантай шаң
Болғай ед аруақ жар, құдай панаң.
Мерт болсаң мақсұтыңа жетпей егер,
Сол сағат мен осы жерде тасқа айналам
Алашта тағы сендей ер туып,
Төбеде тас боп шөгін күтіп қалаш!
Осы сөздерді айтып қарт ғайып болды
Таудың үсті тамаша нұрға толды.
Тербеліп, күніреніп қара бұлттар,
Жер мен көк қасиетті жырға толды.
Бұлтты айдап, сылдыратып сүмен ойнап,
Ерке жел, тасты құшық сақ-сақ күлді.
Аллалап ну қарағай шулай-шулай,
Төменде тулай-тулай толқын өлді.
Тамашадан тас болып біраз тұрып
Көзін ашып Кене өзін жерде көрді.
Сол кеткеннен Кене-екем кете барды
Жанына жас жолбарыс Науанды алды.
Алашты алып шығып ел қылмаққа,
Жауына аш бөрідей ойран салды.
Үйсін—дулат, Қырғызбек қол ұстасып,
Қытаймен қатынаспаққа ой ойланды.
Біле алмай нағандықпен ердің ойын.
Сорлы Қырғыз мерт қылды арыстанды.
Арыстан Алатауда мерт болғанда
Оқжетпесте тұрған қарт тасқа айналды.
Содан бері бір талай заман өтті,
Алашты улай-улай жаман өтті.
Тұлпар—тулақ, ел—арып, аруақ боп,
Сарыарқа сайран жердің сәні кетті.
Жолбарыстар жортатын сар далада,
Қорсылдаған доңыздар мекен етті.
Жалғыз-ақ Оқжетпестің княсында,
Шөккен қарт, Күншығысқа түзеп бетті.
Көп заман талмай, тозбай тау басында,
Алаштан Кене кемдей бір ер күтті.
Арқадан Бурабайдай жер болмайды,
Алашта Кене—кемдей ер болмайды.

Кене арыстан мезгілсіз мерт болды ғой,
Алашқа бұдан да зор шер болмайды.
Ел азды, Арқа тозды, қайғы басты,
Күңіреніп біздей бейбақ жыр толғайды.
Құдай-ау, мәңгілікке қарғамасак,
Кенемдей енді неге ер тумайды?
Кене жок, ізін басар іші де жок.
Дарига, жүрегімді дерт улайды:

Мағжан халықтың канға сіңген марғаулығына күйінеді, одан аршып алар жол іздейді, болашақты болжап егеменді ел болуды армандайды, соған халқын шақырады. Ақынның өлең жырларын толқымай, жапыңмен егілмей оқу мүмкін емес. Бүгінгі біздің тірелер тығыршықтың бастау көзін сол кезден-ақ тануы кімді болса да тандандырады. Мағжан ілі—меруерттей сұлу, нәрлі шын жүрек тілімен жазылуында.

ҚҰЛМАҒАНБЕТОВ С. А. —Москва ауданындағы
Бұлақ орта мектебінің мұғалімі

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ (поэзиясындағы) ҰЛТ—АЗАТТЫҚ ТАҚЫРЫБЫ

«Елу жылда—ел жаңа» дегендей, біздің де заманымыз өзгеріп, әдебиетіміз бен мәдениетіміз—халқымыздың рухани байлығының қайнар көздері қайта аршылып, тазарып өз ортамызға қосылып жатқандарына шексіз мақтануымызға болады. Ол қайнар бұлақ көздері—өз халқының болашағы үшін, Қазақстанның қоғамдық және рухани өмірі үшін күрескен, сол арпалыстарда жазықсыз жазаланған, неше алған, зиялыларымыздың есімдерінің бірі—Мағжан Жұмабайұлы. Сөз реті келгенде, бұл есімді қалай естіп, білгенімді айтпай кетуге болмас.

Біз, 1960 жылдары Алматының ҚазГУ-інде, журналистiк бөлімде оқытынбыз. «Мағжан Жұмабаев ақталатын болыпты, оның әйелі осы Алматыда тұрады екен»—дегенді естіп, біз үшеуіміз—мен, Марат Әкбаров, Мағжан елінен (Булаев ауданы) және Қанғожин Мүтәлләп—қазіргі «Қызылжар» телекомпаниясының бастығының орынбасары. Мағжанның әйелін іздеп таптық. Аты Зылиха екен, сұңғақ бойлы, жасында көрікті кісі болғандай. Жас шамасы, сол кезде, 60-ның ішінде бет—жүзіне әжептәуір, әжім кірген. Көп тауқыметті тартқан кісі екендігі бірден байқалады...

Біз Мағжан ағамыздың ақталғаны туралы анық-қанығын білгелі келгенімізді айттық. Ол кісі бізге сондай қуаныш, төр-ті бөлмеден мәшінкеге басылған Мағжан шығармаларын бізге әкеліп көрсетіп, —оқыңдар бауырлары, сендер де Мағжанның бауырларысыңдар ғой, қызылжарлық—деп, бізге бір данадан ұстатты да,—ағаларыңның еңбектерін жинастырып, үш данадан бастырып қойдым, кітап қылып бастырамын ба? деген ойым бар, бір-ақ ана жақтан көмек жоқ (жогары жақ) баспадан шығартамыз дегендер де көп, бір-ақ соларға сеніп, бермей жүрмін, біреулері әлі рұқсат етпей тұр—дегенді айтады. Қайсына сенесің,—деп Зылиха апайдың ауыр күрсінгені әлі есімде. Сол жолы біз Мағжан шығармаларының түп-нұсқасын көріп, оқып, қолымызға қуанышпен ұстаған едік. Біз оның өлеңдерін оқып қана қоймай, «Қорыт», «Жүсіпхан», «Батыр Баян» т. б. поэмаларының барын біліп, таң қалған да едік.

Соры арылмаған қазақты Мағжан өз көзімен көріп, бірге жүріп, олардың қасіретін бірге тартып, өле өлгенше қазақ, алаш үшін күресіп өтті.

«Баска жұрт аспан-көкке асып жатыр,
Қілтін де өнер—білім ашып жатыр.
Ойламай біздің қазақ текке жатыр,
Кең жері күннен-күнге құрып жатыр.
Сұр жылан қанын-сөлін сорып жатыр,
Кешегі шешек жарған қазақ гүлі,
Сарғайын, бір су тимей, солып жатыр,
Мінекей, қазақ солай бітіп жатыр».
(«Жатыр»)

Ақынның бұл жолдарынан қазақтың кең жерінің құрып бара жатқанын, отаршылдық жыландай сорып, қазақты да құрытып бара жатқанын ашық та, ашына жырлайды. Ол «Сорлы қазақ» өлеңінде:

«Шетке лақтыр, тымақтай алып, елден қу,

Ертелі кеш басына мініп, езгнді!»—деп елді азаттыққа шақырады.

Мағжан «Қазағым» деген өлеңінде де малынап, жерінен айырылып жатқан қазақтардың болашақ тағдыры не болаты дей келіп:

«Бар жерді күннен-күнге алып жатыр,
Біреулер алып қала салып жатыр.
Қырлысып өзді-өзімен қазақ сорлы,
Жерінен аузын ашып қалып атыр.

«Заман түлкі болғанда тазы болмай,

Біік қырдан алдағы аса алмаспыз» деп,
отаршылдық саясаттың заманындағы қазақ халқының мүшкіл халін айта келіп, бірлікке шақырады.

Мағжан қазақ халқының басындағы зобалаппап, қапды, азаптан құтылу жолын, тек қазақтың өзі сияқты оқыған азаматтарынан күттіреді:

«Азамат, анау қазақ қаным десен,

Жұмақтың суын апар жаным» десен.

Болмаса, ібіліс бол да у алып бар,

Токғатам тұншықтырып зарын десен,»—деп қазақтың зарын бүйітіп естігенше, у ішіп өлгенін артық санаған. («Жаралы жан»)

Мағжан қазақ халқының тағдырын, ауыр тұрмысын, туған елінен, жерінен айрылғандығын айтатын ешкім болмаған соң, бір тәңірге, аллага да мұңын шағады.

(«Тәңірі»)

«Бір отсыз шөл даланы орын қылдың,

Бак—дәулет, өнер—білім қырын қылдың

Кесір деп кек алатын өгей балаң,

Біз бе едік, төбетке жырым қылдың!»

Мұнда көк төбет кім? Өгей бала кім екені, оның халі қандай екені ап-анық айтылып-ақ тұр. Әбден ашылған ақын—қазақ сорлы, мазақ сорлы, тіпті жаланапш араб құрлы болмады-ау деп халқына жаны ашып мұңаяды. Осы зар мұңын ақын «Тілегім» атты өлеңінде жалғастырады.

«Өзегіне өтпей ме?

Зарлы жырым жетпей ме?

Қарағыма—қалкама,

Көрмейін рақат, жанайын,

Жалын болсын мапайым,

Жырыммен жаным жұбатам

Жырыммен жұртымды оятам!

Несіне жас төгейін»,—деп бір уақыт өзіне-өзі жұбатыу да айтады.

«Адам мен жер—Мағжан поэзиясының ең күшті халықтық рухы. Халық ата-мекенін қалай сүйсе, Мағжан да солай сүйген өзінің де, туған халқының да ірілігін көрсетеді»,—дей келіп,—«Орал», «Орал тауы», «Түркістан» сияқты өлеңдерін—азаматтық лирикаға жататын күшті жырлар. Мағжанда өте мол. Бірақ бұл үш өлеңдегі ұлттық сезім, әсіре

ширатылып кей шумақтарда «түрікшілдік идеямен де шектесіп кетеді»,—дейді Әбділдә Тәжібасв.

«Ар жағы—көк көзді жың ұясы,

Бергі жағы түріктің сар даласы»—деген өлең жолдарынан ғана дәлел келтіріп, Әбекең Мағжан антқанындай Орал тауы түрік халқының ата қонысы болғандығын, бұл күнде сол түріктің аты да аталмай, заты да, дыбысы да жоқ, әлдеқайда іріп-шіріп жоғалып кеткендігін, енді сол бір анадан тараған түрік балалары қосылып, өзінің туған жерін басқаға таптатпай деп жар салғанын Әбекең көрмеген болады. Тек, күшті жазылған лирика қатарына қоса салады.

Енді Мағжанның «Түркістан» өлеңінен мысал келтіріп көрелік:

«Бұл Туран ежелден-ақ алаш жері,
Турансыз тарқамаған алаш шері.
Туранның топырағында тыныш тапқан,
Алаштың арыстандай Абылай ері.
Шер батса, кім іздемес туған елін,
Тұлпар да көксемегі ме туған жерін.
Арқаның ардагері —қалың алаш,
Туран да, біле білсең сенің жерін»

Ақын алаштың арыстаны—Абылай өмір сүрген заманда туран топырағында тыныштық өмір болғанын айтады. Туран елінің басына түскен ауыртпалықтың алашқа ғана барып қана қоймайды. Неше алуан алаштың ерлері мен хандарының, билері мен сол қаннан тараған—ғұлама Ибн—Сина Әбуғали сияқтылар әлі туған емес—дейді.

Мағжан қазақтың бостандығы үшін күрескен қасқа жолды Қасымханын, әділ жолды Назарханын, данышпан хан Тәукені, Есім хандарды мақтанышпен жырлаған.

Мағжан поэзиясынан халқын азаттыққа шақырған үнді, тіпті «Бесік жыры» деген кішкентай бөбектерге арналған өлеңінен де табасын:

«Алмас қылыш,
Найза құрыш,
Белге буарсын,
Сен, сырттаным,
Арыстаным,
Жауды қуарсың!
Туған жардан,
Өскен елден,

Ерге не қымбат,
Жас жолбарыс,
Жаумен алыс,

Шанға, қанға бат!»—деп бөбектерге де үн тастайды.

Ақын шығармаларындағы ұлт азаттық үні «Ұлан» деген өлеңінен де айқын естіледі.

«Не мұңың бар, айт, қарағым! Шерің болса,
домбыранды ал, жау кез келді жалғыз жанға,
Найзаласты, қылыштасты,

Ұлан өлді батып қанға» деген жолдар

«Ел үшін өл, ер болсаң,

Ел үшінөл, ер үшін»—деп жар салады.

(«Батқан күн, атқан таңның жыры») 76-бет.

Мағжан тағы да:

«Қаранғы, дауылды түн сар далада,

Патшалық құрған өлім айналада.

Шыраққа қолымдағы от тұтаттым,

Үмітпен бір азырақ деп: «Жана ма?»—дейді.

Ақын патша заманындағы қазақ халқы

Өлім қыспағында болғанын көріп қана қоймаған, оларды сол өлімнен құтқармақшы болып, «шырақ» жағады. Ол шырағы—бостандық, күрес, азаттыққа үндеуі еді.

«Бұйырса, шырақ сөнбес, ұзақ жанар,

Табылар шыраққа көз салар жандар»—деп болашақты меңзейді.

Мағжанның поэзия тәңірі екенін бір ғана төмендегі өлеңінен көруге болады.

«Тау суындай гүрілдер,
Айбынды алаш елім бар,
Алғын алқа жерім бар,
Алаш айбынды ұраны,
Қасиетті құралы,
Алаштың олар құрбаны,
Мен сенемін жастарға,
Алаш отын аспанға,

Шығарар олар бір танда»—дегені («Мен жастарға сенемін»)

Күні кеше ғана желтоқсандағы 1986 жылғы, 1991 жылғы еліміздің тәуелсіздік таңы екені дәлел. Міне, сол Мағжан сенген жастары бүгінгі сіздер мен біздер екеніне кім дау айта алар.

Мағжан кім еді? Өз тілімен айтсаң: айбатына шыдамас— поэзия арыстаны еді, қайратына қарсы тұрмас— поэзия жолбарысы еді. Мағжанның өз тілімен айтсақ: Мағжан өлгенімен оның асыл поэзиясы мәңгі өлмейді («Мен кім?»)

«Мен өлмеймін, менікі де өлмейді, асқан қазақта ақын жоқ, ол ақынның ақыны» дегені шындық. Мағжан — поэзия патшасы, Мағжан — поэзия қазысы, Мағжан— поэзия биі (патшасы) болғаны да даусыз.

Бір өкініштісі, Мағжан ақындығы шындықпен дәл бағасын шындықпен дәл бағасын кезінде ала алмады. Оған кірәлі кім екені айтпаса да түсінікті. Біздің өзіміз де жоғарғы оқу орнында оқып жүргенде, Мағжанды ауымыз кітсаймастан, ұлтшыл, буржуазияшыл керітартпа ақын дедік. Оны айтқызған да заман, сол кездегі қазақтың бізге дәріс берген зиялылар еді.

С. Мұқанов: «Абайдан кейін, тіл өнегесінде, Мағжаннан асқан қазақта ақын жоқ, ол ақынның ақыны» дегені шындық.

«Не көрсем де алаш үшін көргенім,
Маған атақ ұлтым үшін өлгенім.
Мен өлсем де, алаш өлмес, көркейер,
Істей берсін қолдарынан келгенім.
Қалың елім, қалың кара ағашым,
Қайраты мол, айбынды ер, алашым!
Өзі-ақ құлар сырын берме, сабыр қыл
Ақымақтар байқамаған шамасын»

Міне, ұлты үшін өлімге шын мәнінде басын тіккен Ұлы ақын—Мағжан, кейінгі қазақ халқына сабырлық айтып, сұм заманның өзі-ақ түбінде құлайтынын бұдан 75 жыл бұрын айтқан екен ғой.

ЖҰСЫПОВ Р. Ж. —Петропавл қаласындағы қазақ реалды гимназиясының мұғалімі, «Қазақ Республикасының сіңбек сіңірген мұғалімі».

«МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ ЛИРИКАЛАРЫН БАСҚА АҚЫНДАРДЫҢ ЛИРИКАЛАРЫМЕН САЛЫСТЫРА ОҚЫТУ»

Ұлы Абай: «Өлең—сөздің патшасы, сөз сарасы,
Қиыннан қиыстырар ер данасы.

Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп, Теп-тегіс жұмыр келсіп
айналасы...»

деген данышпандықпен айтылған өлеңі саналыға ой салып,
санасыздың босқа әуре болмауына айтқан ақылы баршаға
аян.

Абай ақылын жан жүрегіне ұялатып, кіршіксіз сөздің
ішжу—маржанып тізген, бөтен сөзбен тұнықты былғамаған
ақын—ол Мағжан десем аузым барады.

Мағжан әрі ақын, әрі ойшыл ғалым, әрі ұлы ағартушы
екенін кейінгі ұрпаққа көрсете білді. Абайды пір тұтты.

Ол «Хакім Абайға» деген өлеңінде:

Шып хакім, сөзі асыл баға жетпес.

Бір сөзін мың жыл жүрсе нәрі кетпес.

Қарадан хакім болған сендей жанды,

Дүние қолын жайып енді күтпес.

Ай жыл өтер дүние көшін тартар.

Өлтіріп талай жанды, жүгін артар.

Көз ашып, жұртың ояу болған сайын,

Хакім ата, тыныш бол, қадірш артар»,—деп Ұлы Абай-
дың ұлығын өсіре түсті.

Құрметті оқушылар, (XI класс) біз өткен сабақта клас-
тан тыс оқып келуге Мағжан аталарыңның лирикасын тап-
сырған едік. Жерлес, ақын ақынның өлеңдерін жатқа да
айта алатын шығарсындар деген сауал қондым.

Қласты 3 топқа бөліп, I топқа:

1. «Өнер—білім жайында ұлы ақын алаш жұртына өлең-
мен ұран гастай алды ма?»

II топқа:

2. «Қазақ тіліне» деген Мағжанның жапашырлығын қандай
өлеңі арқылы дәлелдей алар едіңдер.

III топқа:

3. «Махаббатсыз дүние бос»—деген Абай сөзін Мағжан
қостады ма?

Жәрдемші топқа:

4. Жыл мезгілдері туралы Мағжан өлеңдерінің қуаты мен
күдіреттілігі неде деп түсінесің?

I топтың мүшесі:

Маған,—деді Бибігүл (XI класс оқушысы) желтоқсан
айында ұлы ақынның ауылына барғанымызда, найгамбар

ақынның туған-туыскандарымен кездесу, онда немере қарындасының тебірене сөйлеген сөзі менің сәби жүрегіме ерекше ұялады. Оқу мен өнер туралы Мағжан ағасының сөзін айтқан кезде магнитофон таспасына жазып отырдым. Сол таспаға жазылған үш шумақ өлеңді айтып көрейін.

Басқа жұрт аспан—көкке асып жатыр,
Кілтін де өнер—білім ашып жатыр.
Бірі—ай, бірі жұлдыз, бірі—күн боп,
Жалтылдап көктен нұрын шашып жатыр.

Таласып өнер—білім алып жатыр,
Күнбе-күн алға қарай басып жатыр.
От жегіп, көкке ұшып, суда жүзіп,
Тәңірінің рахметіне жарып жатыр.

Ойламай біздің қазақ текке жатыр,
Бір іске жанаса алмай шетте жатыр
Азырақ көз жүгіртіп карап тұрсақ,
Казекең таңқаларлық кезде жатыр,—деп

қазақ халқының қараңғы қалып бара жатқанына шырылдап, қанатымен су сепкісі келетін қарлығаштай жанының аштындығын көреміз.

—Бибігүл айтқан өлеңді тағы да қандай ақындардың өлеңдерімен салыстырар едіңдер?—дегенге Жанна деген оқушы:

—Мен бұл өлеңді қазақ халқының тұңғыш ағартушысы Ыбырайдың: «Өнер—білім бар жұрттар» деген өлеңімен, С. Торайғыровтың: «Қараңғы қазақ көгіне», Абайдың «Интернатта оқып жүр» деген өлеңдерімен салыстыра отырып, ілгеріні болжағыш ағартушы екенін де аңғарамыз,—деп сөзін бітірді. Жанна.

II топтың жауабы:

Сұрақ: «Қазақ тіліне» деген Мағжанның жанашырлығын қандай өлеңі арқылы дәлелдей алар едіңдер?

Бұл сұраққа Әсел жауап беретіндігін білдірді.

—Мен мұғалімнен тапсырма алғаннан кейін XI кластың 5-6 класс оқушысымен С. Мұқанов атындағы кітапханаға барып, Мағжан туралы жазылған естеліктерді, мақалаларды газет-журналдардан іздестірдік.

«Қазақ әдебиеті» газетінің беттерін ашып отырып, сонау 1913 жылы жазылған «Қазақ тілі» деген өлеңін тауып, оны жазып алып жаттадық.

—Қыран құстың қос қанаты қырқылды,
Күндей күшті күркіреген ел тынды.
Асқар, Алтай—алтын ана есте жоқ
Батыр, хандар—асқан жандар ұмытылды.

Ерлік, елдік, бірлік, қайрат, бақ, ардың,
Жауыз тағдыр жойды бәріне не бардың...
Алтын күннен бағасыз бір белгі бой,
Нұрлы жұлдыз, бабам тілі, сел қалдың,—деп
туған тіліміздің болашағына, оның көретін азабына қабырға
сының қайысқанын байқаймыз. Менің тағы бір аңғарғаным
—Мағжан бабамыз сондай сезімтал, ана тілінің басына
түскен апатты қазан төңкерісінен бұрын сезіл, бүгінгі біз-
дің жоғымызды жоқтап отыр емес пе? Мұның пайғамбардан
несі кем,—деп сөзін аяқтады.

Ендігі сөз кезегі Русланға берілді.

—Мен Сәбиттің «Ана тілің», Қадырдың: «Ана тілің—
арың бұл» деген өлеңдері ұлы ақынның өлеңімен мәндес,
тамырлас дер едім.

Сабақта отырған оқушылардың ішінен жарық жұлдыз-
дай жарқ еткен. Ақботаның: «Маған кезек беріңіз!»—деген
сөзі класты елең еткізді.

--Мен, —деді Ақбота:—Сейіл Боранбаевтың: «Тілім-ырым»
—деген өлеңін айтуға рұқсат етіңіз.

—Рұқсат.

Ана тілім,

Аяулы да, ардақтым,
Үмітімді келер күнге жалғаттын,
Сен жоқ болсаң қараңғыда қармалап,
Мәңгілікке мәңгүрт болып қалмақпын.
Алғаш рет ана сүтін жұтқам-ды,
Алғаш рет ана тілін ұққам-ды.
Өз ашамды «мама» демей, «ана» деп,
Алғаш рет тілім менің шыққан-ды.

Ана тілім,

Ардақты, ең асылым,
Санамдағы сарқылмайтын бас ұғым.
Өз әкемді «папа» демей, «әке» деп,
Алғаш рет есітілген жас үнім.
Ежелден-ақ еліміз ірі, іргелі,
Шежіреміз.
Тарихымыз ілгері,

Менің тілім—
Қаз дауысты Қазыбек.

Әйтеке мен Төле билің тілдері,—деп тілдің шұбарланып
кеткеніше жаны аштындығын білдірді.

III топтың оқушылары

Мағжан мен Абайдың, махаббат туралы жазғандарын
өздерінің ұғымында сипаттағандарын жазбаша түрде тап-
сырды.

Ендігі кезекті өзім алып, небәрі 27 жыл ғана өмір сүрген
С. Торайғыровтың бір шумақ өлеңіне оқушылардың тағы да
назарын аудардым.

Қараңғы қазақ көгіне,
Өрмелеп шығып күн болам!
Қараңғылықтың кегіне,
Күн болмағанда, кім болам?
Мұздаған елдің жүрегін,

Жылытуға мен кіремін!—деген еді, ал Мағжан атаның
бір шумақ өлеңін салыстырып көрейік.

Күн шығыстан күн келеді—мен келем,
Көк күңіренед, мен де көктей күңіренем.
Жердің жүзін қараңғылық қаптаған,
Жер жүзіне нұр беремін, күн берем.

Байқап отырсаңдар, заман ағымы, өмір талабы ақын-
дардың шығарма және өлең жазуында да ұқсастығы барын
анғардыңдар.

Енді Мағжанның эпикалық шығармаларын оқыта оты-
рып, оның негізгі тақырыбы—өткен өмір тарихи оқиғалар-
ды шып қақында көрсету, ел қамын жеген билер мен хан-
дарды, елін қызғыштай қорыған батырларды жырлауын
басқа ақындармен салыстыра оқыту мәселесін төмендегіше
ұйымдастырдым.

Жапа сабақ. «Оқ жетпестің қиясында» деген Мағжанның
поэмасының тақырыбы күні бұрын тактаға жазылып, осы
поэмадың бір шумақ өлеңі плакат қағазға жазылып ілінді.

Арқада Бурабайға жер жетпейді,
Басқа жер ойды ондай тербетпейді..
Бурабайдың көлі мен Көкшетауы,

Көрмесің көкіректен шер кетпейді,—деп оқып, әрі қарай
өзім жатқа:

Аркада Бурабайға жер жетпесе,
Алашта Кене-екеме ер жетпейді.
Көкшеде күңірепген Кенем қайда?
Дарига, жүрегімді дерт өртейді.

—Бұл поэманың авторы кім екенін түсініп отырған шығар-
сындар?

—Ұлы Мағжан, атамыз Мағжан...

Ал, жер жәннәті Көкшетау, сексен көлді саясына алған
Бурабайды мекен еткен, үш жүздің басын қосқан Абылай
хан мекен еткенін баршамыз білеміз.

«Оқ жетпестің қиясында» деген поэманы ұлы Мағжан
жазса, тағы қандай ақынның Бурабай туралы, Абылай ту-
ралы жазғанын білесіңдер?—деген сауалға Динара деген
оқушы:

—С. Сейфуллиннің «Көкшетау» поэмасы бар екендігін
мәлімдеді. Содан кейін Сәкеннің «Көкшетау» поэмасының
екі шумағын оқыдым.

Арканың кербез сұлу Көкшетауы,
Дамылсыз сұлу бетін жуған жауын.
Жан-жақтан ертелі-кеш бұлттар келіп,
Жүреді біліп-кетіп, есен-сауын.
Аркада жер жетпейді Бурабайға
Ежелден қоныс болған Абылайға.
Солардың ортасында Бурабай көл
Ұқсайды дөп-дөңгелек туған айға...

Екі поэманың бір-біріне ұқсастығын айта кел, дарындар
арасындағы суреттеу, бейнелеу жерлерінің құдыреттілігіне
көздерін жеткіземін.

Екі поэмада екі түрлі көзқарасы барлығын, дүние ағы-
мына байланысты Мағжанның көзқарасымен Сәкеннің көз-
қарасын көрсетемін.

Сәкен «Көкшетау» поэмасында Кенені де, Қасымды да,
Абылайды да қанды балақ, екі елді бір-біріне қарсы қой-
ған қанішер етіп көрсетуді көздейді.

Мәселен: Қасым хан ежелден-ақ қанға құмар,
Дірілдеп өлім күткен жанға құмар.
Анадан қан шеңгелдей туған бала,
Қан ішсе, сонда ғана көңілі тынар.
Ал Мағжан:

Арқада Бурабайдай жер болмайды,
Алашта Кене-екемдей ер болмайды.
Кене арыстан мезгілсіз мерт болды ғой,
Алашта бұдан да зор шер болмайды.

Ел азды, арқа тозды, қайғы басты,
Күніреніп біздей бейбақ жыр толғайды.
Құдай-ау, мәңгілікке қарғамасаң,
Кенемдей енді неге ер тумаиды?!
Кене жоқ, ізін басқан іні де жоқ.
Дарига, жүрегімді дерт улайды,—деп
қайран алаштың келешегін ойлайды.

Тұлпар-тұлақ, ел арып, аруақ бой,
Сарыарқа сайран жердің сәні кетті.
Жолбарыстар жортатын сар далада,
Қорсылдаған доңыздар мекен етті,—деуі
Мағжанның, келешек ұрпақтың қамын ойлағаны емес пе?

Ал, Сәкен өз поэмасында Кенес елі орнасымен Көкшетау маңы бұрынғыдан да гүлдене түсті, ел өзгеріп, бақыт орладыға жүгінеді. Бүгінгі сабақта бірнеше ұлы ақындардың шығармаларын салыстыра оқыдық. Ал, сендердің кластан тыс ізденістеріңе, өте ризашылық білдіремін. Кластан тыс оқу, іздену оқушының ой-өрісін өсіретін өздерін де байқап жүрсіндер. Осы өлеңдерді, поэмаларды талдай отыра, салыстыра отыра, әлі де ашылмаған сырлар барын, табиғаттың тамаша құбылыстарын, онда өмір сүрген адамдардың көзқарастырып ашатын, адам жүрегіне сәуле мен сана құятын, ойландыратын жәйттер бар екенін ескере келе тағы да 3 топқа бөліп, үйге тапсырма бердім.

I топқа: С. Сейфуллиннің «Көкшетау» поэмасы.

II топқа: М. Жұмабаевтың «Оқ жетпестің қиясында»
(Қазақ тілі мен әдебиеті журналынан. 1992 жыл, № 1)

III топқа: Екі поэмадағы қайшылық мәселесі (Екі ақынның қоғамға деген көзқарасы)

Тапсырма сұрақтары жазылды

1. «Көкшетау» табиғатының ерекшелігі неде?
2. Көкшетауды мекендеген Абылай әулеті, Абылай әулетінің үш жүзге ұйытқы болуы.
3. Сәкен, Мағжан поэмаларында хан тұқымына берілген мінездемелері
4. Сәкеннің хан тұқымын сипаттаудағы жалтақтығы
5. Мағжанның көрегендігі неде?

6. Ақындарға деген көзқарас (оқушылардың өз ойларын ортаға салу)

Сабақ аяқталуға 5 минут қалғанда өткен сабақ пен жаңа сабаққа қорытынды жасадым.

Мағжан ақынның «Оқ жетпестің қиясында» деген поэма-сында есімі қазақ жұртына аса қастерлі, қасиетті Абылай және оның ұрпақтары екенінің куәгері болдыңдар. Өйткені Абылай арманы—ел арманы болатын. Ал «Ақтабан—шұбырынды, алқакөл сұламадан» кейін қазақ халқының бірлігін сақтап, тірлігін аспандатқан хан болды. Абылай әулетінің мақсат—мүддесі елдің бірлігі мен болашағы еді. Сондықтан да Жонғар басқыншыларына қарсы халықты бастап шығып, қан майданда қаһармандық танытты. Елмен елді, ер мен ерді табыстырып, сындарлы саясатшы, сарабал мәмлгер екенін байқатты. Еліне бүкіл ұрпағының ерліктері жайылды.

Абылай жолын қуған Кене, Наурызбай, Қасым алты алаштың бастарына түскен ауыртпалықты жойып, төнген қара бұлтты серпу мақсатын көздегені баршаға аян.

Абылай заманы —қазақтың ерлікке бет бұрған заман болғанын, мына мәтелден көруге болады. «Абылайдың асында шаппағанда, атанның басында табасың ба?» деген сөз. Абылайдың айрықша қасиетті, қиелі, құдырет, елінің ұлы қолбасшысы екенін дәлелдейді. Осы құдыреттілікті үлкен көрегендікпен көре білген алаштың адал перзенті ұлы Мағжан:

Сол кеткеннен Кене-екем кете барды.
Жанына жас жолбарыс Науанды алды.
Алашты алып шығып, ел қылмаққа,
Жауына аш бөрідей ойран салды.

Үйсін, Дулат, Қырғызбен қос ұстасып,
Қытаймен қатынаспаққа ой ойлады.
Біле алмай надандықпен ердің ойын,
Сорлы қырғыз мерт қылды азаматты,—
деп, балалардың білімдерін бағаладым. 12 оқушыға баға қойылды. 6 оқушы—«5», 4 оқушы—«4», 2 оқушы «3» деген баға алды.

Елі үшін жанын қиған Мағжан, Сәкен сияқты адал перзенттерін кейінгі ұрпақ ешқашанда ұмытпайды дей келе Мағжанның «Туған жер» деген өлеңін магнитофоннан естіріп, сабақты аяқтадым.

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ ТВОРЧЕСТВОСЫНДАҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫС ТАҚЫРЫБЫ

Осы күндері қазақ халқы өз алдына тәуелсіздік алып, егеменді, дербес қазақ Республикасын құру кезеңінде, тілси, дінін қайтадан қалпына келтіру жолында орасан зор қамдар жасау уақытында Мағжан Жұмабаевтың творчествосы, оның бүкіл саналы өмірі, қазақ ұлтының арнамысы үшін күресі, ұлттық езгіден шын мәнінде құтылуға шақырған жалынды сөздері, ұлттық сана-сезімді қалыптастыруда орасан зор роль атқаруда.

Жетпіс жыл бойы Мағжан сияқты асыл ағамыздың поэзиясы құлағымызға естілмей, қанымызға сіңбегендіктен, тілімізді, дінімізді, елдігімізді ұмытып, мәнгүрт болуға шақ қалдық.

Мағжан поэзиясында әуел бастан-ақ ұлт-азаттық сарыны басым болады. Өте жас болса да, 18-20 жастың аралығында Мағжан патша өкіметінің аз ұлттарға жасап отырған қиянатына қарсы өзінің поэзиясымен күресе берді. Уфа медресесі, Омбы мұғалімдер семинариясында (1910-11 жж., 1913-1917 жж.) оқыған кезінде «Айқап», «Қазақ» гәзеттерінде өз өлеңдерін жариялап ұлттық сана сезімді қалыптастыруға зор үлес қосты.

Патша өкіметінің отаршылдық саясатының соңғы кезеңінің өзінде-ақ, яғни 1895-1905 жылдары, небары 12 жылдың ішінде қазақтардың ең шұрайлы деген 4 млн. десятинадан астам жерін, ал 1906-1912 жылдары тартып алынған жер 17 млн. десятинадан асып кеткені бізге тарихтан белгілі.

Міне, осы жағдайды қазақ халқының басына түскен қасіретін Мағжан өзінің «Туған жерім—Сасықкөл» деген өлеңінде күңірене жырлайды.

«Сырғында ақ боз үйлер жарасқан көл

Байларын кедейлерге қарасқан көл

Ағайын тату-тәтті қоныс бірге

Саулықты сағат сайын сұрасқан көл,

деп суреттей келіп, оның ертеңін ойлап қамығады. Осындай көрікті жерлер, шалқыған жерлер ішкі Ресейден келетін переселендер қорына кетіп, жатыр, қазақтың қонысы тарыл

ған үстіне тарылып барады. Сасықкөл де сондай күйге ұшырап, сыртында ақ боз үйлер жығылып, құба жоңға көшірілмесіне кім кепіл бола алады? Айналасы жұртылып тасталса қырдан құлайтын суы азайып, көлдің күші не болады?

Ақынды толгандырған осы ой мынандай өлең жолдарымен бейнеленген:

«Білмеймін не боларын қайран көлім
Жарайды тең болмаса күн мен түніп
Ітпін кара шекпен келіп қонса
Басыннан құсың ұшып кетер сенің деп налиды.

Сонау ерте кезеңде басталған Россия отаршылдығының одан кейінгі советтер тұсында бірде-бір таласталмаған қоныстандыру саясатының, тың игеру полигондар салу кезеңдерінің нәтижесінде, қазақ даласында экологиялық апаттың нышандары болуын Мағжан ағамыз ерте кезде сезген бе деп қаласың. Шұрайлы жерінен айырылып, қазақ халқының күн көрісінің бірден бірі көзі болып отырған қастандық емес пе?

Тағы бір айта кететін жай «Туған жерім—Сасықкөл» деген өлеңінде Мағжан қазақ халқының тапқа бөлініп жіктелуі анық болмаған, қазақтың байы мен қелесі бір-біріне карама-қарсы тап емес деген ойын да аңғарамыз. Мағжан көп уақыт бойы, советтік дәуірде де белгілі бір топтың мүддесін жырлайды. Өмірінің соңғы кезінде советтік, голошениндік қыспаққа алынғанда, амалсыз жағдайда ақынның кейбір өлеңдерінде таптық принцип айтыла бастайды.

Мағжан Жұмабаев өз ұлтын азат етудің бірден-бір шарты оқу-ағарту, надандықтан құтылу ғана емес, батыл әрекет, күрес қажет дейді.

1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалыс қарсаңында «Қазақ» газетінің 1915 жылғы 9.25 маусым күндері шыққан санында ақын өзінің «Дін үйреткенге», «Есімде тек тап атсың» деген өлеңдерін жариялады. Ақын алдымен халқымыздың өткен шағына көз тастап, «ел шетіне жау тигенде, ақ пайза, алты құлаш белге байлап, айнымас алдаспанды алып қолға, канатты қажымайтын тұлпар міндік, жібекпен жетпіс кабат белді будық. Құрсанып қылыш өтпес мұздай темір, княдан қырап құста жауға ұмтылды»,—деп, шенді осы ерлік кезеңімізді тағы қайталайық, тек жата бермейік дейді. Бостандық үшін отаршылдыққа қарсы күресер кезең жа-

кын, 1917 жылғы революциялық дүмпүлер міне-міне болатындығын жырлайды.

«Есімде тек таң атсын» деген өлеңдерінің мына жолдарына көз салайық.

«Мезгілше, мейлі келсін, тісі батсын,
Сұр жылан, өзі оятар, қатты шаксын
Жанадан жолбарыстай ұмтылармыз,
Көрелік төңіректі, тек таң атсын!

Патша үкіметі «сұр жыланша қатты шакса» халық ұлт-азаттық қозғалысқа, революцияға шығады дегені. «Тек таң атсын» деген теңеуі арқылы Мағжан Россияға болашақ революциядан көп үміт күткені көрініп тұр.

1914 жылы Дүниежүзілік соғысқа қатысқан Россия тылда жұмыс істеуге қазақтан солдат алуға 1916 жылы июнь жарлығын шығарды. Бұл қазақ халқының басына түскен жайдың оғындай болды. Стихиялы түрде Қазақстан ұлт-азаттық қозғалыс басталды. Мағжан Жұмабаевтың 1916 жыл оқиғасына арнап тек қана «Орамал» атты бір ғана өлең арнады. Оның өзіндік себебі бар еді. Көп уақытқа дейін совет тарихшылары 1916 жылғы көтерілісті қазақтың оқыған азаматтары, кейіннен «Алаш» партиясының негізін құрушылар: Ахмет, Міржакып, Әлихан, Мағжан Жұмабаевтан байлардың мүддесін қорғап ұлттық намысты аяққа басты, патша үкіметінің сойылын соқты, жақтамады деген теріс пікірде болды. «Алаш» партиясының көсемдеріне қазақ халқының теріс пікірін тудырды.

Ал, шындығына келсек алаш азаматтарының 1916 жылғы көтерілісі асығыс дайындалмаған, текке қазақ халқының қаны төгіледі деп сактандырған. Олардың ойынша ұлт-азаттық қозғалысты әскери дайындықтан өтіп, ұйымдасқан түрде басталуы керек.

Патшаның жасақталуы, сақадай сай әскеріне қарсы босан-босқа қырыламыз. Патша үкіметі июнь жарлығы шықпай тұрып-ақ, жазалау әскерін сайлап, зеңбірек ұнғысын тазалап, қазақ жүздіктері қылыштарын қайрап қойғанын Әлихан, Ахмет, Міржакып, Мұстафа сияқты алаш азаматтары өте жақсы білген.

Кейбір деректерге қарағанда 1916 жылғы патшаның жазалау әскерінің қанды қолынан 673 мың адам қаза тапты, қаншама адам шет елге қашты. Аш, жалаңаш қырылған

халыққа осы қиын кезеңде алаш азаматтары көмек ұйымдастырғаны белгілі. Алаш азаматтарының негізгі түпкі мақсаты мынада еді: Әскерге алуға көну, бірақта қарулы жасақ құруға қол жеткізуге жағдай жасау. Әскерге алынбай, тылға қара жұмысқа баруды олар қазақ халқы үшін қорлық, кемісті деп санады. Және де әскерге қазақтарды олардың қолына қару тиенді, арнайы әскери дайындықтан өтеді. Қазақ жауынгерлері заман соғысында қолданылатын соғыс техникасын меңгереді. Сыртқы дүниемен араласып, саяси белсенділігі артады, ұлттық сана сезімі оянады. Бұл шынайы азаттыққа жетудің алғы шарттарының бірі еді.

Екінші қазақтарды әскерге алса, халық жан басынан және малынан, жер өнімінен алынатын және соғыс шығыны солығынан құтылатын еді. Бұл—қанаудың ең өкпетесер түрінен құтқару деген сөз. Үшіншіден: жалпы рухани қорлықтан құтқарар еді. Міне осы жоғарыдағы аталған себептерге байланысты қазақтың негізгі оқыған азаматтары 1916 жылғы көтерілісті толық қолдай қойған жоқ.

Алаш азаматтарымен бірге болып, кейіннен 1917 жылы «Алаш» партиясына мүше болған Мағжан Жұмабаевтың 1916 жылғы көтеріліс туралы пікіріне сәйкес, бұл тақырыпқа көп қалам тартпағанын осыған байланысты ма деймін.

1917 жылғы Февраль, Октябрь революциясынан кейін Мағжан Жұмабаев өзінің қаламын өткірлеп, бауырын жаза түседі. Осы жылдарға арнап «Бостандық» атты өлең жазады. Бостандықты «ізгі ақ періштеге» теңейді. «Алаш» партиясының тәуелсіз ел болуға ұмтылған ниетіне қарсы ақгвардияшылар —Қолчақ үкіметі тарапынан қатты қарсылыққа кездескеннен кейін, Ақгвардияшылар жеңіліп, совет үкіметі толық орнағаннан соң, ең алғаш ұлттық қазақ үкіметінің үлгісі бола бастаған «Алаш орда» үкіметі таратылды. Міне, осы кезеңде акын ағамыз «Қыбырлаған қоныздар, қорсылдаған доңыздар» қайтадан бас көтерді «Ізгі періште, кетпекке ұшып ғарышқа». Ақ қанатын қомдап тұр» деп күшіренеді.

Ақгвардияшылардан да, қызыл гвардияшылар әскерінен де зорлық-зомбылық көрген қазақ халқын, 1921 жылға ашаршылық, қазақ даласында тап, жікке бөліп әлеуметтік ахуалдың нашарлауы Мағжанды түнілдіре бастады.

Осы жылдары жазылған «Қорқыт» атты поэмасында қайда барсаң да «Қорқыттың көрі» деген ойды айтады. «Жаралы жан» өлеңінде:

«Азамат, анау қазақ қаным десең
Жұмақтың суын апар, жаным десең
Болмаса ібіліс бол да у алып бер
Токтатам тұншықтың зарым десең!
деп қазақтардың басына түскен ауыр кезенді суреттейді.

Қытай мен орыс патшасының ауыр қыспағында отырып, қалың қалмақпен жауласса да қазақ халқы Абылайдың тұсында тәуелсіз ел болды дей келе, неге біз енді тәуелсіз ел бола алмаймыз деген сауал қояды

«Алыстан орыс, қытай ауыл салмақ
Жақыннан тыншытпайды қалың қалмақ
Артында—ор, алдында—көр, жан-жағы жау
Дағдырған алаш енді қайда бармақ?
Сол кезде елге қорған болған Абылай
немесе

«Баласы алты алаштың Абылайдың
Астында ақ туының табысқан шақ
деп жырлай отыра қазақтың тәуелсіз елінің, оны басқарған Абылайдай ұлының, оның көреген дана дипломатиясының болғандығын қазақ халқының көз алдында оларды қайта тірілтеді. Тәуелсіздік, ұлт-азаттық қозғалыс ұранының символы Абылайдай тарихи тұлға болу керек дегенді ақын мына жолдар арқылы білдірсе керек:

Күңіреніп ойлағанда алаш жайын
Жанымды орай берсе ұлы уайым
Кеудемде күннің нұры толғандай боп
Жырлаймын алты алаштың Абылайын.

Мағжан Жұмабаевтың қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысына арнап жазған шығармаларының ішінде ерекше срын алатыны «Окжетпестің қиясында» деген поэмасы. Неге екені белгісіз, осы поэмасы ақынның 1989 жылы шығарылған шығармалар жинағына енбей қалған. Әлі де болсын патша үкіметіне қарсы күрескен Кеңесары Қасымов қозғалысын ұлт-азаттық қозғалыс екеніне күдіктенудің бір лебі ме екен деймін. Немесе тарихи шындықты коммунистік идеологияның тар қапасынан шығара алмай тайсақтау ма? «Окжетпестің қиясында» поэмасында ақын:

Алаштың алдын қара тұман басқап,
Мынау орыс—обыр ол еміп жатқан,—
деп патшалық Россияны қазақ халқы қан қақсатып, сүліктей сорып жатқанын жырлай отырып, осы озбырлыққа Кеңесары сынды батыр ұлының қарсы шыққанын айтады.

Кенесарыны «Кенекелі», «кенешан», «елдің ері— жолбарысым», «алашта талай-талай ерлер өлкен, ерлерде Кенекелім бар жеткен. Сүйремей елін ерге, көрге сүйреп, ер емес «ершіктер» ол енді еңіреткен. Жалғыз-ақ Кенекем той қаурап қылған»,—дей келе, орыс, үкіметіне сатылып кеткен қазақтың би—сұлтандарын қатты мінеп, сынайды, оларды «ершіктер» дейді. Қазақ халқының бірлігінің әлсірегенін айтады:

«Кешегі Абылайдан азып туған Уәлі анау,

Шормандай шортандаған шалақ билер

Орыстың шекпеніне елін сатқан»,—дейді.

Сонымен қатар Мағжан Жұмабаев қазақ халқының ұл-азақтығын басқа түрік тектес халықтармен бірлесе отырып алуы мүмкін деген ойды оның кейбір шығармасынан кездестіруге болады. Бұрынғы мекендеген жері бір, тілі, діні, қаны бір түркі тектес халықтар бір-біріне жақып, бауырлас, алардың жерінде гүлденген қала да, мәдениеті, талай дарынды бабаларымыз болған. Біздер шығыс халықтары бағыс халықтарынан ешбір де кем емеспіз. Белгілі бір уақытта ғана отаршылдықтың торына түсіп қалдық, енді ол бұғауды үзудіміз қажет деп жырлайды. Бұл ойлары әсіресе «От», «Күншығыс», «Пайғамбар», «Ақсақ Темір», «Түркістан» деген өлеңдерінде ашық айтылған.

«Қысық көлді Күншығыс.

Бұл тұруың қай тұрыс?

Серпіл енді, алыбым!—десе енді бірде

Әй, сен кесел Күнбатыс!

Бұл жағуың қай жатыс.

Жоғал жылдам жолымнан»

немесе «Түрікстан» өлеңінде:

Ертеде Түркістанды Тұран дескен

Тұранда ер түрігім туып-өскен.

Тұранда түрік ойнаған ұқсап отқа

Түріктен басқа от болып жан туып па?

Көп түрік енші алып жарасқанда

Қазақта қара шаңырақ қалған жоқ па?

деп жырлайды, қазақ халқы түркі тектес халықтармен болғанын бір, бірлес, жақындас дейді. Қазақ халқын өз ұысында ұстап үйренген ұлы орыстың шовинизм саясаты осы өлеңдері үшін Мағжан «түрікшіл» деген айып тақты.

Бірақта, қазірде тәуелсіздік жолына түскен Қазақстан Республикасының туысқан түркі тілдес халықтармен байланысы кеңейіп, олармен экономикалық қана емес оқу-ағарту са-

ласында жасап жатқан кадамдары Мағжан ағамыздың ой-армандарының орындалғанын көрсетеді.

Жуырда Орта Азия мен Қазақстан Республикасының арасында кездесулер, нарықтық экономикаға көшу кезеңінде бірлесе қимылдау туралы шарттар, Түркия елінің ең бірінші болып Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін тануын еске алсақ Мағжан ағамыз осыдан 50-60 жыл бұрын данышпандықпен осы тарихи оқиғаларды қалай көре білген.

Ақын атакты «Қазақ тілі» деген өлеңінде отарлаудың бір бағыты тілді құрыта отырып, қазақ халқын да патша үкіметі тоз-тозын шығарды дейді. «Елдігіміздің берекесі кетіп, күшіміз кеміп, бірте-бірте батыр, хандар-асқар жандар ұмытылды. Алтын күндей белгі болып, нұрлы жұлдыз бабам тілі, сен қалдың» дей отыра

«Жарық көрмей жатсаң да ұзақ кең—тілім,

Таза, терең өткір күшті, кең тілім

Тарап кеткен балаларыңды бауырыңа

Ал қолыңмен ерте аларсың, сен тілім»

деп ұлттық тәуелсіздік, бірлік жолында қазақ тілінің маңызын ерекше бағалайды. Сонау 1911-1922 жылдардың аралығында жазылса да, бүгінгі өмірімізбен үндесіп жатқан жоқ па? Дана Мағжан советтік дәуірде де қазақ тілінің қайғылы тағдырын болжап жазып, одан кейін тәуелсіздік алу жолында қазақ ұлтын біріктіретін ұлы күш екенін көре білген.

Маған Жұмабаев—ұлтым, халқым, елім деп жырлап өткен ақын. Қазақ халқының өз алдына тәуелсіз ел болып, өркеннетті халықтардың қатарында болуды көксеп, оны іске асыруда жанын қиған—ақын. Ұлттық қайта жаңғырту жолына түскен халқымыздың рухани азығы ретінде Мағжан поэзиясы мәңгі жасай бермек.

**Магжан Жумабаев—
гражданин, поэт, педагог**

ВАХОВСКАЯ Т. А. — учитель
вечерней школы № 6
г. Петропавловска

„Магжан и его время: трагическая судьба казахской интеллигенции.“

«...И вновь воскресает из мрака
поэта высокая речь...
Ведь слово — высокая плаха
Не в силах забвенью обречь.
И тянутся люди, как к свету,
к ожившему чуду в стихах.
Незрим постамент у поэта,
Но жить его слову в веках!»

А. АХЕТОВ. Из стихотворения,
посвященного **М. ЖУМАБАЕВУ.**

«Поэтическая индивидуальность Магжана настолько уникальна, что он перерастает рамки своей эпохи...
Из числа нынешних писателей только слово Магжана устремлено в будущее и останется в памяти грядущих поколений...»

М. АУЭЗОВ. Данные о себе.

«Адекий зев лубянской печи... О, сажа, сажа из лубянских труб!!!...
Целая погибшая культура...»

А. Солженицын. Архипелаг ГУЛАГ.

Одним из тех, чье творчество возвращается к народу, является Магжан Бекенович Жумабаев (1893-1938 г.), поэт, продолживший поэтические традиции Абая и заложивший основы лирической поэзии европейского образца в казахской литературе.

С восстановлением исторической правды в отношении поэта и гражданина видится возможность не только раскрыть во всей полноте невиданный трагический опыт нашего наро-

да, не только способствовать (по Николаю Федорову) «общему воскрешению предков», но и поднять на свет целый пласт литературы. Это органическая часть восстановления разорванной связи времен, нашего интеллектуального Возрождения.

Пытаясь, по мере возможности, «добру и злу внимая равнодушно, не ведая ни жалости, ни гнева», проанализировать историю советского общества в 30-е годы как органический процесс, осознаешь, что в нем явственно просматриваются четыре взаимопроникающих главных потока:

1) проявление общемировой тенденции к нарастанию государственного вмешательства в экономику, характерной в той или иной форме для развитых социальных систем в индустриальную эпоху (сравним: правоавторитарные режимы Европы, Японии в 20—40-е годы, «Новый курс» Ф. Рузвельта в США):

2) специфический этатизм (государственное вмешательство в экономику), связанный с необходимостью, особенно учитывая условия межвоенного периода, ускоренного преодоления технико-экономической отсталости страны (сравните аналогичные функции государства в «третьем мире»);

3) воздействие российских социокультурных комплексов (государственно-патерналистских, общинных и других традиций), геополитическая ситуация (самая длинная в мире сухопутная граница, что в ту эпоху требовало многочисленной, хорошо вооруженной армии);

4) влияние доктринального фактора: стремления партии-государства к форсированному огосударствлению экономики, субъективно осознававшегося как строительство социализма.

В результате синтеза этих потоков в СССР в 30-е годы возникла целостная общественная система, о названии которой ведутся споры: основы социализма; социализм, построенный в основном, ранний социализм, сталинизм, казарменный социализм, тоталитарная система, административно-командная система и т. д.

Что же касается нашего нравственного отношения к истории 30-х годов, то оно также неоднородно, как непознана, противоречива та историческая эпоха: включает в себя и восхищение бескорыстием, самоотречением миллионов советских людей; и сочувствие, сострадание к левым жертвам репрессий; и моральное осуждение преступивших Божес-

кие и человеческие законы палачей: и удовлетворенные от действия закона исторического возмездия, в соответствии с которым вчерашние палачи зачастую сами становились жертвами; и горечь от признания начальника Главной военной прокуратуры, который на вопрос о том, когда при нынешних темпах работы разберут дела всех репрессированных, назвал почти астрономический — в сравнении с продолжительностью человеческой жизни — срок: 200 лет.

Как партийно-государственному руководству на протяжении 30-х годов удавалось поддерживать высокий тонус народа? Ведь одно дело мобилизовать массы на кратковременный штурм, другое — длительный период держать их в состоянии повышенной готовности, особенно учитывая стагнацию, по сравнению с середины 20-х годов, а для части народа — падение уровня жизни, изгибы генеральной линии, массовые репрессии.

Думается, ключевым фактором стало чувство хозяина страны, пробужденное в массах народа Октябрьской революцией, вошедшее в их плоть и кровь в годы ожесточенной гражданской войны. Это чувство, помноженное на традиционный патриотизм, побуждало значительную часть рабочих, крестьян, интеллигенции сознательно идти на жертвы материального порядка ради создания мощной индустриальной державы, способной отстоять государственную независимость социалистического Отечества. Это было приоритетным, незыблемым. Все остальное — вторичным, малосущественным.

Власть сменяла одну пропагандистскую компанию другой, умело затрагивая лучшие и худшие стороны человеческой души. Здесь и апелляции к традициям революционной борьбы, к классовой сознательности, чувству пролетарского интернационализма (вспомнить хотя бы движение солидарности с республиканской Испанией). Здесь и все большая опора на патристические чувства, обращение к традиционным, в первую очередь «государственным», стереотипам массового сознания (парастающий крен в сторону исторической проблематики в художественной литературе, кинематографе, широкое развертывание исторического образования и др.). Здесь и героизация, культ человека труда (широкая пропаганда достижений стахановцев, папанинцев и др.). Но здесь же и призывы к разоблачению «врагов народа», периодически

1* «Поиск». М., 1989, 26 акт. — 1 нояб., № 26, с. 6.

разжигаемые волны «спецедействия», абсолютизация классового подхода в литературе, в этике.

Чтобы поддерживать неугасимым пламень почти религиозной веры в приближающееся лучшее будущее, веры, помогавшей простому человеку стойко переносить тяготы повседневной жизни, стимулировавшей массовый трудовой энтузиазм, подыскивались все новые и новые, все более и более извращенные, навсегда конкретные и понятные «маленькому человеку» объяснения причин аварий на производстве, нехватки тех или иных товаров, перебоев с продовольствием и т. д. Вначале во всем оказывались виноваты кулаки и «буржуазные спецы», потом — представители эксплуататорских классов, «пробравшиеся» в партию, государство, на заводы, в колхозы; затем — коммунисты, «завербованные иностранными разведками».

Наказывая «начальников», власть, с одной стороны, удовлетворяла ущемлявшееся чувство социальной справедливости. Не забудем, что советское общество в 30-е годы было далеко не эгалитарным, а скорее перархичным: имелись значительные различия в уровне доходов, образе жизни между крестьянами, рабочими, значительным слоем интеллигенции, номенклатурой. С другой стороны, вокруг наиболее образованной, способной к выработке и принятию самостоятельных решений части общества создавалась атмосфера общественного недоверия, над ней постоянно висел дамоклов меч репрессий.

Парадоксальная и на первый взгляд абсурдная сталинская идея об обострении классовой борьбы по мере продвижения к социализму призвана была снять все возникавшие в сознании масс вопросы. Идут год за годом, материальное благосостояние большинства растет медленно, раскручивается маховик репрессий, но... тем лучше: раз нарастают трудности, значит, усиливают свою подрывную деятельность «враги народа», обостряется «классовая борьба», а следовательно, «приближается социализм». Кого же это объяснение не устраивало и кто стремился найти другое, тот попадал на «перевоспитание» в ГУЛАГ. Как Магжан...

Эта идея обладала большой мобилизующей силой: отдать свою жизнь на алтарь грядущего счастливого будущего своих детей, Родины, всего человечества. «Пушкой нам общим памятником будет построенный в боях социализм». Жертвенный марксизм смыкался здесь с христианской идеей искупления, очищением через страдания.

Парадоксальная логика формулы «обострения классово́й борьбы», внедренная в сознание широких масс, рождала психологию раздвоенности: страстное стремление к знаниям и подозрительные отношения к интеллигенции; бескорыстие, самоотречение и манию доносительства; веру в идею, вождя и неверие в своих близких, друзей; интернациональную солидарность с зарубежными борцами за свободу и согласие с системой концлагерей для шакомыслящих в своей стране.

По итогам переписи населения 1926 года в Казахстане было преподавателей вузов, профессоров — 47 человек, лекторов, редакторов — 58, работников библиотек, музеев — 143, статистиков — 402. Число научных работников республики в 1931 году составляло 324 человека, в 1932 году — 558, в 1933 году — 626, в 1934 году — 844 и, наконец, в 1940 году 1.727 человек. На динамике численности научной интеллигенции сказался голод 1931 — 33 гг. Среди погибших было много молодых людей, будущего интеллектуального потенциала народа. Казахстанскими исследователями было установлено, что «прямыми жертвами Голода и его последствий — брюшного тифа и т. д. — стали в названные годы 1.750 тыс. человек или 42% всей численности казахского населения республики».¹

Виднейшие представители науки и культуры Казахстана, преимущественно из числа старой, дореволюционной интеллигенции А. Байтурсынов, М. Жумабаев, Ж. Аймаутов, М. Дулатов, М. Тынышпаев, Е. Омаров, К. Кемелгеров, М. Кудерин и многие другие были репрессированы в период первой волны террора 1929 — 30 гг. Тогда же подверглись репрессиям талантливые казахстанские ученые-экономисты Щецов С. П., Дошич А. Н., Прокопович Г. Ф., Сириус М. Г., обвиненные в «кондратьевщине».

О второй, большей части казахской интеллигенции, читаем у В. Григорьева и Ю. Шапорева: «Ее сравнительно много, примерно около семисот человек. Это — выпускники гимназий, прогимназий, медицинских и высшеначальных училищ, учительских семинарий. Это преподаватели, учителя, техники, смотрители, аптекари, фельдшеры, почтовые и банковские служащие, сотрудники газет, работники типографий, ме-

1. Н. И. Мустафаев, Из истории науки и научной интеллигенции Казахстана (1932—41 п.), Известия АН Республики Казахстан, Серия Общественных наук 4 (184). 1992, А-Ата, «Галым».

длинских и земских учреждений, переселенческих управлений и т. д. Среди них — яркие поклонники реакции и либералы, политически аморфные и революционные демократы. Из этой среды вышли видный революционер-большевик А. Джангильдин и редактор газеты «Казах» А. Байтурсунов, комиссар А. Асылбеков и талантливый поэт М. Жумабаев, через тернии поисков появивший, что его место в кругу сторонников социализма».²

Та часть интеллигенции, которая была отправлена в ссылку, в 1935—38 гг. вновь была репрессирована, большинство ученых расстреляно.

Именно тогда, в 20—30-е гг. началось и в Казахстане искусственное противопоставление интеллигенции рабочему классу и крестьянству. На страницах прессы, в обиходной речи утверждались словосочетания «гнилая интеллигенция», «гнилой либерализм».

Характерно для тех лет заявление Л. М. Кагановича в Отчетном докладе на XVI съезде ВкП (б): «Выход в выдвижении новых людей, выход в подготовке своих кадров, выход в том, чтобы лучшие элементы из специалистов перевоспитать, привлечь на свою сторону, выгнать негодных и вредных, расстрелять, выслать в Соловки тех, что занимается вредительством и срывает наше социалистическое строительство и поставить взамен их наши пролетарские кадры».¹

Большое влияние на научную интеллигенцию, ее количественный и качественный состав оказала волна репрессий 1937 — 38 гг., масштабы которых до сих пор не установлены. Д. А. Волкогонов пишет: «Анализ целого ряда материалов, возможно, повторяю, недостаточно полных, показывает, что в эти трагические два года — 1937 и 1938, — по моему мнению, подверглись репрессиям порядка 4,5.....5,5 млн. человек. Из них погибли в результате смертных приговоров 800—900 тыс. человек. Кроме того, это известно точно, очень многие сгинули в лагерях и тюрьмах позже, даже не будучи приговоренными к смерти.»²

2. В. Григорьев. Ю. Шаколев. Фрагменты времени. В книге О чем не говорили. Документальные рассказы и очерки. «Жалын», 1990, с. 48, 49.

1. XVI съезд ВкП (б). Стенографический отчет. М., Л.: 1930, с 78.

2. Волкогонов Д. А., Триумф и трагедия: Политический портрет И. В. Сталина, М., 1989, Кн. 1, г. II, с 239.

В Казахстане во время второй волны террора 1937 — 38 гг. были репрессированы и погибли крупнейшие ученые — руководители Казахстанской базы АН ССР А. Н. Самойлович, С. Д. Асфендияров, П. Н. Селиванов, И. А. Барышников, С. Г. Томсинский, а также поэты, литературоведы, преподаватели вузов С. Сейфуллин, И. Джансугуров, Б. Майлин, И. Кабулов, Г. Тогжанов, Т. Жургенев, С. Мандешев, У. Жапдосов, вероятно, и М. Жумабаев.

В публицистической и отчасти научной литературе последних лет репрессированные ученые второго поколения представлялись как антисталинисты, убежденные противники тоталитаризма. Несомненно, это упрощенный, во многом неверный подход к проблеме. Они (Т. Жургенев, И. Кабулов, Г. Тогжанов и др.) не были идейными борцами против культа личности — они принимали участие в развертывании в прессе очередных кампаний,¹ «научных дискуссий», что влекло за собою репрессии. Сначала против тех, с кем они полемизировали, а затем по отношению к ним самим.

В значительной мере пострадала казахская интеллигенция в период массовых репрессий, которые особенно сильно развернулись во II п. 30 годов. Достинутая в этот же период консолидация культурных сил имела, безусловно, положительное значение, в то же время расширение административно-волевых методов руководства культурой, практика регламентации творческого процесса и проработок негативно сказывались на развитии национальной культуры. Под лозунгами интернационализма со II п. 20-х годов усилился процесс выхолащивания национальной казахской культуры, лишение ее внутреннего содержания, отрыва от достижений мировой цивилизации и своих исторических корней. В полной мере это испытал на себе незаурядный Магжан Жумабаев, чье творчество столь оригинальное, столь и талантливое не могло остаться незамеченным, не «одернутое» официальной цензурой той поры.

1. Тогжанов Г. О. критике в казахской литературе. «Большевик Казахстана», 1932, № 8—9. Он же. Еще раз о буржуазно-националистической концепции т. Рыскулова и др. Там же, 1935, № 6. Кабулов И. Сосредоточить огонь против казахского национализма. Там же 1937, № 1. Он же. До конца выкорчевать национал-фашистское охвостье. Казахстанская правда., 1937 от 29 июня. Жургенев Т. Расчистить фронт культуры от осколков разгромленного национализма. Там же, 1937 от 11 января.

«Первый раз забрали Магжана в 1929 году, — вспоминал родственник жены поэта. — Причем накануне ничего не предвещало беды. Зашли в дом следователь Губайдуллин и милиционер Шаякметов, и мужчины долго сидели, пили кумыс и слушали стихи поэта. Долго смеялись над эпиграммками Магжана, написанными на руководителей города, республики. Иногда делашпо, когда в них высмеивался начальник гостей. «Упрямый вол, роющий землю копытами — наш Мырза; кричать, стрелять — наш Мырза мастер». Был откровенный намек на Мырзалыева, тогдашнего начальника НКВД.

А уже наавтра уезжал в Алма-Ату. Хоть и без сопровождения, но с бумагой — прибыть по назначению. Оттуда он оказался в Москве и дальше — в Соловках, на тяжелых работах на долгие годы изгнания».¹

«Зулейха, родная, — писал Магжан уже из ссылки, — я столько тебе причинил горя, что не знаю, смогу ли когда-нибудь отблагодарить тебя. Мне больно писать об этом, но твой муж осужден на целых десять лет заключения. На целых десять лет! И, главное, я не чувствую за собой вины. Впрочем, ты и сама знаешь, что я не в чем не виноват. Зулейха, прошу тебя, приезжай ко мне. Но сперва в Москве зайди на Лубянку и получи разрешение на свидание. Затем зайди к Максиму Горькому и объясни, что меня взяли без всякого основания, что я ни в чем не виноват и ничем не проявил, слышишь, ничем, неприятия новой власти, Октября. Наоборот...».¹

Действительно, в год ареста Жумабаев вернулся из Ташкента (там по приглашению А. В. Луначарского Жумабаев читал лекции в Коммунистической Академии трудящихся Востока) в Петропавловск. Здесь поэт с головой уходит в работу: утром читает лекции в педтехникуме, вечером — в совпартшколе. Организует в городе литературный кружок, руководит творческой работой молодежи...

Осужден же как «человек без определенного рода занятий», за упаднические настроения и национализм в творчестве. Так ли это? Могло ли из-под пера изменника или чужака высокой социалистической идее выйти стихотворение, как скажем, «Красное знамя», написанное в 1923 году?

¹ С. Бакенов, Верность, «Простор», 1989, № 4.

Чей от этот багряный флаг?
 Он горит теперь над тобой,
 Азиатский мой край родной,
 Затерявшийся в пестрых горах:
 Твой он, Азия! Твой, казах!
 Чей он, огненно-красный флаг?
 Тех, кто знает, что бога нет,
 Тех, кто верит в пламень и свет,
 У кого он, яркий, в руках...
 Это знамя твое, казах!
 Чей, он, жаркий, как уголь, флаг?
 Тех, кто долго в глуши степей
 Умывался кровью своей,
 Кто рыдал в безводных степях...
 Это знамя твое, казах,
 Чей он, кровью окрашенный флаг?
 Тех, кто знал лишь одну судьбу,
 Уготованную рабу,
 Кто страдания знал и страх...
 Это знамя твое, казах!
 Чей он, в небе пылающий флаг?
 Тех, чей труден путь и кровав,
 Тех, кто ищет воли и прав,
 У кого вопрос на устах...
 Это знамя твое, казах!

Обратимся к авторитетному мнению профессора Махмудова Х. Х., который в 1965 г. писал: «Творчество поэта следует рассматривать в органической связи с конкретной исторической действительностью, с тем сложным периодом, когда наступала эпоха величайших социальных потрясений. Только учет конкретной обстановки может дать ключ к правильному пониманию противоречивого во многих отношениях творчества Магжана Жумабаева. Все передовое, прогрессивное в жизни национальных окраин царской России, этой «тюрьмы народов», было связано так или иначе с национально-освободительным движением. Магжан Жумабаев почти во всех своих произведениях дореволюционного периода взволнованно звал народ к просвещению, к свободе, к раскрепощению женщины («Беззащитная», «Женщина», «Молодая невестка»). Магжан Жумабаев всегда оставался на стороне широких народных масс, испытавших двойной гнет.¹ Гневно звучал голос поэта в период массовой мобилизации казахской бедноты на рытье окопов. Об этом поэт написал цикл

стихотворений (1916 г.), в котором наиболее сильным, талантливым нам кажется «Орамал» («Платок») Девушка вышивает для своего любимого, которого отправили рыть окопы, надев серую шинель и сузив в рыку лопату:

«На белый батист ложится лпшши не красного шелка, а жемчужины моих слез...»

Отмечая заслуги Жумабаева в развитии национальной поэзии, следует особо остановиться на переводах, занимавших значительное место в его творчестве. Он впервые перевел на казахский язык и опубликовал работы В. И. Ленина «1905 год», «Крестьяне», «Парижская Коммуна», «Девятое января». В 1924 году выходят в свет «Песнь о Соколе» М. Горького, рассказы В. Иванова, Д. Н. Маминна -Сибиряка, также переведенные М. Жумабаевым.

Среди имен, часто называемых Магжаном, встречается Гете, Гейне, Шиллера, Байрона, Пушкина, Лермонтова, Гоголя, Крылова, Дмитриева, Андреева, Мятлева, Тургенева, Короленко, Мережковского, Бальмонта, Блока, Есенина. Его привлекают даровитость их творений, высокая общечеловеческая философия. По оценке М. Базарбаева,² «Магжан и сам стремился к тому же, нигде в оригинальных повторах не обнаруживая следов прямого заимствования. Оригинальность его неподражаема».

А у края неба тучи
Шепчут, собираясь в кучи, —
Сочтены, моѝ наши дни,
Бесприютны мы, одни,
Нас никто не приласкает...
Видишь, слезы проливают
И рошяют с высоты...

Газета «Советы Казахстана» от 22 декабря 1992 года поместила заключение Комиссии Верховного Совета республики по изучению ряда постановлений Каз. ЦИК и СЦИК К АССР периода 1928 — 1930 гг., где указывается: «Одно из главных заблуждений ЦК партии, как органа, вырабатывающего стратегию в национальной политике Голощекина, как

1. Махмудов Х. Х., «Простор», 1989, № 3, с. 155.

2. М. Базарбаев, доктор филологических наук, автор статьи «Печать раздумий, скорби и любви», опубликованной в «Казахстанской правде» от 1 февраля 1989 г. и посвященной М. Жумабаеву.

его представителя в Казахстане, заключалось в том что они не сумели (или не хотели) правильно понять природу национализма в Казахстане, однозначно определив его, как являющееся реакционное, отрицательное, грубо противопоставляя его классовым интересам. Анализируя национализм с великодержавной, имперской позиции, они недооценивали экономические, социальные, психологические и другие глубинные его проявления в этот исторический период.

Руководствуясь сталинским тезисом о том, что в коммунистических организациях на окраинах национализм «играет» ту же роль, какую меньшевизм играл в прошлом для партии большевиков, государство объявило настоящую войну против казахской национальной интеллигенции, широко и последовательно проводя репрессивные меры по отношению к ней. В результате в 1928 — 32 гг. около 90 человек были привлечены к уголовной ответственности. Несмотря на отсутствие каких-либо неопровержимых доказательств, подтверждающих причастность их к контрреволюционной деятельности, многие из них были осуждены на длительные сроки тюремного заключения, а часть расстреляна. Сегодня мы можем утверждать, что это была настоящая политическая расправа с лидерами оппозиции».¹

В стихах Магжан передает свое мироощущение как философ. Печальные, трагические мотивы, постоянно сопровождающие его поэзию, можно объяснить и своеобразным миропоиманием, и внутренним разладом, явившимся следствием влияния событий эпохи. Горькому принадлежит мысль о том, что состояние культуры и литературы в русском обществе начала века и в период революций похоже на разбитое зеркало, каждый осколок которого отражает разные течения и направления исканий интеллигенции, но все они далеки от истины. Стихи Жумабаева «Пророк», «Восток», «Свобода», «Урал», «Уральские горы», «На кручах Окжетпеса», «Кокшетау», «Заждался», «Город летом», «Чугунная до-

1. Заключение Комиссии Президиума ВС Республики Казахстан по изучению постановлений Каз. ЦИК и СНК КССР от 27 авг. 1928 г. «О конфискации байских хозяйств», от 13 сент. 1928 г. «Об уголовной ответственности за противодействие конфискации и выселению крупнейшего и полуфеодалного байства», от 19 фев. 1930 г. «О мероприятиях по укреплению социалистического переустройства сельского хозяйства в районах сплошной коллективизации и по борьбе с кулачеством и байством», «Советы Казахстана» от 22 дек. 1992 г.

рога», «Гоши коня, Сарсенбай», не раз были предметом спора казахской критики 20-х и 30-х годов. Шла речь о противопоставлении города—аулу, железной дороги—казахской степи.

Перечитывая их теперь, приходишь к принципиально новым выводам. Очевидно, что для полуфеодального казахского аула новшества были вторжением в размеренную, привычную, по-своему целесообразную степную жизнь. Речь идет не только о материальной среде, но и духовной жизни...

В этой связи не может остаться незамеченной позиция Зулейхи Жумабаевой, утверждавшей: «...В гибели Магжана конечно, повинны чуждые нравы и произвол периода культуры личности... Кроме того, лично я считаю, что немаловажную роль сыграла черная зависть некоторых его коллег по перу»¹

Благодаря вмешательству М. Горького Магжан Бекенович Жумабаев был досрочно (в 1935 году, по другим источникам в 1936 г.) освобожден, вернулся в Петропавловск, чтобы 30 декабря 1937 года без предъявления каких-либо обвинений быть вторично арестованным и осужденным по «великой, могучей, разветвленной, разнообразной, всеподметающей» (по А. Солженицыну) пятьдесят восьмой статье.

В потоке репрессий 1937 — 40 гг. было арестовано по стране около двух тысяч писателей и поэтов (Исаак Бабель, Осип Мандельштам, Артем Веселый, Борис Пильняк, Виктор Кип, Владимир Киршон, Александр Малышкин и др.), режиссер Всеволод Мейерхольд, сотни ученых (Вавилов Н. И., Тулайков Н. И., Карпенко Г. Д., Агол Н. И., Левитский Г. А., Клейменов И. Т., Лангемак Г. Э.).

Волна репрессий, помимо своих негативных политических следствий, нанесла в итоге огромный ущерб творческому, интеллектуальному потенциалу общества. Самим их проведением, постоянной угрозой их в дальнейшем были деформированы организация производства, управления, науки, организация литературы и искусства. Оказались в который раз возрожденными антиинтеллигентные настроения. Огромный нравственный урон был нанесен распространившимся лицемерием, угодничеством. Пышным цветом развернулось доноси-

1. Из письма Зулейхи Жумабаевой И. П. ШЗухову. «Простор», 1989, № 3, с. 153.

гельство, князюшничество, может быть, не самые худшие, но, безусловно, самые омерзительные из пороков...

Если принять во внимание, что террор в те годы понимался «расширительно»¹, то можно объяснить в какой-то мере утверждения Варлама Шалашова, раскрывающие специфику народного мышления. Получив импульс к размышлению (каковым является сам факт ареста поэта), народная мысль отыскивала аргументы в действительности, а не находя, их, прибегала к «подручному материалу» — догадке. Не могли же арестовать ни за что?! Теперь-то мы знаем, что могли...

Ведь сказал же в те годы его единомышленник, «пролетарский писатель» Сабит Мукапов о Магжане: «Как поэт он стоит выше Абая». Но тем не менее — конфронтация, непримиримость. Магжану не прощались его незаурядность, самобытность, творческая неизбывная талантливость. Почему? Загадки особой тут нет. Время, политика, крутое размежевание людей по классовым признакам. Для глубинки, национальных регионов, где опыт политической борьбы, многопартийность, инкомысленне были выражены довольно слабо, сознание, психологию ломать особо не приходилось: революция писалась во многом по чистому листу. Отсюда избыток «революционности», «левизны». Только так, как начертано на лозунгах, все остальное — не «наше», враждебно и опасно. Ату его, ату!...

Казахские литературоведы зачастую в противопоставлении писательских сил заранее определяли «правых» и «неправых», безоговорочно становясь на сторону писателей - революционеров. Аргументы всегда находились. Так, например, «байские» писатели—как Магжан—выражали в своих стихах «тоску по прошлому», «восхваляли традиции кочевой жизни», не заменившие традиционного «тулпара» на стремительный «экспресс». Отсюда вывод: такая («магжановская») поэзия никому не нужна.

Художник слова может быть плохим политиком. Он может оказаться в оппозиции к существующей власти. Но вряд ли это является неопровержимым доводом для причисления писателя к стану «классовых врагов».

Как известно, в России тоже жил один поэт со звонким голосом, примерно одного возраста с нашим Магжаном, ко-

И. А. Солженицын.

торый не любил город, не воспевал экспрессы, зато мучительно тосковал по «ситцевой» Руси, называя себя «последним поэтом деревни». И, между прочим, упрямо писал: «Отдам всю душу Октябрю и Маю, но только лиры милой не отдам». Так вот, представьте себе, что Маяковский или, тем более, Блок, писавшие и принимавшие революцию, яростно ополчились бы против Сергея Есенина за его «национализм» и «консерватизм». Нелепо и смешно. Известно, что Маяковский искренне переживал за судьбу замечательного поэта и свое стихотворение о нем заключил печально-мудрыми словами: «В этой жизни умереть не трудно, сделать жизнь — значительно трудней».

К чему эти аналогии? Да к тому, что С. Сейфуллин, С. Мукапов, У. Турманжанов, к сожалению, не проявили достаточной мудрости, уважительности и просто человеческих чувств, чтобы понять мир «другой» поэзии, другого мироощущения, не выдуманного кем-то из головы, а рожденного Талантом.

Да, Магжан Жумабаев пел порой не в унисон с пролетарскими поэтами, в его голосе звучали нередко минорные и даже трагические нотки. Он как-то не умеет выдавать желаемое за сущее, грезить политическими иллюзиями. А это, как известно, шло вразрез с принципами соцреализма.

Во многих стихах «казахского Пушкина» присутствуют мотивы жизни и смерти («Волны», «Ветер», «Мечты», «Раненый», «Огонь», «Настроение», «Убаюкивай меня, смерть»). В представлении поэта жизнь и смерть постоянно сопровождают друг друга, без одного нет другого:

Жизнь и смерть — два
полюса бескрайних,
оба повстречались на меже...

Заключая поэму о Коркыте, Магжан утверждает: «Не буду жалеть себя, готов умереть за свой народ, если хоть что-нибудь сумею сделать для него». Не случайно поэт обращается к древней легенде, в которой герой — Коркыт борется за торжество жизни на всей земле. Магжан, уже успевший получить нелепые и жесткие удары судьбы, убедившись, что не все желаемое сбывается, хочет походить на сказочного Коркыта—создателя киев-страданий, печальных киев.

У меня не было бы мечты,
Если бы мог следовать за Коркытом,
Если б мог, как Коркыт, душу омывть слезами,
В горести и стенаниях уйти из жизни,
И обнимая свой кобыз, сойти в могилу

Конечно, лирика Магжана Жумабаева имеет свои особенности. Он уникальный и необычный художник слова, проторивший новые пути в казахской поэтике. Его образное мышление подчас вторгается в такие пласты (стилистико-речевые, ритмико-интонационные), которые были совершенно неизвестны в национальной поэзии. Близость к русскому модернизму начала XX века не прошла без следа: Жумабаев стал первым поэтом, расширившим границы традиционного реализма, придавшим ему черты символистско-акмеистической многозначительности и безбрежности, и притом он совершенно непредсказуемый поэт. У Магжана можно встретить, например, такие строки:

Волна волну поднимает,
Волна за волною спешит,
Волна на волну набегаёт
И бьётся о скальный гранит...

Это совсем не похоже на традиционную казахскую поэтику... Магжан силен чеканностью, образностью и выразительностью слога. «Слова в его стихах подобны жемчужинам, нанизанным на шелковую нить. — писал Жусупбек Аймаутов еще в 1925 году. — Стихам его присущи нежность, порою печально-горестная тональность. Подобного поэта, как Магжан, с его теплым, мягким звучанием слога, не встретишь среди современных казахских поэтов»¹.

Нам совершенно неизвестен период жизни Магжана Жумабаева в ссылках и заключениях, длившийся с 1929 по 1938 гг. Вероятно, после повторного ареста жизнь его оборвалась в 1938 году. Хотя имеются неподтвержденные версии о том, что он вроде бы не был расстрелян в марте 1938 вместе с другими 19 приговоренными (это были деятели партии, правительства и культуры), а был сослан в Новосибирскую область, и оттуда через некоторое время на Новую Землю, и погиб якобы в 1956 году. Все это требует проверки и изучения.

¹ «Лениншил жас», 1925.

Еще в 1960 году военной коллегией трибунала Туркестанского военного округа М. Жумабаев был полностью реабилитирован. Но об этом никто не знал. Причиной тому — примитивное представление тогдашних руководителей различных инстанций, утверждавших, что это еще не является политической реабилитацией, а всего-навсего гражданской. (Точно такой же ответ не раз звучал и про Шакарима Кудайбердыева, реабилитированного в 1958 г.). Именно в такой же интерпретации были заинтересованы и некоторые деятели культуры, которые в свое время весьма преуспели, черня во всем М. Жумабаева и передавая анафеме его самого и его творчество, как при жизни поэта, так и после гибели.

Размышляя об этих трагических моментах истории, Линдя Гинзбург (автор «Крутого маршрута») пишет: «Нынешние все недоумевают — как это было возможно? Это было возможно и в силу исторических условий, и в силу общечеловеческих закономерностей поведения социального человека. К основным закономерностям принадлежат: приспособляемость к обстоятельствам; оправдание необходимости (зла в том числе) при невозможности сопротивления; равнодушие человека к тому, кто его не касается...».¹

Плыли тучи и дожди стучали, Если мы устали от печали
Но теперь иная полоса. Душу просветляют небеса.

Күрметті Мағжан!

Покрытые кровавой ржавчиной мощные врата Истории
распахивались перед Вами. Сколько еще жутких загадок Ва-
шей жизни за этими вратами!

Простите нас...

В. И. ЛЮБУШИН, кандидат
филологических наук, доцент
(Петропавловский педагогический институт)

ВРЕМЯ И ПРОСТРАНСТВО КАК ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ХРОНОТОП В ПОЭМЕ МАГЖАНА ЖУМАБАЕВА

«И МЕНЯ ТЫ, СМЕРТЬ, УБАЮКАЙ».

(К исследованию особенностей поэтики творчества М. Жумабаева)

Магжан Жумабаев по своей поэтической сути художник трагического склада. Это та особенность таланта, которая дается от природы, которая делается стержневой основой как духа поэта, пафоса содержания, так и специфической чертой поэтики. Но трагизм мирозерцания не исключает жизнелюбия и всяческих оттенков мирочувствования.. палитры богатейших словесных красок, самых различных ритмических рисунков. Наоборот, трагический пафос своей четкой определенностью наиболее сильно выделяет другие контрастные эмоции и их варианты. Он не подавляет, а просто становится тем фундаментом, основой, который дает возможность проявляться всему остальному.

Через все творчество М. Жумабаева проходит лейтмотив скоротечности человеческого и личного бытия, образ смерти и небытия. Но это не отказ от жизни, это возможность оценить ее как высший дар, непререкаемое счастье, благоговение перед нею и ее проявлениями. Отсюда наличие контрастных образов мифологии, которые пронизывают творения поэта и создают ее особый художественный мир. Это мифологемы «смерти и жизни», «тьмы и солнца», «ночи и зорьки, огонька», «холода и тепла», «бессилия и силы», «злого недуга, болезни и здоровья», «печали и радости», «города и аула», «деревни», «стылого ветра и тихого теплого ветерка».

Образ-мифологема тем и хорош, что он далек от социальной и исторической конъюнктуры, он общечеловеческий и выражает нашу подлинную натуру. Поэт через символическую общечеловеческого настроения, насыщая ее своим темпераментом, духом и личностным началом, может очень выразительно и глубоко передать характер времени и эпохи, их нерв.

Таким поэтом и был Магжан Жумабаев. Уходя от политического лозунга и ангажированности в своих стихах, он был в высшей степени художником общечеловеческой сущности, певцом национально-самобытным и предельно современным. Как человек он рано погиб, как поэт обрел вечность и право воплощать в мировом сообществе культур казахский национальный менталитет.

Поэма «И меня ты, смерть, убаюкай» написана в Омске, в 1918 году после окончания с золотой медалью учительской семинарии. Год этот особый в истории России и Казахстана. Была развязана гражданская война, шла 1-ая мировая, происходили тяжелые экзекуции над крестьянством и населением аулов как со стороны красных, так и со стороны белых. Магжан необычайно тяжело переживал события, которые обрушивались на Россию и ее народы. В эти пылающие кровавым отблеском дни 1918-го он создает свое замечательное произведение «И меня ты, смерть, убаюкай».

Поэма начинается с горькой констатации: «Изнемог я, иссякли силы». Она подкрепляется образной картиной холодного осеннего дня: «День промозглый и ветер стылый все о чем-то взалхлеб твердит». Что же порождает у молодого человека в расцвете сил и здоровья, таланта, такие печальные и безысходные медитации. Думается, ответить не так и сложно: гуманизм поэта, любовь к человеку и боль за него. «Сердцем пью сладчайшую муку», — говорит поэт, и это не кокетство, не игра в страдание, а ощущение такой боли и горечи, после которых и жизнь не мила.

Художественная топономика поэта очень выразительна, точна по рисунку, отражает все разнообразие ландшафтов тогдашнего Казахстана: север и юг, запад и восток, центральные области. (Поэма дается в переводе Л. Степановой. Ж. «Простор». № 1, 1992 г. стр. 2—4).

Какое мастерство поэт проявляет, когда воссоздает нам природу Северного Казахстана и Западной Сибири:

«В кружевной листве шелестящей,
На опушку шагнув из чащи,
Засмотрелась березка вдаль.
И откуда могла, откуда
К ней, тащущей, светлокудрой,
Вдруг подкрасться тоска-печаль?».

«На опушку шагнув из чаши, засмотрелась березка вдаль», она «танцующая, светлокудрая» «шагнула из чаши», из «кружевной листвы шелестящей». Очаровательный образ-олицетворение сохраняет и значение топонимического символа, и яркую конкретность художественного образа. А дальше смерть «березки»: «в траве рухнула головою... плачет ветер над ней, неживою».

Художественное пространство стихотворения строится масштабно, по контрасту: север сменяется югом:

«Злым педугом вконец измучен,
Путник шел по пескам зыбучим.
И мечтал он в глухой ночи,
Чтоб зоря пришла поскорее,
Чтоб спасли его и согрели
Солнца утреннего лучи.
Вот и встал рассвет над барханом,
Только путник лежит бездыханным»

«Пески зыбучие» и «рассвет над барханом», «путник бездыханный» — это следующая образная реалья, вводящая нас в поэтическую страну казахстанского ареала. Но самое притягательное далее: изумительные по выразительности и красоте стихи о «деве», которая «захлебнулась печалью горькой». Ее портрет в стихах на уровне стихов Хафиза и Саади, Шакарима и Есенина:

«Слово яблоки — щеки девы,
Слаще меда ее папевы,
По плечам — водопад волос,
Смех, рассыпанный жемчуг скатный,
Как бутон — уста ароматны,
Лишь глаза — как озера слез...»

Градация сравнений завершается кульминацией, где девушка называется той, что «вешней сняла зорькой».

Такие словесно-изобразительные компоненты сравнений, как яблоки, водопад, бутон, озера, тоже в определенной степени локальны и географически привязаны. И, наконец, образ «моря», «пучины водной», «волны морской».

«Под волною жемчужинопенной», на дне «есть аул необыкновенный, шестьдесят в том ауле юрт», «по красавице в юр-

те каждой в том ауле, они однажды свой последний шаг приют».

Не будем точно устанавливать: Арал это или Каспий? Наводнение, прилив, гибель аула — все подтверждает о мировом, космическом размахе трагедии, смерти.

Образы — топонимы, их цепочка, выстраиваются в музыкально-экспрессивный образ казахской земли. И целостность художественного пространства достигается рефреном связующим, рефреном магически и троекратно заклинающим «сердцем пью сладчайшую муку, ты приди и меня убаюкай, убаюкай, смерть, убаюкай!».

Нет казаху покоя и счастья, болезни и голод, природные катаклизмы и «сытность сытых» приносят печаль и смерть. Но разве от этого становится жизнь менее прекрасной? Мужественный и философский, нестерпимо горький в своих выводах и эстетически волнующий — таким предстает Магжан Жумабаев в своей поэзии.

И «рухнувшая березка», и «бездыханный путник», и «дева, захлебнувшаяся печалью горькой», и «ребенок» с родниковым смехом, «ягодника на ветке тонкой», умерший, которому «легкий ветер целует веки, и шестидесят красавиц в затонувшем ауле, «юноша, оставшийся в пучине водной» и «обнимающий поочередно всех зеленоровосых жен» — это чарующие грустью поэтические образы, вырастающие в художественную и национальную мифологию. Но эта мифология не только посетитель вечности и прекрасного, она оборачивается и в современность, звучит щемящей нотой современности. Ведь это не только прошлое, раньше это и настоящее.

И поэтому не только поэма песет в себе глагольно-семантическую структуру, состоящую из синтеза прошедшего и настоящего времени. В финале возникает образ самого времени и ответственности поэта, который должен запечатлеть все эти лики смерти и жизни. Он не только он, он частица всех умирающих и погибших, они в нем, какой он в них:

И мое подоспело время
В путь последний уйти со всеми,
Крепко юношу обниму.
Постою над мертвой березой
И красавице вытру слезы,
Над пустыней развею тьму.

Художник смерти, как и все, по своим искусством он преодолевает «тьму», «смерть». В этом школа «последнего пути» казахского поэта.

Образы и лейтмотивы, изобразительные детали так ярко представлены в поэме: «И меня ты, смерть, убаюкай», характерны и встречаются в других стихах поэта, написанных в разные годы.

Среди них «Люблю», «Эй, Сарсенбай», «Темная буревая ночь», «Разве для них зажигаю я свечу», «Мое желанье», «Луч», «Сон», «Беринязу», «Зимняя дорога», «Ораза» и многие другие.

Это позволяет говорить о таких чертах поэтики замечательного художника слова, как универсальность и масштабность видения, щедрая изобразительная пластичность и метафизическая глубина обобщений и прозрений, эмоциональная раскрепощенность и напевность, высокая культура традиций Востока и Запада и национальная самобытность, новаторство.

Р. Н. КОШЕНОВА, старший
преподаватель кафедры
литературы ИУУ г. Алматы

ИДЕИ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ В ТВОРЧЕСТВЕ МАГЖАНА ЖУМАБАЕВА

Мы радуемся появлению каждого, прежде всего неправедно забытого имени, и поэтому возвращение непревзойденного наследия Магжана Жумабаева после многих десятилетий забвения, запрета и спустя полвека со дня гибели поэта является для нас значительным событием.

Имя Магжана Жумабаева покорило читателей мощью своего таланта, страстью сердца и неповторимостью творческого почерка. Узнав только теперь трагическую судьбу поэта и гражданина, приходится сожалеть, что он вернулся к нам так поздно. Сегодня мы осознаем, что поколения людей, выросших без знания творчества М. Дулатова, Ж. Аймауытова, А. Байтурсынова, М. Жумабаева и других представителей культуры, репрессированных в годы культа личности Сталина, могли быть неизмеримо богаче и образованнее в смысле духовного развития.

М. Жумабаев был человеком, который изменил традиции, существовавшие в литературе до него, и внес много новшества в области стихосложения, в разработке тем, образов. В стихах поэта трудно выделить какую-то одну тему, но о чем бы он не писал, он первым делом обращается к своему народу с мыслями о свободе, о счастье.

На его творчестве лежит печать раздумий, отчаяния и скорби — с одной стороны, и с другой стороны — страстное желание что-то изменить, надежда быть понятым. В его творчестве идут рядом глубокое понимание истории, яркое представление прошлого и современная ему жизнь со всеми ее противоречиями и несоответствиями.

События тех лет были действительно настолько грандиозны, разнообразны и противоречивы, а порой и непримлемы, что бывшие прежде друзья и соратники оказывались по разные стороны баррикад в решении важнейших вопросов того времени — это и советизация аулов, и раскулачивание баев, и вопросы размежевания границ, и вопросы развития национальной культуры, образования.

И конечно же, многих выдающихся людей того времени не могла не беспокоить проблема воспитания детей. Ш. Кудайбердиев, А. Байтурсынов, М. Дулатов, Ж. Аймауытов, М. Жумабаев — все они учились у аульного муллы, закончили медресе, училища и семинарии, учили детей, занимались просветительской деятельностью. Ш. Кудайбердиев был знаком с педагогическими воззрениями Ганди и Толстого.

А. Байтурсынов написал много статей по вопросам воспитания, известны его учебники — «Азбука», «Грамматика», «Литературоведение». Ж. Аймауытов много занимался в области педагогики, интересовался вопросами воспитания у детей нового мышления, сознания. Он написал учебники «Руководство в воспитании», «Психология и выбор профессии». М. Жумабаев пишет ряд статей об образовании, готовит учебники для казахских школ. Если А. Байтурсынов, М. Дулатов, одновременно и учителя его, и соратники, занялись решением проблемы педагогики, первый, стал теоретиком, основоположником отечественного языкознания, другой одновременно писал и свой роман «Несчастливая Джамал»,

и учебник по математике, то М. Жумабаев был основателем и директором учительских курсов, издал ряд методических пособий. Написанное Магжаном учебно-методическое пособие «Будь грамотным» в годы ликвидации безграмотности считалось одной из лучших методических рекомендаций.

В своей публицистической статье «Школа и основные направления ее развития» он пишет о том, что старая школа не давала детям знаний, не развивала в них творческие способности, воображение. Дети ограничивались затверживанием сур из Корана и имели очень смутное представление об явлениях окружающей среды, о мировой культуре.

Строители новой школы, по мнению Жумабаева, должны непременно учитывать особенности национального характера казахов, особенности их мировосприятия. Педагог, по мнению автора, должен опираться на опыт прежних поколений, воспитывая уважение к великим сынам своего народа. В другой статье он ратует за изучение и проведение в школах народных праздников, бережное отношение к традициям, обрядам, обычаям народа. По словам автора, Наурыз — это не религиозный праздник, а праздник труда, который символизирует мечту народа о новой, лучшей жизни, передает богатый опыт предыдущих поколений, имеет огромное познавательное и воспитательное значение, несет несравнимый ни с чем эмоциональный заряд.

В 1922 году в Оренбурге выходит книга М. Жумабаева «Педагогика», которая в наши дни является непревзойденным примером прекрасного учебника.

В предисловии к первому изданию учебника автор его Жолдыбаев, восторженно отзываясь о книге, написал, что для казаха это — откровение, а сам Магжан напоминает пророка.

И этот восторг не случаен.

Трудно поверить, что это были первые шаги в отечественной издательской практике, настолько глубоко и полно в ней рассматриваются вопросы физического и духовного развития, настолько профессионально, очень емко и лаконично расположен весь материал.

Книга выгодно отличается от других учебников, написанных сухим, ровным, бесстрастным слогом. По словам Магжана, научному стилю должен соответствовать абстрактный, го-

лый язык. Но в книге «Педагогика» явственно слышится биче- ние горячего сердца, силу истинной любви и бережной забо- ты к ребенку: автора можно сравнить что только с материн- ской любовью.

С самых первых страниц учебника, говоря о воспитании ребенка с колыбели, Жумабаев опирается на традиции народ- ной педагогики. «Баланы бастан» — этой поговорке соответ- ствует римский эквивалент «Дитя воспитывай, пока он попе- рек лавки лежит».

Магжан приводит эту поговорку, которая как нельзя бо- лее точно определяет отношение народа к воспитанию детей.

«Ребенок — ивовый прутик. Как его согнешь, таким он вырастает. Но если захочешь потом изменить положение ство- ла, можно сломать дерево», — говорит Жумабаев, и неволь- но вспоминаешь казахскую пословицу: «Баланды бес жаска дейін хандай көтер, он жаска дейін құлдай жұмса, ал он бестен әрі қарай онымен досындай ақылас».

Воспитывать ребенка пужно с колыбели, и тут все имеет значение. Жумабаев говорит о том, что с колыбельными пес- нями мать воспитывает слух у дитя. Нельзя подходить к ко- лыбели молча, а автор приводит текст колыбельной песни, которую пишет специально для этого случая:

Светоч солнце,
баловень!

Уложу тебя в постель,
ведь на улице метель!

Далее поэт пишет о необходимости формирования у ре- бенка умения трудиться, быть готовым к любым испытаниям. И тут автор прав, потому что это один из основных кн- тов народной педагогики, которая учила трудолюбиво с ма- лых лет — поначалу в семейных делах, но выросла человек, и проверка его трудовой подготовки всегда была обществен- ной.

В процессе воспитания, по убеждению М. Жумабаева, школа должна научить ребенка быстро решать все проблемы, находить выход из затруднительных ситуаций. Очень большое значение М. Жумабаев придает семье, ее морально-психоло- гическому климату. «Ребенок учится тому, что видит у се- бя в дому» — так гласит казахская пословица. Воспитывать в семье нужно прежде всего примером. Ребенок очень быст- ро перенимает все привычки, и плохие, и хорошие. У вспыль-

чивых, неуравновешенных родителей, например, дети очень нервны, подвержены истерическим выпадом.

Далее в книге приводятся примеры сочетания преподавания с игрой, изучение и использование в воспитательном процессе сокровищ устного народного творчества, национальных обычаев, традиций.

Учебник, написанный потом, конечно же, трудно назвать только учебником. Так богата и разнообразна сфера тех вопросов, которые затрагивает автор, так широко и многосторонне освещаются попутно и проблемы социальные, и литературоведческие, даются методические разработки по вопросам воспитания. Но это нельзя считать отклонением от научной темы, ведь задача автора была как можно шире осветить животрепещущие вопросы того времени.

Поэт Жумабаев ясно и четко видит перспективу воспитания человека нового общества прежде всего в неотрывной связи с опытом народной педагогики. И в этом огромное значение данной книги в наше и на будущие времена. Меткость языка, свежесть мыслей и суждений, яркость изображаемой картины, публицистическая страстность захватывают и завораживают буквально с первых строк учебника.

Талант невозможно скрыть. Как бы ни старались его упрятать, все равно придет день, и он засверкает всеми гранями, как алмаз, до времени скрывающийся в земле.

Когда читаешь пропитковенные слова Магжана «Для народа нет ничего важнее и дороже языка», кажется, что он говорит с сегодняшней трибуны о наших проблемах.

В силу причин книгу М. Жумабаева нельзя считать народной исторической феликвней.

Включая изучение творчества М. Жумабаева в программу по казахской литературе, педагоги должны прежде всего говорить о художнике, который думал и заботился прежде всего о новом поколении, которое придет на смену старому.

И нам понятны его тревога и его сомнения по этому поводу. И те мысли и идеи, которые прослеживаются во всем его творчестве, позволяют нам утверждать, что М. Жумабаев был не только поэтом, публицистом, теоретиком, преподавателем, но и в высоком смысле этого слова Учителем, народным педагогом, несущим в себе огромный заряд высокой

нравственной чистоты и силы негнбаемого духа, мечтающим о лучшей жизни грядущих своих соплеменников.

Алеет заря на востоке — это я иду.

Гром в вышине — это я грохочу.

Вместе с ливнем косым спускаюсь я на землю.

Чтобы сделать ее светлее и чище.

Три вещи делают человека счастливым:

Буйство красок земли, прохлада родниковой
воды, глаза жены, что нежности полны.

Р. А. ЖАКУПОВА,
учитель казахской
реальной гимназии
№ 2, г. Петропавловска

ПРИРОДА РОДНОГО КРАЯ В ТВОРЧЕСТВЕ **Магжана ЖУМАБАЕВА**

И вновь воскресает из мрака
Поэта высокая речь...
Ведь слово высокая плаха
Не в силах в забвенье обречь,
И тянутся люди, как к свету,
К ожившему чуду в стихах.
Незрим постамент у поэта,
Но жить его слову в веках!

Эти строчки написаны о Магжане Жумабаеве уже после его смерти. Они очень точно определяют место поэта в литературе. А вот что писал М. Ауэзов о Магжане при его жизни: «Из казахских писателей, я, конечно, люблю Абая... После него люблю Магжана... Его поэтическая индивидуальность настолько уникальна, что он перерастает рамки своей эпохи... Из числа всех нынешних писателей только слово Магжана устремлено в будущее и достойно останется в памяти грядущих поколений. Я не уверен и очень сомневаюсь в том, что сказанное каждым из нас, кроме него, останется в литературе».

Вся жизнь, деятельность, все созданное пером Магжана подтверждают эти слова. Когда-то Г. Н. Потанин после первой встречи с Магжаном предсказал, что юноша в будущем

станет вторым Чоканом. Это сбылось: Магжан стал крупнейшим тюркологом, историком, лингвистом, педагогом, автором учебников по казахскому языку и литературе, книги «Педагогика».

Магжан был и остается величайшим мастером казахского поэтического слова, чрезвычайная популярность которого породила черную зависть и послужила причиной его трагической судьбы. Титаническая работоспособность писателя и ученого вызвали ненависть у тех карьеристов и держиморд в литературе и в науке, которые были неспособны создать ничего оригинального ни в просвещении, ни в литературе.

Есть такая поговорка: «Көшедегі кара асфальтты как жарып гүл шыгады, таудагы кара тасты караган шыгады». Отчего так происходит? Почему? В чем сила? Сила—в корнях. Вот так и творчество Магжана пробило себе дорогу к сердцам его почитателей. Это возвращенное миру имя талантливого поэта, человека, беззаветно любившего свой край, свой народ. И куда бы судьба его ни закинула, он хранил эту любовь в своем горячем сердце.

Только человек, который любит свой край, мог написать следующие строчки:

Шер батса, кім іздемес туган елін
Тұлпар да көздемен ме туғап жерін
Қазағымды, калың елді сағындым,
Сарыаркамды—сайран жерді сағындым.

Не любящий природу человек, не замечающий ее красоты, — мертвый, черствый человек. Кредо поэта:

Болса гүлсіз, бұлбұл үңсіз,
Үңсіз бұлбұл, бір сұр құс
Үңсіз өмір—сөнген көмір
Отсыз жүрек—бос қуыс.

Во все времена писатели, поэты, художники, композиторы воспевали родную природу. Миру известны мастера пейзажной лирики в русской литературе. Это: А. Фет, А. Майков, А. Пушкин, М. Лермонтов, В. Брюсов, Н. Тургенев; в казахской литературе—Абай, М. Ауэзов, Г. Мусрепов. А теперь к этому списку добавилось новое имя — **Магжан Жумабаев**. Его поэзия неповторима, своеобразна:

Сағымы сайрап кұрады,
Бораны ұлып тұрады,
Қыс-ақ кебір, жаз—сары
Орманы жоқ, шуы жоқ,
Тауы да жоқ, суы жоқ,
Мәңгі өлік сақрасы,
Сарыарқа деген жерім бар,
неге екенін білмеймін—
Сол Аркамды сүйемін

Создается картина пустынного, безжизненного пространства. Картина эта навеивает грусть. Живут ли здесь люди? Да, здесь живут родные поэта, они трудятся на земле, где похоронены их предки. Это отчизна, отан, Атамекен — родина предков, которую он любит за вечные бураны, за безлесье, безводье, безжизненные пустышные степи.

И как не вспомнить **Лермонтова**, который писал:
Но я люблю — за что, не знаю сам,
Ее степей холодное молчанье,
Ее лесов безбрежных колыханье,
Разливы рек ее, подобные морям...
Люблю дымок спаленной жинвы,
В степи почующий обоз,
И на холме средь желтой ншвы
Чету белеющих берез.

Степи России, где часто встречались обозы, которые преодолевали большие расстояния, и, не имея возможности найти ночлег, обычно проводили ночь под открытым небом и дороги Лермонтову. Казахи, занимающиеся в основном скотоводством, часто тоже проводили ночь в степи вместе со скотом. Так что у простых людей — русских и казахов — жизнь была одинаково трудная. Обоих поэтов беспокоит судьба родного народа, любовь к которому они считают необъяснимой:

Но я люблю. За что?
Не знаю сам.
Неге екенін білмеймін,—
Сол өлкемді сүйемін.

А сколько любви, нежности к родному краю в этих **столках**, где каждая, как жемчужины на шее степной красавицы:
Сауықшыл есіл елім-ай!
Сарыарқа сайрап жерім-ай!
Күмістей таза суы бар,
Айдын шалқар көлім-ай!

Звон бегущего по степи ручейка **сравнивает** поэт с красивой, у которой в косах звенят шолпы:
Су акса, тау жаңгырар сылдыр кагып,
Дэл сұлу бұраңдаған шолпы тагып
Шли: Саф күмістей жаркырап,
Тыныш жатыр тұнық су.

Говоря о природе, Магжан **сравнивает** ее с матерью, ребенком, любимой.

Степь под солнцем засияла,
И бежит вода, звеня,
И смеется в свете дня,
Рассказать о чем-то хочет —
Как ребенок все лопочет,
Разливается ручей.
Свежею водой умылась,
- Празднично принарядилась,
И красуется Земля,
Радуюсь и веселя.
Разнотравьем и цветами,
Многоцветными шелками,
Многозвучием речей.
И с нее, своей отрады,
Целый день не сводит взгляда
Солнце — ласковая Мать.
Не устанет обнимать,
Целовать и любоваться —
Им теперь не расставаться
До вечерней темноты.
Шепчут, собираясь в кучи, —
Сочетаны, мол, наши дни,
Бесприютны мы, одни —
Нас никто не принимает...
Видишь, слезы проливают
И роняют с высоты.

(«Весной», в переводе О. Жовтиса).

Көкке тиген биік тау,
кұшактасып тұманменен,
Ақырын ескен жылы жел,
Маужыратып, тербетіп,
Сылдыр-сылдыр, сылдырлап,
Бірінің сырын бірі ұрлап,
Толкынды толкын қуады.

Еркегай жаз бір күлсе,
Күлмей шыдап ким калар.
Періштем деп айналып,
Алтын айна күн жүзер.

Читаешь эти строки, и перед глазами широкая степь, по которой гуляет вольный ветер, шалун-ветер гонит волны, они как бы догоняют друг друга. И тут вспоминаются абаевские стихи:

Безендіріп жер жүзіп тәңірім шебер,
Мейірбандық, дүннеге нұрып төгер.
Анамыздай жер ініп емізгенде
Бейне әкеңдей үстіне аспан төнер.

Любовь Магжана к родному краю и родному народу беспредельна:

Аркада жер жетпейді Бурабайға,
Бөленген бұйра сылсын қарагайға
Сылқ-сылқ күліп сылдыр какқан су сұлу,
Көлге қонып қапқылдаған қу сұлу.
Бейне айнадай жарқыраған айдындай
Күн шығарда көтерілген бу сұлу.
Шаңқай түсте өткір алтын Күн сұлу.
Жымылдаған жұлдыздармен түн сұлу.
Толып жатыр түрлі сұлу дүннеде,
Бәрінен де маған, сәулем сен сұлу!

Любовь Магжана к природе отличается высокой одухотворенностью. Для него, как и для В. Брюсова, А. Фета, М. Лермонтова, Абая, характерна музыкальность. Для него особую ценность имеет все, что близко средствам музыкального воздействия: **ритм, подбор звуков** (сылқ-сылқ күліп, сылдыр какқан су сұлу, көлге қонып қапқылдаған қу сұлу), мелодия стиха. Частное повторение звука «с» создает впечатление серебристого звона ручья, а звука «к» — крика лебедей. Создавая мелодию стиха, Магжан часто использует вопросительные и восклицательные предложения:

Сағымы сайран құрады,
Бораны ұлып тұрады,
Қыс-ақ кебін, жаз—сары.
Орманы жок, шуы жок,
Тауы да жок, суы жок
Мәңгі өлік сахрасы.
Сарыарқа деген жерім бар,

Неге—екенін білмеймін—
Сол Арқамды сүйемін!

Большую роль в создании мелодии стиха играют **словесные повторы**:

Сұлулықтың асығы—жыршы!—дер ме?
Жүректің сырып шешер сыршы!—дер ме?
Не қуаныш, не қайғы басқан күнде
Басыма келді: «Ақыным, тұрмы!—дер ме?

Не столько зрение и слух, но и обаяние приносит радость поэту, Магжан изображает внешний мир в том виде, какой ему придало настроение поэта. Он служит средством выражения лирического чувства:

Ночь темна. Возносит степной ураган
Над округой загробного царства курган.
Взял свечу, силуясь зажечь — робость берет.
Вспыхнет ли? Долгий ли свет ей дан?
Даже если ненастье, слякоть и грязь,
Или ветер свирепый дует, ярьась,
Ты горю, огонек. Я так искренне рад,
Что ты в слабой руке, трепещешь, борясь.

Читая эти строки Магжана, невольно вспоминаешь стихи **В. Брюсова**, являющегося одним из представителей русского символизма, влияние которого испытал и Магжан.

В дни отрочества я пророчествам
Весны восторженно внимал:
За первым праздничным подснежником
Блажен пьянящим одиночеством,
В лесу, еще сыром, блуждал,
Что ж? Пусть не мед, а горечь тайную
Собрал я в чашу бытия!
Сквозь боль души весну приветствую
И на призыв Земли ответствую,
Как прежде, светлой песней я!

При всем национально-историческом своеобразии этих двух выдающихся поэтов в их творчестве и взглядах на искусство есть общие черты. Влияние поэтов-символистов на Магжана объясняется и тем, что символизм развивался в условиях назревающего кризиса буржуазной культуры, и творчество М. Жумабаева совпало с периодом, когда происхо-

дита невиданная ломка жизненного уклада казахского народа, когда наступала эпоха величайших социальных потрясений. Все передовое, прогрессивное в жизни национальных окраин царской России было связано так или иначе с национально-освободительным движением. Отсюда интерес к личности, протестующей против общества, призыв к просвещению, к свободе, к раскрепощению женщины. Но Магжан от поэтических условностей и инсказаний раннего Брюсова пошел дальше, на позиции прогрессивной мысли.

Символика природы, построение стихотворений на сравнении ее с человеком, звукоподражание, звуковые повторы — все это **сближает** поэзию Магжана с творчеством **Блока, Брюсова**. Стихи Магжана — яркий образец мастерского использования художественных средств: метафор, сравнений, эпитетов (особенно много постоянных эпитетов: нұрлы күн, қысқы ызғар, қараңғы түн, алтын тап, ер жігіт, кең дала и др., которые помогают поэту выразить бесконечную его любовь к родине, ее степям, горам, рекам, ручейкам, почувствовать неповторимый запах полыни, увидеть блюда озер на дастархане степи.

Арқада бұйра жер жетпейді Бурабайға
Бөленген бұйра сыпсың Қарағайға.
Бұлт кашқан мәңгі мен-зеп Көкшетауға
Бөлектәу: «Ой бауырым»,— дер анадаңда
Оқжетпес найза қия—қыранға ұя,
Қарасаң жанның шері тарамай ма?
Солардың ортасында Бурабай көл,
Мән-мәлдір, дөп-дөпгелек ұқсайды Аңға.
Бурабай—Арқа аралы, жер еркесі...

С именем Магжана Жумабаева связано внедрение новых форм, совершенно до него неизвестных.

Красота человеческой души, трагические судьбы людей в условиях феодализма, счастье и несчастье, мечты о прекрасном будущем — темы его творчества. Их не могли заглушить появившиеся позже мотивы разочарования, одиночества, мысли о смерти, поэтому что поэт оставался верен жизни, ибо есть три вещи, которые не изменят, не предадут, останутся всегда непреходящими. Это: красота, любовь, природа. Им во все времена поклонялись поэты, воспевали их.

Шаңқай түсте өткір алтын Күн сұлу,
Жымындаған жұлдыздармен түн сұлу.

Толып жатыр түрлі сұлу дүниеде,
Бәрінен де маған, сәулем, сен сұлу!

Слово о мастерстве Магжана, лирика-пейзажиста, доносится закончить высказыванием Ж. Аймауытова: «Магжан силён чеканностью, образованностью и выразительностью слога, слова в его стихах подобны жемчужинам, нашпанным на шелковую нить. Стихам его присущи нежность, порою печально-горестная тональность. Подобного поэта, как Магжан, с его теплым, мягким, зефирным звучанием слога, не встретишь среди современных казахских поэтов. Он умеет извлекать чарующие звуки из сердца кобызы».

**КУРЛЕНЯ А. Ю., — директор
СШ № 24 г. Петропавловска**

«ЕСТЬ ДУША, ЧТО СВЕЧУ В УРАГАН НАЙДЕТ!»

М. ЖУМАБАЕВ.

«...Если обратиться к лирике Магжана, хорошо и профессионально ее исследуя, там нет ничего полезного и привлекательного для молодежи. Я убедился также в том, что при разъяснении творчества гораздо проще и яснее усваивают на будущее мысль о незначительности и ничтожности поэзии Магжана те ученики, кто хорошо знаком с русской литературой».

(Из критической статьи 1960 года).

«Одним из славных сыновей казахского народа, автором известных в народе стихов является Магжан Жумабаев. Его поэзия, его лирика — это всплеск истинных чувств и переживаний, которые присущи молодости — прекрасной поре в жизни человека. Она вольется в нашу сегодняшнюю поэзию, одарив ее новым блистательным светом, обогатит нашу культуру неповторимым богатством».

(Из статьи о поэте 1989 года).

Две оценки, две эпохи. В них — вся суть трагической судьбы поэта-человека, так трудно искавшего правду в беспокойном своем времени. Революция, не принятая многими представителями интеллигенции, попытка осмыслить то, что несет она народу... Магжану Жумабаеву выпало испытать всю меру жестокости эпохи, которую мы упрощенно называем эпохой сталинизма. Эпохи, от которой до сих пор так трудно просыпаются наши души.

Он — поэт сложный и противоречивый, но его заблуждения были аналогичны заблуждениям Есенина и Блока. Но творчество его пронизано токами большого таланта, который сделал художественную культуру казахского народа еще богаче, привнеся в нее свое мироощущение, сравнимое с мироощущением великих поэтических гениев всех времен и народов. И не случайно крылатая фраза русского гранда и гиганта поэтического слова Валерия Брюсова заставляет нас впервые задуматься о великом таланте, рожденном благодатной и щедрой казахской землей: «Магжан Жумабаев — казахский Пушкин!»

Сегодня уже ясно, что творчество Магжана — явление далеко не национальное, сугубо казахское, а интернациональное, ибо проповедует общечеловеческие ценности, воплощая в себе глубину философской мысли, поэтического дара и искренность слова, обращенного в будущее. Он — безусловная величина и по масштабу его дара, и по многообразию и значимости сделанного им для своего народа. Каким же горьким оказалось пророчество собрата по перу! Судьба поэта трагична... Но что страшнее смерти физической? Забвение! Именно к этому стремились те, кто фактически на 60 лет изнял его имя из истории и литературы, кто принес в жертву его талант и его самого ради «самого гуманного в мире советского искусства». В нем, по замыслу апологетов и прихлебателей коммунизма, не было и не могло быть места поэту и человеку, не вписавшемуся в официальные рамки ревнителей нового строя, построенного на крови и костях. Почти 60 лет ждала своего часа байроновская строка: «Кончил жизнь путь герой, теперь начинается путь его славы».

Надо ли сейчас вспоминать о том, как «не пушали» поэта к читателю, как высокопоставленные чиновники брали на себя смелость безапелляционно решать, кто нужен, а кто не нужен народу? Надо! Ибо сопротивление процесса раскрепощения мысли сломлено далеко не везде... Хрущевская оттепель растопила лед архивов с грифом «Хранить вечно», и имя великого поэта стало, наконец, известно многим. Но творчеству его еще предстоит признание, ибо доходит до нас с большим опозданием, но все же доходит, ибо истинная поэзия бессмертна. Забвение было насильственным. Под гнетом молчания исчезло его СЛОВО, при всей сложности и противоречивости, отмеченное «искрой божьей», большим талантом, идеями просветительства, гуманизма, демократии и прогресса.

И вот оно возвращается в полновесном трехтомнике его стихов, статей, писем, заботливо сохраненных его любимой Зуллейхой. Когда-то министр высшего образования Казахской ССР Билялов произнес профессору КазГУ Жовтису «историческую» фразу, итожившую тогдашний официоз: «Запомните раз и навсегда: нет у казахов такого поэта!» Бедный чиновник! Кому, как не ему знать, что талантливое СЛОВО обязательно вырвется из оков забвения и займет достойное место в мировой художественной культуре. Так было всегда! Историю не обманешь!

Очень немногие из нас знают пока только имя — Магжан Жумабаев. Его стихи — начал он писать их в 14 лет — почти неизвестны или малонизвестны. А ведь в расцвете своего таланта он был не только известен, но даже популярен не только у казахов Казахстана, но и жителей Монголии, Турции, Сибиряна. Его стихи, положенные на музыку, звучали повсюду. На родине — без имени автора, как народные. Это могло бы быть высшей похвалой поэту, если бы не трагические события. И забвение...

Среди мастеров казахской художественной культуры и литературы одно из первых мест принадлежит Магжану Жумабаеву. Он тот, о ком великий классик Мухтар Ауэзов сказал: «Из числа всех нынешних писателей только слово Магжана устремлено в будущее. Он принадлежал к поколению на стыке эпох. И как бы новая эпоха не ломала истину, она остается единственной и неоспоримой: поэзия не может быть «политически верной или неверной», она может быть настоящей или не быть вовсе. Поэзия Жумабаева — настоящее искусство со всеми его достоинствами и противоречиями. Скажите, разве талант претендует на непогрешимость?» В 1917 году сблизил с пути не только политически неподкованные стригунки казахской литературы, вроде Магжана, но и многоопытные аргамачи русской литературы. Вспомним имена Бушина, Куприна, Бальмонта, Мережковского... Все они остались в истории и литературе. Место в них и Магжану Жумабаеву — великому поэту, мыслителю, просветителю, гражданину».

То, что сейчас называют противоречиями поэта, его ошибками, повлекшими репрессии и гибель, оставляет двойственное чувство. Схема известна: байский отпрыск, националист, символист, песенник и мистик. Клеймо, от которого

не отмыться при жизни. Искупить можно только кровью. Кровь пролилась, но она не затмила другого Жумабаева, настоящего — поэта - романтика, борца, гражданина, патриота своей родины, своего народа.

Его национальные чувства теперь кажутся нам естественными в контексте событий кауна Февральской революции, когда сторонник партии «Алаш», партии националистического толка, мечтал о свободе для своего народа, забитого и угнетенного. Ему напомнили об этом в 29-ом, а окончательно рассчитались с ним в 38-ом. Он дважды пострадал за ошибки, в которых в одинаковой степени были повинны и он, и история. В первый раз он отделался десятью годами ссылки и заступничеством Горького, второй раз — заплатился жизнью. «Волчонок» съел «волчицу», как писал Магжан в одном из последних писем любимой жене. А ведь к тому времени его политические взгляды подвергались серьезной переориентации и вряд ли коммунистические лидеры могли упрекнуть его в отсутствии лояльности к советской власти. Этот период жизни Магжана Жумабаева мало исследован, но «путь в коммунизм» не прошел бесследно. Советская платформа стала началом глубокого творческого кризиса поэта. Это объясняется и особенностью его творчества (он прежде всего был лирик, а не политик), и популярностью, и непререкаемым авторитетом во всех слоях общества, и личными качествами поэта — неуступчивостью, болезненно развитым чувством личного превосходства. Критики, играя на струнах страдающей души, делали свое черное дело, смешивая трагическое в его творчестве с пессимистическим, национальное — с националистическим. При жизни признанный поэт, автор замечательных стихов и поэм, так и не был принят в Союз писателей, который обещал ему поддержку, а на деле его творчество фактически было погребено в архивах. Травля, гонения, издательства принимают такие формы, что он предпринимает попытку самоубийства и лишь по счастливой случайности остается жив, чтобы еще раз пройти все круги сталинского ада и похоронить не только свое имя и литературное наследие, но и дату, и место смерти в недоступных досье НКВД. Сейчас, по прошествии лет, становится ясно, что Магжан Жумабаев, этот поэтический самородок, стал жертвой черной зависти некоторых коллег по перу и в далекие тридцатые, и теперь, когда происходит реанимация его поэзии. Его стихи были за-

прешены тогда, не изданы они и теперь. Народный поэт Башкирии Сайфи Кудаш дал такую оценку роли Союза писателей Казахстана: «Есть две причины, препятствующие переизданию стихов Магжана. Первая — личные враги Жумабаева, оказавшиеся в неудобном положении. Раньше они «разоблачали» поэта а ныне стоят перед дилеммой — или честно исправить перегибы, или же проявить «принципиальность», настаивая на старой оценке поэта. Эти люди выбрали второе и свой ложно понятый престиж поставили выше престижа казахской литературы». Это было сказано более 20 лет назад. С тех пор прошло много времени, но настоящей правды о Жумабаеве так и не сказано. Многие обвиняют поэта в натурализме, в отсутствии настоящего искусства, явно обнаруживая традиционное соперничество, в котором пальма первенства часто достается менее талантливым, но остро чувствующим конъюнктуру, а то просто жаждущим даже дурной славы убийцы гения. Такое в истории литературы случалось не однажды. Параллели слишком очевидны, чтобы их не принимать во внимание. Но есть и другие параллели, когда национальное покаяние возрождало для нации их убитых гениев, павших жертвами произвола и тирании. Имена Ключева, Вольпова, Клычкова и более известных писателей говорят сами за себя. Неужели казахская литература способна отвернуться от искусства более высокого масштаба? Это роскошь самоубийцы, рубящего свои национальные корни. Нет, Магжан возвращается к нам и возвращается прежде всего к своей поэзии. О какой ее стороне прежде всего нужно говорить? На такой вопрос ответить очень трудно, если иметь в виду, что творения поэта исключительно своеобразны. Он жил и творил после Абая и во времена Султанмахмуда Торайгырова, Сакена Сейфуллина, Сабита Муканова, Ильяса Джансугурова, но удивительным образом сформировался совершенно не похожим на них — истинно новаторским поэтом. Жумабаев всегда стремился остаться самобытным. Это видно по его стихотворениям «Пророк», «Восток», «Свобода», «Чугунная дорога», «Гонимый коня, Сарсенбай» и др. Содержание этих стихов было предметом критики в 20-е, 30-е годы. В них шла речь о противопоставлении города — аулу, железной дороги — казахской степи. Но перечитывая их, теперь приходишь к другому выводу. Дело в том, что для отсталого полуфеодалного казахского аула повсюду были вторжением в размеренную степную жизнь. И не только и не столько в материальную среду, сколько в духовную жизнь. Магжан Жумабаев изменил тради-

ции казахской поэзии начала XX века, ввел много повестей как в содержание, так и в форму стиха. Многие поколения зачитывались его стихами в рукописях, поскольку его книги были запрещены. Его лирика необычайно привлекала необычностью формы, языка, построения, сходными с лучшими классическими образцами русской поэзии, которую он любил и хорошо знал. Меткость выражений, свежесть мыслей и суждений, яркость изображаемой картины, точность в передаче чувств, находчивое обыгрывание слов—все это составляет характерные особенности поэзии Магжана Жумабаева. В его пейзажной лирике, введенной им в казахскую поэзию и доведенной до совершенства, явно просматриваются есенинские и пушкинские мотивы, а социальные стихи явно созвучны с некрасовскими, что, впрочем, не мешает им быть истинно казахской поэзией, с ее особенностями, законами, традициями. Как и любому поэту, ему свойственна мысль о единстве жизни и смерти, о их постоянной борьбе. Особенно эта тема была приоритетной в его творчестве в период гонений и унижений, но носит скорее философский смысл, чем пессимизм и упадничество, характерные для поэтов-символистов начала века. Магжаном Жумабаевым создано несколько поэм: аллегорическая поэма «Сказка», «Жусуп-хан», «Коркут» и др. Самой значительной, красочной по сюжету и слогу является поэма «Барыр Баян». В ней повествуется о дальнем событии, происшедшем во времена военных походов, вражды между казахами и калмыками до установления мира между ними. В поэме воспеваются отвага, любовь, дружба и милосердие, показывается слепота гнева и ненависти.

В своей поэзии Магжану Жумабаеву удалось выразить сложнейшие стороны духовной жизни человека. Его любовь к природе отличается высокой одухотворенностью. Лирический пейзаж в самом высоком смысле этого понятия впервые введен в поэзию советского Востока именно Магжаном Жумабаевым, что еще раз подтверждает не только постоянный поиск новых форм... не только его поваторство, но и долг художника обогатить родную поэзию, используя пример братской культуры. Примером может служить замечательный лирический цикл стихов «Весной». Красота человеческой души, трагические судьбы людей в условиях феодализма, счастье и несчастье, мечты о прекрасном будущем, красота природы — таков был круг тем молодого начинающего поэта. Он не изменил им до конца своих дней. Их не смогли заглушить поя-

ившиеся позже мотивы разочарований, одиночества, пессимистические мысли о смерти. Не могли потому, что поэт остался верен жизни, ненавидел мракобесие и религию в худших ее проявлениях, являясь одновременно проповедником добра и любви. В некоторых стихах, особенно в «Огне» и «Мечеть и тюрьма», его мироощущение близко к мироощущению молодого Маяковского, богоборца и гиганта.

С именем Магжана Жумабаева связано внедрение новых форм (очевидно, под влиянием Фета и Блока), совершенно неизвестных до него. В этом причина всеобъемлющего влияния его контекста на современную поэзию. Больше того, можно с полным основанием утверждать, что стилистическая система Магжана Жумабаева фактически господствует в стилистическом строе современного казахского языка. Влияние Магжана можно сравнить с влиянием лишь Абая, которого он, кстати, считал «великим судьей и вождем акынов». Магжановская поэтическая культура, его высокое мастерство благотворно сказались не только на казахской поэзии, но и в творчестве известных поэтов других тюркоязычных народов — татар, узбеков, башкир. Его последовательность в творческом переосмыслении лучших образцов русской культуры позволила создать казахские поэтические шедевры, стоящие на одной ступени с их прототипами — блоковскими и есенинскими стихами, так любимыми Магжаном.

Над могилами великих поэтов высятся надгробные камни, лежат на мраморных плитах живые цветы. Никто не знает, где похоронен прах великого сына казахского народа. Судьба его не ясна. По одним версиям, он погиб в 1938 году, по другим — в 1956 году на Новой Земле. Теперь, когда к нам пришло великое покаяние, мы должны точно определить ориентиры нашей совести и воскресить для потомков и современников имя Магжана Жумабаева. Это покаяние уже частично состоялось — в названиях улиц, зданий. Но не произошло пока главного покаяния — признание его поэтической величиной крупного масштаба, национальной гордостью. Немногие не изменили своей совести, не предали его в трудную минуту, а один человек должен разделить с ним не только его забвение, но и его славу, пусть посмертную, но заслуженную. Этот человек — его жена, его любимая Зулейха, сохранившая его не только верность, но и его наследие. Ее любовь окрыляла и вдохновляла его, а верность помогла ему в лихолетье, ее память поможет ему воскреснуть из мертвых и

стать живым в памяти народа. А наша память будет равна нашему покаянию. Размышляя о судьбах литературы и судьбе Магжана Жумабаева в письме к Д. А. Купаеву в 1969 году, поэт Башкирии Сайфи Кудаш написал замечательные слова: «В отношении к культурному наследию у разных народов наблюдаются некоторые различия. Чем богаче культурное наследие народа, тем заботливее и бережнее он к нему относится, тем внимательнее он судит о сыновьях, которые хоть чем-то обогатили сокровищницу национальной культуры. И, напротив, чем скромнее культурное наследие, тем как-то беззаботнее это отношение, тем подчас легче забываются люди, стоявшие даже у истоков рождения литературы. Казахская литература отворачивается от замечательной поэзии Жумабаева. И единственный повод — его националистические ошибки». У казахского народа богатое культурное наследие, тем более нельзя почувствовать себя равнодушным, а умножать это наследие крупными бриллиантами и мелкими крупичками талантов, которые подарит нам история. Мы в долгу перед ней и перед теми, кого перемололи страшные сталинские жернова. Из мрака забвения светит нам Магжановская свеча, согревая наши суровые души, чтобы они, согревшись, могли находить в урагане свечу.

Э П И Л О Г

Отрывок из стихотворения Амантая Ахметова

«ИЗ МРАКА ЗАБВЕНИЯ»

И вновь вокресает из мрака
Поэта высокая речь..
Ведь СЛОВО высокая плаха
Не в силах забвенью обречь.
И тянутся люди, как к свету,
К ожившему чуду в стихах.
Незрим постамент у поэта,
Но жить его слову в веках.

В очерке использованы материалы газет и журналов:

СТАТЬЯ Т. Зоринной «Покаяние», Книжное обозрение, № 21 от 25 мая 1990 г.

СТАТЬЯ М. Базарбаева «Печать раздумий, скорби и любви», «Казахстанская правда», № 27 от 1.02.89 г.
СТАТЬЯ А. Жовтиса «Есть такой поэт», «Казахстанская правда», № 232 от 5. 10. 89 года.
СТАТЬЯ в газете «Ленинская смена», № 33 от 15. 02. 90 г.,
СТАТЬЯ З. Галеева, «Казахстанская правда», № 28 от 2. 02. 89 г.
«Дружба народов», № 12, 1988 год.
Журнал «Простор», № 3, 1989 год.
Журнал «Простор», № 4, 1989 год.
Альманах «Алем», 1990 г. Русский язык в каз. школе, № 2, 1993 г.

СОЛОВЬЕВА Л. А. — учитель русского языка и литературы средней школы № 32 им. С. Муканова г. Петропавловска

«С У Д Ь Б А П О Э Т А»

Жизнь его оборвалась очень рано, на рассвете творческого подъема. Остались недописанные стихи, несбывшиеся мечты. Но за свою короткую жизнь он успел оставить своему народу огромное, уникальное во многих отношениях литературное наследство, о существовании которого многие поколения его соотечественников, родившихся после 1937 года, не знали. Власть тоталитарного режима сделала все, чтобы предать его имя забвению. Запрещалось читать его «антисоветские стихи», ему пришли ярлык националиста и врага народа. Но в конце концов справедливость восторжествовала. Спустя полвека творческое наследие Магжана Жумабаева, патриота и интернационалиста, поэта, которого современники не без основания называли «казахским Пушкиным», стало достоянием его народа.

Судьба не была к нему особенно милостива, хотя родился он в относительно обеспеченной семье 25 июня 1893 г. в Булаевском районе нашей области, на берегу озера Сасыкколь. Отец его был состоятельным и авторитетным человеком. В 15 лет он стал беком, народ избрал его начальником волости. Грамотный человек прогрессивного взгляда, он впоследствии решил дать хорошее образование своему сыну Магжану, который рано проявил интерес к гуманитарным наукам.

Первыми его учителями были местные учителя и мулла, которые научили его читать и писать на основе арабской письменности. После этого он поступает в мусульманскую школу — медресе в городе Уфе. Следующим этапом его жизни была Омская учительская семинария, которую он окончил с отличием. Наверное, годы, проведенные в семинарии, близкое знакомство с прогрессивными представителями русской интеллигенции и были решающим моментом на пути становления будущего поэта. Здесь он впервые получил возможность приобщиться к передовой европейской науке, изучить богатый русский язык.

В 1923 году он начал работать в Московском издательстве литературы восточных народов и одновременно учился в литературном институте, который возглавлял В. Брюсов.

Первые стихи Магжана вышли в свет в 1912 году в Казани и были переизданы в Ташкенте в 1923 году. Здесь же, в Ташкенте, он встречается с классиком казахской литературы Мухтаром Ауэзовым, читает лекции о русской и казахской литературе в студенческих аудиториях. Но скоро по совету А. В. Луначарского переезжает с семьей в Москву, где учебу в литературном институте сочетает с переводом произведений русских поэтов и писателей на казахский язык. В стенах этого же института он встретился с Сергеем Есениным. Им были переведены на казахский язык «Песня о Соколе» М. Горького, рассказы Мамина-Сибиряка, В. Иванова, стихи А. Фета, Ф. Тютчева, М. Ю. Лермонтова, А. Блока, А. Кольцова, а также произведения Гете, Гейне.

Трудно судить об истинном политическом убеждении М. Жумабаева, но в те годы на страницах казахских газет часто появлялись переведенные им статьи В. И. Ленина — «Парижская коммуна», «Девятое января», «1905 год» и другие. Это были первые переводы вождя мировой революции на казахский язык.

Магжан Жумабаев был не только продолжателем новаторской традиции в казахской литературе, начало которой положил Абай Кунанбаев, но и основоположником нового лирического жанра европейского стиля. В этом смысле он оказал огромное влияние на становление последующих поколений молодых поэтов. Его яркий литературный талант позволил создать неповторимые образы. Стихи Магжана часто пуб-

ликовались в журналах «Сана», «Шолпан» и в газете «Ак-жол». Значительное влияние на творчество М. Жумабаева оказала природная лирика А. Фета и Ф. Тютчева. Это чувствуется в его стихах «Летнее утро», «Весна», «Летняя ночь», «Кокшетау», «Береза» и других.

В своих поэтических произведениях он также затрагивал социальные проблемы, вызванные революционными преобразованиями в обществе, его волновала судьба освободившегося от феодального и капиталистического ига народа. Особое значение в духовном раскрепощении своих соплеменников он придавал народному образованию, основанному на передовых достижениях науки. В 1921 году в статье «Учебные пособия и наши школы» и в 1922 году в труде «Педагогика» он предлагает свою концепцию о современной школе.

Большая часть жизни Магжана Жумабаева была связана с нашим городом. Здесь он в 1919 году работал редактором губернской газеты «Бостандык туы» (ныне «Ленин туы»). В 1927 году, после возвращения из Москвы, начал преподавать русский и казахский языки и литературу в Петропавловском педагогическом техникуме и в партийно-советской школе.

Но скоро началась охота за «врагами народа». Под огонь «беспощадной критики» попала в первую очередь интеллигенция. Мракобесы заточили в тюрьму лучшие умы целых народов. Для этого достаточно было хоть малейшего намека на инакомыслие, единого слова, подрывающего «авторитет» деспотического режима. Нависла туча ежовщины и над Магжаном Жумабаевым. Начались нападки критиков, партийных активистов. Его обвиняли в том, что в его стихах часто встречаются слова «нация», «тюркские племена», «мой народ», следовательно, эти произведения имеют ярко выраженное националистическое направление. Ставили ему в вину и то, что среди его знакомых был алашординец Миржакип Дулат, по просьбе которого он переводил стихи А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова и зарубежных поэтов.

В 1929 году Магжана заключили в печально известную Бутырскую тюрьму и скоро приговорили к десятилетней ссылке в Карелию. Подвергались гонениям со стороны НКВД и его родственники. Из ссылки он вернулся в 1936 году по ходатайству М. Горького, к которому обратился с письмом.

Вернувшись в Петропавловск, он начал преподавать русский язык и литературу в школе № 7, а во время летних каникул читал лекции слушателям курсов усовершенствования учителей. Но недолго пришлось ему заниматься педагогической деятельностью. В феврале 1937 года против Магжана вновь было возбуждено дело и его отстранили от работы. В декабре того же года он был арестован. Ему было 44 года...

С наступлением эры гласности началась, по прошествии полувека, реабилитация жертв чудовищной антигуманной системы. Вновь стали частью нашего духовного богатства бессмертные стихи Магжана Жумабаева. Его имя присвоено бывшему совхозу «Молодежный» Буласвского района, а недавно улица Коммунистическая переименована в улицу Магжана Жумабаева. Своим беззаветным служением людям, он заслужил большого. Но какие посмертные почести могут восполнить утрату, нанесенную народу в годы репрессий? Все же, увековечив имена павших славных сыновей, погибших в застенках НКВД, мы можем считать часть нашего долга выполненной.

Читая стихи Магжана Жумабаева, входим в волшебный мир его поэзии. Его лирика привлекает необычностью формы, языка, построения.

Меткость выражений, свежесть мыслей и суждений, яркость изображаемой картины, точность в передаче чувств, находчивое обыгрывание слов — все это составляет характерные особенности поэзии Магжана Жумабаева.

В стихах поэта трудно выделить какую-нибудь особую тему. О чем бы он ни писал, первым долгом обращается к своему внутреннему мироощущению, окружающей действительности, будь то любовная лирика, стихи о природе, о родном крае, о его прошлом и настоящем, о месте человека в жизни, о долге и чести.

Целый цикл стихов — «Гульсум», «Целуй меня», «Красивее ты всех» — воспевает женщину.

А в стихотворении «Люблю» Магжан Жумабаев говорит о самом сокровенном, о том, что делает человека Человеком, о любви к женщине — матери, жене, родной степи, своему народу.

Магжану Жумабаеву удалось выразить сложнейшие стороны духовной жизни человека. Лирический пейзаж в самом высоком смысле этого понятия впервые введен в поэзию Казахстана именно Магжаном Жумабаевым. Стихотворение «Весной», в переводе Жовтиса — чудесное время обновления природы. Используя метафоры, Магжан Жумабаев говорит, как степь под солнцем засияла, и «бежит вода, звеня, и смеется в свете дня, рассказать о чем-то хочет, разливается ручей. Свежую водой умылась, празднично принарядилась и красуется земля, тучи шепчут, проливают слезы и роняют с высоты». Ручей сравнивает с лопотанием ребенка.

Поэт стремится оставаться самобытным. Это видно по стихотворениям «Пророк», «Восток», «Свобода», «Урал», «Кокшетау», «Заждался», «Город летает», «Гони коня, Сарсенбай».

Дело в том, что для отсталого полуфеодалного казахского аула повшества были вторжением в размеренную степную жизнь. И не только в материальную, но и в духовную. Поэтому в стихотворении «Гони коня, Сарсенбай» поэт называет город громадным дьяволом, а дыхание его — огонь и дым. Даже люди, населяющие эту громадину, отталкивают поэта: игривые и непостоянные женщины, мужчины без пламенного сердца.

Поэта тянет в родную степь.

Земля Сыры-Арки,

Ясный свет моей души,

Я вдохну его шелковый ветер,

Я вкушу сладость его прозрачных озер.

Во многих стихотворениях Магжана Жумабаева присутствуют мотивы жизни и смерти: «Волны», «Ветер», «Огонь», «Убаюкай меня, смерть», «Зимняя дорога». В представлении поэта жизнь и смерть постоянно сопровождают друг друга, без одного нет другого. Заканчивая поэму о Куркуте, поэт утверждает: «Не буду жалеть себя, готов умереть за свой народ, если хоть что-нибудь сумею сделать для него». Смерть — неизбежность, завершение жизни, ее падо принять как должное, как финал, конечный пункт созидания.

Исповедальными являются стихотворения «Признание», «Бедный казах», «Красное знамя». В стихотворении «Красное знамя» автор приветствует объединение под Красным знаменем обездоленных прежде, а теперь строящих новую жизнь.

Поэзия Магжана Жумабаева ни на минуту не прекращала своей жизни. Его стихи живут в пареде как безымянное, коллективное творчество. А это самое истинное и высокое признание.

МАТЮШЕНКО М. Д. — учитель русского языка и литературы Явленской средней школы № 1 Ленинского района

ЛИРИКА МАГЖАНА ЖУМАБАЕВА

Значительное влияние на формирование мировоззрения начинающего поэта оказал преподаватель татарского «Медресе—Галия» Галимжан Ибрагимов, преподаватель, впоследствии ставший известным татарским писателем. Ему близко по духу творчество С. Сейфуллина, Б. Майлина, Мир Якуб, Дулатова.

Первый поэтический сборник «Шолпан» (1912 г.) стал событием в казахской литературе. В первой половине 20-х годов создается знаменитая поэма-роман «Батыр Баян». Известны сборники «Стихи М. Жумабаева», сказочная поэма «Жусун-хан» (Москва, 1928 г.), поэма «Батыр Баян» (1923 г. «Шолпан», Ташкент), поэма «90-большинство» (в «Енбекши казах» — 1927 г.)

Его творчество отличается самобытностью, ярко выраженной социальной тематикой: тяжкая доля народа, ликвидация социального и морального гнета — вот главная проблематика его стихотворений. Об этом свидетельствуют уже заголовки стихотворений «Бедняга», «Беззащитная» и другие. Поэт верил в поддержку и помощь с Востока, надеялся, что освобождение придет с Востока, что могучая Азия сбросит иго колонизации и отсталости («Свобода», «Восток», «Пророк», «Туркестан», «Кобыз Қойлыбая» и другие).

Лирический герой стихотворения «Мое желание», подобно лермонтовскому «Парусу», противится покою, его душа жаждет борьбы:

Пусть этот вихрь мое тело корежит,
Испепелит, до золы уничтожит,
Так, чтобы из глаз моих соль потекла.

Гордый, независимый бунтарь осознает опасность пути:
Слышишь судьба, не хочу подаяний,
Полною мерой отмерь мне страданий,
В огненном вихре сжигая дотла.

Самоотверженный герой-романтик видит свое предназначение:

Волю мою ты повяжешь тюрьмою,
Будешь пытать ты разлукой меня.

Одно желание, одна, но пламенная страсть (Лермонтов «Мцыри») терзает и утешает одновременно юношу:

Мысль о свободе спасением станет,
Чем недоступней она — тем желанней,
Тем испуганнее песни о ней,
Пусть долетит он до Сары-Арки
И устремится к единственной цели — к душам
сородичей
Да неужели
Он не пронзит вас, мои земляки!

Взволнованный лирический монолог, обращения «мои земляки», судьба, 4-стопный дактиль с мужскими рифмами, яркие метафорические эпитеты (жаркое пламя, недреманное око охраны, голос, рожденный в неволе, полной печали и боли) — все это художественные способности, так характерные для романтической поэзии вообще и для романтической поэзии 20-го годов нашего века.

Поэзия М. Светлова, Э. Багрицкого подчеркивает идею стихотворения.

Слышишь судьба, не хочу подаяний!
Полною мерой отмерь мне страданий,
Жги на огне, в три погибели гни!
Если народ разбужу я стихами,
Горе отступит и жаркое пламя
Высушит слезы, к чему мне они!

Стихи М. Жумабаева поражают взволнованностью, открытостью страданий молодого чуткого сердца, своей беззаботностью и одновременно силой духа (стихотворение «И меня ты, смерть, убаюкай»).

Истрадалась душа от боли,
Хоть и молод, пожил довольно,
Обескрылело сердце — птица
Не поется ему, не летится,
Не зовет его больше ввысь,
Посади к себе в клетку
Влей же в душу...

Желание успокоиться — желание от ланий, от борьбы мучительной, иссякли силы», лирический герой любовью рассказывает о судьбе юноши-борца:

Где-то там, далеко-далече
Кто-то умер и в землю зарыт.

Смелый воин, заступник угнетенных, «чье сердце — птица», он идеал поэта:

С гордо реющим стягом пестрым,
С окровавленной саблей острой
Он врагов разил на скаку,
Как копьем, их взглядом пронзал ты...
Этот юный джигит немало
Погулял на своем веку
И лежит навек успокоен
Буйным ветром оплакан воин.

Подобно бойцу М. Светлова:

Мы мчались, мечтая постичь поскорей
Граматику боя, язык батарей,
Восход поднимался и падал опять,
И лошадь устала степями скакать,
Пробитое тело наземь сползло,
Товарищ впервые оставил седло.

Юноша-мечтатель промелькнул яркой звездой в родной степи:

Путник шел по пескам зыбучим,
И мечтал он в глухой ночи,
Чтоб заря пришла поскорее,
Что спасут его и согреют
Солнца утреннего лучи.

Он подобен героям 20-х годов, которые погибли, не долюбив, не докурив последней папиросы. Прекрасная в своей самоотдаче и чудесная в своей вечности природа констатирует:

В кружевной листве шелестящей,
На опушку шагнув из чащи,
Засмотрелась березка вдаль,
И откуда могла, откуда
К ней, танцующей, светлокудрой,
Вдруг подкрасться тоска-печаль,
В травы рухнула головою...
Плачет ветер над ней неживою...

Детали родного, близкого всем пейзажа, олицетворение березки не могут не затронуть душу читателя. Этот контраст ярко высвечивает главный образ — погибшего юноши, судьбу которого хочет разделить и лирический герой М. Жумабаева:

Вместе с ним и меня убаюкай, убаюкай, смерть, убаюкай!!!
(В другой строфе)

И мое подоспело время
В путь последний уйти со всеми,
Крепко юношу обниму,
Постою над мертвой березкой.
И красавице вытру слезы,
Над пустыней развею тьму.
Истрадалась душа от боли,
Хоть и молод — пожил довольно,
Сердцем пью сладчайшую музу,
И прошу меня, смерть, убаюкай,
Убаюкай, смерть, убаюкай!

Лирическое признание в любви — стихотворение «Люблю». Поэт признается в любви неизменной, верной матери, жене, сородичам, к родной земле Сарыарке.

Образы стихотворения обрисованы скупыми деталями, чаще не возвышающимися, а припущающими зрительно, частное не,—но это единство противоположностей, отрицание тем ярче подчеркивает любовь поэта:

Зимой—бураны, летом—миражи,
То савап белый, то желтее ржи,

Ни гор, ни рек — безмолвие да камни,
Один лишь камень да солончак,
Но все-таки земля Сарыарки
Пусть даже и такая, дорога мне,
За то ее, наверно, и люблю,
Что не пойму —
За что и почему.

В «Эй, Сарсенбай» — любовь к Родине, аулу, нетерпение увидеть аул. Обилие глаголов повелительного наклонения, междометия, стимулирующие действия, рефрен-призыв «Эй, Сарсенбай, коня поторопи!» передают горячее нетерпение лирического героя увидеть родной аул, родню, услышать песню, стремление прижать к груди родной степной простор. Чередование стиха из 10 слогов с шестислововым передает одновременно и настроение героя, и стремительность скачки.

Лирическому герою чужды город, его шум, гам, смрад воздуха, ему откровенно неприятны горожане (и мужчины, и женщины), ведь у них «лишь об еде заботы все».

Только Родина вызывает прилив сил, душа загорается поэзией. Как клятва звучат строки в финале:

Когда к груди прижму простор степной,
Волной озерной утолю свой взор,
Тогда душой воспряну,
В Сарыарке ветра — шелков нежней,
Я их люблю и до скончанья дней
Любить не перестану.

Раздумья о жизни, о своем творчестве — вот главная тема стихотворения «Темная буревая почь». Обилие метафорических эпитетов (почь буревая, смерти холодное, мрачное царство и пр.), символы (черные тучи—свеча, антитезы помогают представить нелегкий жизненный путь героя (почь буревая, ветра мытарства). На фоне мрачной картины теплится свеча — светлое чудо. Символ света, добра, знаний. Герой радуется, что «свечка не гаснет, мерцает, горит». Авторское кредо — светить, даже если многим свет «скудным покажется или убогим». И даже если они отвернутся, то «...не жаль их ничуть: Разве для них зажигаю я свечу?!..»

Невольно вспоминаются строки из русской классики «Светить — и никаких гвоздей. Вот лозунг мой и солища» (В. Маяковский). М. Жумабаев горд, что не «праздновал труса» в жизненной борьбе (стихотворение «Повсюду»), что «выйти

лавскому «Она (тема) больше всех нас: и она всеобщая наша тема». Можно сопоставить стихотворения М. Ю. Лермонтова «Родина» и М. Жумабаева «Суйемти».

М. Жумабаев любит Родину за вечные бураны, за безжизненные пустынные степи, это Отчизна, Атырау, время предков, любит сородичей, вечных тружеников. Поэту трудно объяснить (как и М. Ю. Лермонтову) Отчизну я, но странно любить свой родной край. Для него, поэт, вырастает время, когда становится такой поэзия, востанавливается и сопереживать. Любовь к Родине — это то, что делает нищю надней, а человека гражданином.

М. Жумабаев — мастер интимной лирики. «Гульсум», «Джамиля», «Зулейха», «Красивее ты всех» — передают поклонение поэта женской красоте, обаянию, характеризуют его как тонкого лирика.

Поэт любит мать, жену, его любовь отмечает достоинства и недостатки близких — все ему дорого (стихотворение «Люблю»). Любовь вырастает до всеобъемлющей (и к народу, к родной земле Сары-Арке). За что? «Не знаю. Просто ее люблю».

Поэзия М. Жумабаева отличается, несмотря на перекличку тем и в казахской, и русской поэзии, самобытностью и оригинальностью. По стилю М. Жумабаев не похож на Абая, очень им любимого и почитаемого, ни на других поэтов. М. Ауэзов писал в 1920 году о нем: «Из казахских поэтов я, конечно, люблю Абая... После него люблю Магжана... Его поэтическая индивидуальность настолько уникальна, что она перерастает рамки своей эпохи... Из числа всех нынешних писателей только слово Магжана устремлено в будущее и достойно останется в памяти грядущих поколений».

Другой казахский поэт Аманбай Ахметов в стихотворении, посвященном М. Жумабаеву, пророчески восклицает:

И тянутся люди, как к свету,
К ожившему чуду в стихах
Незрим постамент у поэта,
Но жить его слову в веках!

ФАТЫХОВА Г. Д. — учитель русского языка и литературы средней школы № 2 им. С. М. Кирова г. Петропавловска

«ЛУЧИСТАЯ ЗВЕЗДА — ЯЗЫК...»

Великий русский публицист и демократ В. Г. Белинский высказал очень интересную мысль о деятелях двух родов. И эта мысль не дает мне покоя, так как я нахожусь в том состоянии духа, когда нужно много в себе пересмотреть, осмыслить, пропустить через себя. Так вот, Белинский сказал, что на всяком поприще есть два рода деятелей: первые из них, опережая свое время, работают на будущее, вторые живут в настоящем и для настоящего. При жизни первые не поняты и даже гонимы. Их апофеоз в будущем, когда кости истлеют в могиле. Вторые получают славу и признание при жизни, но иногда случается так, что, переживая свою славу, умирают в неизвестности. Первые — это натуры великие и гениальные. И, если они избирают родом своей деятельности литературное поприще, их творения вечные и неумирающие. Литературные труды деятелей второго рода являются памятниками определенной эпохи, но не более.

И если именно с этих позиций рассмотреть жизнь и творчество великого казахского поэта Магжана Жумабаева, чей талант признаи равным таланту «солнца русской поэзии» А. С. Пушкина и таланту певца Прекрасной Дамы А. Блока, то, безусловно, Магжан Жумабаев — гений, опередивший свое время, и его творчество бессмертно и современно.

XX век, как и в начале своем, так и в конце его, принес очень много страданий обществу, проживавшему сначала в царской России, затем в бывшем Союзе, а теперь в СНГ. Каждый народ в определенные моменты своей истории испытывает и необыкновенный взлет, и падение в пучину мрака и неизвестности. Поэт не может оставаться безучастным к истории своего народа.

Что же волновало Магжана Жумабаева, когда дыхание Октябрьской революции опалило своим пламенем десятилетия XX века?

Обратимся к стихотворению «Казахский язык», написанному поэтом в 1919 году, когда Магжан Жумабаев, будучи

одним из первых руководителей организации «Алаш-Орда», решил для себя множество мучительных вопросов своего трагического времени.

Силы несякли, рухнуло грозное знамя,

Вчерашний батыр — сегодня униженный трус.

Его устремленная к подвигу, крылатая душа в окопах,

Кровь остыла, сердце устало бьется.

Так начинается стихотворение. Антитеза «Вчерашний батыр—сегодня униженный трус» несет в себе огромный смысл и таит ключ к пониманию нынешнего и казахского народа, и русского, и грузинского, и узбекского. И ряд этот может продолжаться достаточно долго «Крылатая душа народа» («крылатая» — какой меткий эпитет, отражающий самые высокие стремления) жаждет подвига, но оковы — препятствия, созданные искусственно, не дают влететь и парить. Как это узнаваемо и как современно! То, что Магжан испытывал в девятнадцатом году, знакомо мне сейчас. «Кровь остыла, сердце устало бьется». Где же мне найти силы? Откуда испить живой воды, даже если:

У орла подрезаны оба крыла,

Мощный, как солнце, громовержец-народ притих.

В этих двух строках явственно ощущаю, как великолепно знал Магжан Жумабаев фольклор родного народа и его образную поэтику. Гордая мощная птица — символ свободы и воли — особенно почитается казахами. И сравнение народа с орлом, у которого подрезаны оба крыла, еще больше усугубляет ту бездну мрака и неизвестности, в коей пребывает народ. И дальше каждой своей строкой поэт, используя яркие, красочные образы, создает то тягостное состояние, когда кажется, что неудержимо падаешь вниз и не за что зацепиться.

Мощный, как солнце, громовержец-народ притих.

Гордого Алтая — золотой нашей матери в памяти нет,

Батыры, ханы — несравненные души забыты.

От строки к строке поэт нагнетает чувство безысходности, рисует такую мрачную картину, когда народ растерял все свои ценности: несякли отвага и мощь, утрачено единство, забыта честь, а счастье унеслось неизвестно куда на своих прихотливых крыльях. И вот тут-то, когда руки безвольно опущены вниз, когда скорбные мысли тяжелым камнем лежат на душе, вдруг поэт восклицает:

Дней золотых бесценным знаком

Лучистая звезда — язык предков, остался ты!

Какое сочное, яркое, выпуклое сравнение! Родной язык — это «лучистая звезда», сияющая в вышине и освещающая своим ослепительными лучами пути духовного возрождения народа. «Язык предков» — это тот живительный родник, который своей целительной влагой утолит жаждущих. «Язык предков» — это самая великая ценность, оставляемая в наследие будущим поколениям. Послушайте, какими эпитетами определяет родной язык Магжан: «Чистый, Глубокий, Острый, Могучий, Необъятный!». Невольно на память приходят слова великого сына великого русского народа И. С. Тургенева, который о своем родном языке сказал так: «Во дни сомнений, во дни тягостных раздумий о судьбах моей родины, — ты один мне поддержка и опора, о великий, могучий, правдивый и свободный русский язык!».

И поэтому, как откровение, как призыв и как мечта, звучат слова, заключающие стихотворение Магжана Жумабаева «Казахский язык»:

Мой чистый, глубокий, острый, могучий, необъятный язык,
Разбредшихся тюркских детей к груди
Ты прижмешь благородной рукой, мой язык!

Я думаю, каждому просвещенному человеку запали в душу мысли, высказанные Магжаном Жумабаевым в стихотворении «Казахский язык». Ведь не нуждаемся мы в специальных пояснениях, когда читаем Пушкина, Лермонтова, Байрона, Гете, Петрарку, Омара Хайяма, Фирдоуси, Абая! Эти великие поэты вне времени и вне нации, и их бессмертные творения — достояние мировой культуры! Так и Магжан Жумабаев, великий сын казахского народа, внес свою лепту в развитие культуры всего человечества, и его имя стоит в одном ряду с Гомером, Толстым, Шекспиром, Бальзаком, Гейне...

МАЗМУНЫ. СОДЕРЖАНИЕ.

1.	Габдуллина М. Ғ. «Педагогика «М. Жұмабаев кітабындағы тіл мәселелері және қазіргі казак тілі сабағы»	4
2.	Мұқанов Қ. М. «Мағжан Жұмабаев — ақын, азамат, педагог»	8
3.	Омаров К. Ә. «Мағжан поэзиясының арқауы—ұлт тағдыры, халқының болашағы»	39
4.	Сеңкібаев С. Т. «Мағжан педагогикасының құндылығы мен өміршеңдігі»	45
5.	Қалиев К. Қ. «Мағжан Жұмабаевтың заманы туралы»	56
6.	Қангожин М. М. «Ақын Мағжан Жұмабаев—символист»	65
7.	Әкімжанов З. «Қазақ жырының найғамбары»	71
8.	Қажымұратов Темірғали «Мағжан Жұмабаев шығармаларындағы тарихи тақырыптар»	83
9.	Шалабаев Қ. Ы. «Мағжан лирикасын оқыту»	92
10.	Қаһарманов Ғаділша «Мағжан — азамат, ақын, педагог»	96
11.	Құлмағанбетов С. А. «Мағжан Жұмабаев шығармаларындағы ұлт-азаттық тақырыбы»	101
12.	Жұсыпов Р. Ж. «Мағжан Жұмабаев лирикаларын басқа ақындардың лирикаларымен салыстыра оқыту»	106
13.	Нәсиев «Мағжан творчествосындағы ұлт-азаттық қозғалыс тақырыбы»	114
14.	Ваховская Т. А. «Мағжан и его время: Трагическая судьба казахской интеллигенции»	122
15.	Любушин В. И. «Время и пространство как художественный хронотоп в поэме Магжана Жумабаева»	138
16.	Кошенова Р. Н. «Идеи народной педагогики в творчестве Магжана Жумабаева»	142
17.	Жакупова Р. А. «Природа родного края в творчестве Магжана Жумабаева»	147
18.	Кураленя А. Ю. «Есть душа, что свечу в ураган найдет»	154
19.	Соловьева Л. А. «Судьба поэта»	162
20.	Матюшенко М. Д. «Лирика Магжана Жумабаева (1893-1938)»	167
21.	Фатыхова Г. Д. «Душата — зәсәда — язык»	174